

ESTUDO SOCIOECONÓMICO DO TERRITORIO DO GDR ULLA TAMBRE MANDEO

ANO 2018

Equipo redactor: María Fernández Varela
María Mellid López

Índice

INTRODUCIÓN	3
METODOLOXÍA.....	4
1.RECURSOS FÍSICOS E LOCALIZACIÓN	5
1.1. Localización e características físicas	5
1.2. Infraestruturas	7
1.2.1. Cobertura de servizos municipais básicos: auga, lixo, saneamento.	8
1.3. Patrimonio	10
1.3.1. Patrimonio natural	10
1.3.2. Patrimonio cultural	12
2.RECURSOS HUMANOS	15
2.1. Poboación e evolución temporal.....	15
2.2. Estrutura	17
3.ECONOMÍA E TECIDO EMPRESARIAL.....	25
3.1. Estrutura sectorial	25
3.2. Estrutura empresarial	31
3.3. Sector agrario e forestal	33
3.3.1.....Subsector agrario	
35	
3.4. Sector industrial	45
3.4.1..... Denominación Orixé Protexida Queixo Arzúa-Ulloa	
49	
3.5. Sector servizos.....	51
4.MERCADOS E RELACIONES EXTERNAS	58
5.SOCIEDADE E CALIDADE DE VIDA	59
5.1. Nivel de renda.....	59
5.2. Percepción de pensións e subsidios	61
5.3. Desemprego	62
5.4. Paridade	66
6.GOBERNANAZA E RECURSOS FINANCIEROS	70
6.1. Gobernanza.....	70
6.2. Intermediarios financeiros	71
7.CULTURA E IDENTIDADE	71
7.1. Elementos de identidade común do territorio.....	71
7.2. Elementos de identidade local dos distintos concellos do UTM	72
8.COÑECIMENTOS, TÉCNICAS E COMPETENCIAS	73
9.IMAXE E PERCEPCIÓN	74
10.CONCLUSIÓNS	75

11.DAFO DO TERRITORIO.....	¡Error! Marcador no definido.
Diagnose do territorio: DAFO.....	¡Error! Marcador no definido.
Bibliografía.....	77

INTRODUCIÓN

O presente documento ten por obxecto realizar unha radiografía do capital territorial do Grupo de Desenvolvemento Rural Ulla Tambre Mandeo, é dicir, dos concellos de Arzúa, Boimorto, Melide, Santiso, Sobrado, O Pino, Toques, Touro e Vilasantar. Con este obxectivo, analízanse o conxunto dos seus recursos físicos e humanos, o seu tecido social e económico, así como os seus aspectos culturais definitorios e de identidade.

O que se busca é caracterizar a realidade do territorio, analizar a súa situación actual e futura e, desta forma, concretar unha diagnose que sirva de ferramenta ós axentes locais para establecer estratexias de desenvolvemento óptimas, plans e accións a levar a cabo para a dinamización social e económica dos nove municipios que componen o ámbito de actuación do Ulla Tambre Mandeo.

Este conxunto de concellos do interior de Galicia, e sueste da provincia da Coruña, contan cunha longa traxectoria histórica, de feito, o seu importante patrimonio megalítico permite identificar o territorio como unha zona poboada desde fai máis de 5.000 anos.

O amplio legado castrexo e romano fálanos da súa importancia como lugar estratégico, por este motivo, atópanse nel varias vías romanas que conectan as principais urbes como Lucus Augusti, Brigantium e Braccara Augusta nos primeiros séculos despois de Cristo. Unha proba definitiva da estruturación do territorio nesta época é o establecemento da I Cohors Celtiberorum nun campamento fixo no lugar da Ciadella en Sobrado, o más grande atopado na península Ibérica.

Da época xermánica e medieval, estes nove municipios conservan importante patrimonio arquitectónico tanto civil como de tipo relixioso, por exemplo, o impresionante mosteiro de Santa María en Sobrado dos Monxes, ademais dun gran número de templos románicos que áinda hoxe en día teñen uso eclesiástico e contan cunha forte potencialidade turística, ampliada polo trazado do Camiño de Santiago que, nas súas variantes oficiais Francés, Norte e Primitivo transcorren por sete dos nove concellos do GDR, actuando como un forte eixe vertebrador do territorio.

Na actualidade, o Ulla Tambre Mandeo é un territorio eminentemente rural cunha economía terciarizada, pero na que o sector primario ten un forte peso relativo tanto en emprego como en valor engadido bruto. O sector industrial está minimamente desenvolvido e caracterizado por presentar empresas maduras cun baixo nivel de innovación.

Por outra banda, a poboación diminúe de forma constante pola falta de fixación de poboación nova e o envellecemento da residente.

Todos estos factores supoñen un reto para as entidades públicas e privadas que se asentan no territorio e teñen como obxectivo dinamizar a súa economía, mellorar a calidade de vida da súa poboación e convertela nun lugar de futuro. Este documento pretende ser unha ferramenta máis que axude a estas entidades a desenvolver a mellor estratexia posible.

METODOLOXÍA

A realización deste estudo realizouse en diferentes fases co obxectivo de converterse nun documento rigoroso, obxectivo e cun enfoque múltiple, para o que se contou coa participación de moitos axentes, canalizados a través do traballo das autoras.

Primeiramente recadáronse todos os datos cuantitativos e cualitativos, en todos os sectores e árees, culturais, sociais e económicas. Os datos, recollidos das fontes secundarias detalladas na bibliografía, recolléreronse nun primeiro borrador de estudo socioeconómico que contiña os mesmos apartados que o estudo actual, agás as conclusíons e o DAFO que se recolle como anexo.

O segundo paso foi detectar os axentes locais clave, que debían participar no proceso de elaboración do estudo socioeconómico, ben pola súa traxectoria profesional, ben pola súa vinculación coa política, ou ben polo seu labor dentro do empresariado local ou no tecido asociativo. Seleccionouse un grupo de oitenta contactos públicos e privados: representantes municipais, axentes de emprego, persoas relacionadas con centros de formación, con asociacións de empresarios, de veciños, culturais, ambientais, presidentes e xerentes das principais cooperativas agrarias, persoal da D.O.P. Arzúa-Ulloa, antigos beneficiarios de axudas Leader, representantes empresariais do sector agroalimentario, forestal, do turismo, comercio, industria e todos os demais sectores, persoal da Xunta de Galicia involucrada no desenvolvemento rural, etc.

A terceira fase consistiu na análise da realidade socio-económica de cada un dos nove concellos por separado, para o que se levaron a cabo nove reunións, unha en cada concello, ás que foron invitadas aquelas persoas detectadas como axentes locais clave na fase anterior. En cada unha das reunións participaron axentes do sector público e axentes do sector privado. O debate, aberto, centrouse na análise a partir dos datos do primeiro borrador do estudo socioeconómico, así como na percepción e coñecemento das persoas asistentes.

Como colofón ás nove reunións, na cuarta fase, redactouse o segundo borrador de estudo socioeconómico, que foi resumido en cinco pílulas informativas: Sector agrario e gandeiro, sector forestal, turismo e patrimonio, industria e comercio e sociedade e xénero.

Para analizar e complementar as cinco pílulas, na quinta fase da elaboración do estudo, leváronse a cabo cinco reunións nas que se invitou aos axentes clave, pero tamén á poboación en xeral, facendo públicas as convocatorias das reunións a través de distintos medios. Ademais, fixérонse consultas vía correo electrónico sobre aspectos concretos ás persoas expertas do territorio que non puideron asistir ás reunións. O resultado do traballo previo e estas consultas finais, consta do estudo socioeconómico definitivo e o DAFO participativo (recollido no anexo I) con base a todos os datos recollidos no estudo.

Finalmente, previamente á publicación deste estudo, fíxose unha última revisión do documento, actualizando datos en caso de estar dispoñibles estatísticas más recentes.

1. RECURSOS FÍSICOS E LOCALIZACIÓN

1.1. Localización e características físicas

O territorio do Grupo de Desenvolvemento Rural Ulla Tambre Mandeo (GDR UTM) insírese nun territorio supracomarcal, incluíndo a comarca de Melide, a de Arzúa e o Concello de Vilasantar, pertencente á comarca administrativa de Betanzos, pero con características similares a Arzúa e Melide. Polo tanto, o GDR UTM está conformado polos concellos de Arzúa, Boimorto, Melide, O Pino, Santiso, Sobrado, Toques, Touro e Vilasantar. Ten unha extensión de 911 km², o que representa o 11% da superficie provincial e o 3% da superficie galega (Ige, 2018). Está situado no extremo sueste da provincia da Coruña, próxima á comarca de Santiago, coa que ten intensas relacións económicas e funcionais. Do mesmo xeito, a súa localización no interior de Galicia e a rede de estradas existentes permítelle estar comunicada coas principais cidades de Galicia con traxectos de menos de 90 minutos de duración, sendo Vigo e Ourense as que se atopan máis lonxe.

Trátase dunha zona caracterizada por un relevo pouco accidentado e cunha altitude media de entre 300 e 600 m, onde os principais accidentes xeográficos se dan nas fronteiras da mesma, ao leste coas serras da Cova da Serpe e do Careón (zona Rede Natura) e cara ao sur co río Ulla e o embalse de Portodemouros.

No tocante á rede hidrográfica, son moitos os ríos e regatos que teñen o seu trazado polo territorio supracomarcal, os principais son tres ríos atlánticos que lle dan identidade e personalidade común (o propio nome do GDR é unha mostra dilo). Polo norte, os ríos Mandeo e Tambre, que nacen en Sobrado, este último actuando de fronteira natural, e no sur é o río Ulla o que fai ese papel enchendo o embalse de Portodemouros.

Imaxe 1 Mapa do territorio obxecto do estudo, do GDR Ulla Tambre Mandeo

Fonte: páxina web do GDR www.gdrullatambremandeo.gal

Desde o punto de vista climático, a comarca presenta os trazos típicos dun clima temperado de zona do interior, con influencias oceánicas que penetran a través do Ulla, favorecendo un réxime pluviométrico abundante (entre 1400-1900mm anuais), o que non impide un

acusado mínimo estival, dado que no verán só cae arredor do 10-12% do total das precipitacións. As temperaturas medias anuais son relativamente suaves, e a amplitude térmica xira arredor dos 10°C, o afastamento da costa determina unhas temperaturas invernais que prolongan o período con riscos de xeadas entre outubro e abril, aínda que os valores de temperatura media non difiren moito doutros territorios máis costeiros (Precedo, 1995).

No tocante á estrutura administrativa, como se menciona no inicio da descripción, o Ulla Tambre Mandeo compóneno nove municipios pertencentes a tres comarcas: Melide, Arzúa e o Concello de Vilasantar situado na comarca de Betanzos. Tanto desde o punto de vista físico como económico e social, as comarcas de Arzúa e Melide, e o Concello de Vilasantar comparten moitos trazos comúns, como se verá na descripción deste estudio, se ben hai diferenzas, sobre todo entre os concellos de maior poboación e os más pequenos, que se parecen moito entre si.

No territorio existen un total de 137 parroquias, divididas, á súa vez, en 1.227 entidades singulares, das que 294 son núcleos de poboación (máis de 10 casas ou 50 habitantes) e 931 son lugares diseminados (IGE, 2016). Mentre que o número de concellos, de parroquias e de núcleos de poboación, supoñen un peso relativo con respecto a Galicia de preto do 3%, ao igual que a superficie total en km², as entidades singulares e os diseminados teñen un peso relativo maior, o que fala dunha importante dispersión da poboación. Estes datos reflítense na táboa seguinte:

Táboa 1 Entidades e núcleos de poboación de Galicia e do Ulla Tambre Mandeo. Ano 2016

	Concellos	Parroquias	Entidades singulares		
			Total	Núcleos poboación	Diseminados
Galicia	315	3.772	30.212	10.296	20.592
UTM	9	137	1.227	294	933
	2,86%	3,63%	4,05%	2,86%	4,52%

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE

Táboa 2 Entidades e núcleos de poboación de cada concello. Ano 2016.

Ámbito	Parroquias	Entidades singulares		
		Total	Núcleos poboación	Diseminados
UTM	137	1.227	294	933
Arzúa	22	246	23	223
Boimorto	13	115	51	64
Melide	26	189	32	157
O Pino	13	82	50	32
Santiso	17	102	11	91
Sobrado	10	162	18	144

Fonte: Turismo de Galicia. Xunta de Galicia

Toques	10	90	18	72
Touro	19	139	73	66
Vilasantar	7	102	18	84

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE

Táboa 3 Quilómetros cadrados por concello

Concello	Arzúa	O Pino	Sobrado	Touro	Melide	Boimorto	Toques	Santiso	Vilasantar	Total UTM
Km2	155,5	132,1	120,6	115,3	101,3	82,3	77,9	67,4	59,2	911

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE

1.2. Infraestruturas

Imaxe2: mapa de estradas. Ano 2018

Fonte: Turismo de Galicia

En canto á rede viaria, a rede nacional está representada polas estradas N-547 Lugo-Santiago que atravesa O Pino, Arzúa e Melide e a N-634 que, desde o límite municipal do Pino en Lavacolla, enlaza coa N-VI, pasando por Vilasantar.

No territorio non hai autovías, nin autoestradas nin vías rápidas. Ambas as nacionais funcionan como estradas principais á espera da habilitación da totalidade da autovía A54 que unirá Lugo e Santiago, seguindo un trazado similar ao da N-547, ao sur do seu actual trazado e que actualmente empeza no límite municipal entre O Pino e Santiago, e chega á cidade.

Como se aprecia no mapa, outras estradas conectan o territorio e condicionan as relacións sociais e económicas.

Os concellos situados más ao sur conectan coa N-547 e acceden principalmente a Santiago, mentres que os do norte acceden á N-547 e á N-VI cara á Coruña ou Lugo.

Máis concretamente, Touro conéctase con Boqueixón, o Pino (onde conecta coa N-547 de acceso á Santiago), Arzúa e coa comarca do Deza, na provincia de Pontevedra a través da rede provincial de estradas.

Unha vía autonómica de bastante tránsito conecta Melide e Vilasantar con Betanzos e A Coruña e coa N-634 polo norte, e con Agolada polo sur, onde se une á N-640. Esta estrada autonómica é, xunto coa estrada á Arzúa, a principal vía de comunicación do Concello de Santiso. Tamén unha das principais saídas de Sobrado e Boimorto, por proximidade xeográfica e por enlazar coas nacionais. Toques, pola súa parte, utiliza, principalmente, a vía provincial que leva a Melide.

No territorio non hai estacións de tren, as máis próximas atópanse en Santiago (a escasos quilómetros do Concello do Pino) e en Curtis, ao norte de Vilasantar e Sobrado.

O aeroporto de Santiago de Compostela está parcialmente situado no Concello do Pino, o que nos dá unha idea da súa proximidade.

Outros trazados que vertebran o conxunto do territorio e supoñen un potencial económico, social e cultural sen parangón son as distintas vertentes oficiais do Camiño de Santiago. Desde o máis coñecido e internacional Camiño Francés (Melide, Arzúa, O Pino) até os de carácter menos transitado como son: o Camiño do Norte, o cal discorre por Sobrado e Boimorto (e por Vilasantar na súa vertente Camiño do Norte do interior) antes de enlazar co Francés en Arzúa ou en O Pino dependendo da opción escollida, e o Camiño Primitivo, o cal fai a súa aparición na provincia a través do concello de Toques, ata confluír co Francés en Melide.

Respecto ao solo industrial, no territorio do GDR UTM hai dous polígonos industriais, o da Madanela en Melide e o de Arzúa, ambos con parcelas de titularidade pública (propiedade de Xestur S.A.). Touro conta cun parque empresarial de titularidade privada, propiedade de Explotaciones Gallegas, unha das empresas da matriz Francisco Gómez y Cía. Pódense adquirir parcelas dende outubro de 2018. Ademais, o Concello do Pino tiña proxectado hai anos un polígono ao carón do termo municipal de Santiago, onde comeza a autovía que leva á cidade, non obstante a crise e problemas urbanísticos derivados en parte do paso por alí do Camiño de Santiago frearon a súa posta en marcha.

Por outra banda, aínda que non é un polígono industrial formalmente recoñecido, na antiga mina de Touro-O Pino aséntanse un importante conxunto de empresas, de tal xeito que ese espazo se pode considerar actualmente un centro industrial. Actualmente os propietarios deste espazo teñen un controvertido proxecto para reabrir a explotación mineira de cobre, que está causando oposición social en Galicia, polo que a futura localización deste conglomerado de empresas é incerto.

1.2.1. Cobertura de servizos municipais básicos: auga, lixo, saneamento.

Os concellos do GDR UTM teñen feito un esforzo importante para ampliar estes servizos públicos á totalidade da poboación. Non obstante, no que atinxe aos servizos básicos de infraestruturas podemos concluír que aínda queda percorrido para a mellora. A dispersión

xeográfica dificulta e encarece a súa xestión, en xeral, o territorio ten dotacións pero non chegan a todos os habitantes, e existen diferenzas notables entre concellos:

- iluminación pública, segundo os datos do Instituto Galego de Estatística o total do territorio conta con este servizo, non se detectando ningún déficit neste senso, nin sequera nos núcleos diseminados máis apartados.

- En canto ao abastecemento de auga, Boimorto, Melide e O Pino dan servizo a praticamente toda a poboación. En xeral está maioritariamente instaurado. Dos nove concellos, a maior porcentaxe de fogares sen abastecemento público de augas, atopámola en Santiso. Por outra banda, segundo indica a veciñanza nas distintas reunións do proceso participativo, moitas aldeas teñen traída de auga veciñal, polo que xa non precisan a pública. Estas traídas son construcións que a veciñanza realizou e que manteñen á marxe dos concellos, de forma voluntaria.

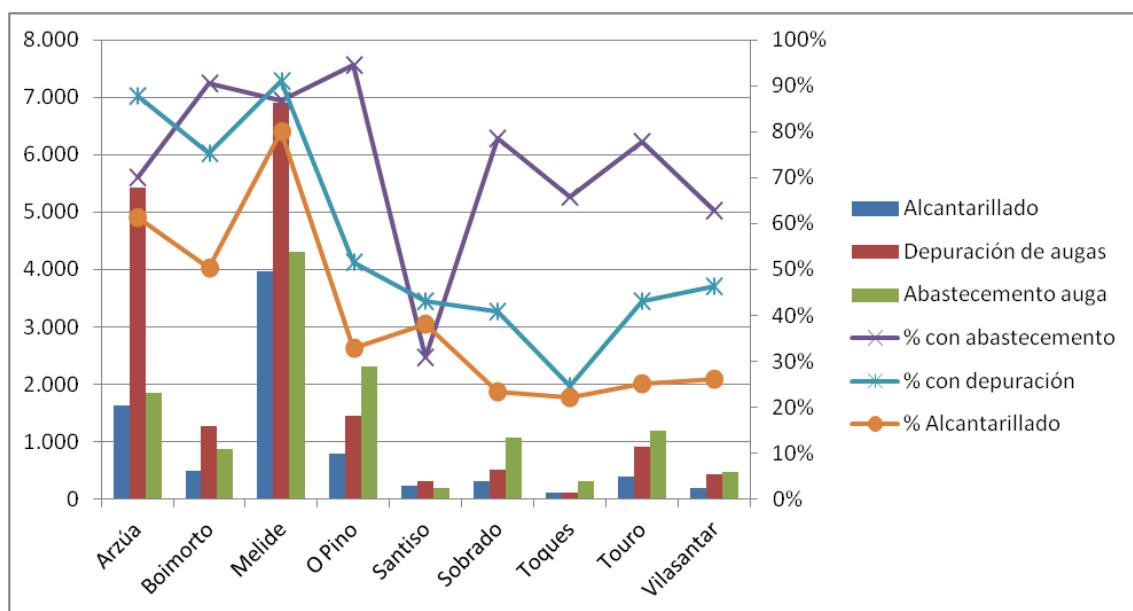
- A depuración de augas é moi deficiente. Soamente Arzúa, Boimorto e Melide teñen unha porcentaxe relevante.

- Por último, a rede de sumidoiros presenta bos datos únicamente en Melide (preto dun 80% das vivendas), seguido por Arzúa con un 60% e Boimorto (50%), o resto dos concellos teñen datos por baixo da metade das vivendas.

- Na recollida de lixo non houbo grandes avances nos últimos anos. Todos os concellos teñen recollida de lixo, sen selección de residuos na maior parte dos núcleos de poboación. Unicamente tres dos concellos (Vilasantar, O Pino e Melide) implantaron maioritariamente a recollida selectiva de lixo no ano 2014 (IGE, 2015).

Non obstante, aínda que non se refilitan os datos de anos anteriores, a mellora na prestación é xeneralizada no conxunto do territorio.

Figura 1 Vivendas con depuración de augas (ano 2013) e abastecemento público de augas e rede de sumidoiros (ano 2015) no UTM.

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE.

1.3. Patrimonio

1.3.1. Patrimonio natural

1.3.1.1. Rede Natura 2000

O GDR Ulla Tambre Mandeo conta cun total aproximado do 6,31% da súa superficie na Rede Galega de Espazos Protexidos, baixo a figura de protección oficial do medio Rede Natura 2000¹, encamiñada á conservación de hábitats e da fauna e flora silvestres más importantes.

Táboa 4 Superficie afectada por algunha figura oficial de protección do medio nos distintos concellos do Ulla Tambre Mandeo. Ano 2015.

	Total superficie (Has)	RGEP	%
UTM	91.160	5.750	6,31%
Arzúa	15.550	-	0,00%
Boimorto	8.230	-	0,00%
Melide	10.130	1.373,27	13,56%
Pino, O	13.210	38,65	0,29%
Santiso	6.740	1.079,54	16,02%
Sobrado	12.060	-	0,00%
Toques	7.790	3.238,86	41,58%
Touro	11.530	19,73	0,17%
Vilasantar	5.920	-	0,00%

Fonte: elaboración propia a partir de datos IGE.

RGEP: Rede Galega de Espazos Protexidos

A nivel desagregado, os nove concellos integrantes presentan diferenzas palpables. Así, mentres existen tres concellos do GDR UTM (Boimorto, Arzúa, e Vilasantar) que non contan con ningún tipo de figura de protección oficial, outros contan cunha parte importante do seu territorio baixo algunha figura de protección ambiental. O Concello de Toques, por exemplo, conta con máis do 40% do seu territorio en Rede Natura. Durante o proceso participativo para a elaboración deste estudio, a Rede Natura citouse reiteradamente nos concellos aos que ampara, como unha figura moi restritiva e ríxida, sen efectos positivos sobre as especies que pretende protexer, e carente de orzamento propio e específico para a defensa do ambiente e a promoción social da zona.

As Zonas de Especial Conservación (ZEC) actuais asimilan tanto os Lugares de Interese Comunitario (LICs) como as Zonas de Especial Protección de Aves (ZEPAs), en virtude do actual *Decreto 37/2014, do 27 de marzo, polo que se declaran zonas especiais de conservación aos lugares de importancia comunitaria de Galicia e se aproba o Plan Director da Rede Natura 2000 de Galicia*. A guía *Debuxando ribeiras nas Terras do Ulla, Tambre e Mandeo. Gúa da flora e fauna. Usos e tradicións* (Franco e Salvador, 2018) recóllese as principais características das tres ZEC que cobren parte do territorio do Ulla Tambre Mandeo:

¹Anexo I. Cartografía das tres zonas ZEC Rede Natura 2000 que afectan ó UTM

- ZEC Serra do Careón (ES1110014), a cal afecta territorialmente aos concellos de Toques, Melide e Santiso (Xunta de Galicia, 2004). Unha das marcas de identidade do LIC Serra do Careón é a súa composición edafoloxica, rica en rochas metamórficas serpentínicas. Nos solos de serpentinita hai un efecto tóxico provocado pola elevada concentración de metais pesados como o níquel (Ni), cromo(Cr) e cobre (Cu), é un factor moi selectivo para a vexetación, albergando unha serie de plantas que acumulan metais pesados en concentracións varias veces máis altas que o límite considerado tóxico para a flora. Por exemplo, *plantago maritima* subs. serpentinita que acumula níquel (Ni) en concentración que superan 70 veces o límite da toxicidade. Tres son os endemismos que están catalogadas en perigo de extinción no Catálogo galego de especies ameazadas: *Santolina Melidensis*, *Armeria Merinoi* así como unha especie que semella unha margarida de arredor duns 40 cm, que aparece nos pasteiros pioneiros vivaces, matogueiras abertas e ocasionalmente nas canles sobre solos de escaso espesor: *Leucanthemun Gallaecicum* (Franco e Grandas, 2018).

De cara á súa conservación e potencialidade para o turismo destaca a fervenza das Brañas que se pode visitar facendo unha das tres rutas de sendeirismo homologadas que existen en Toques. Atópase na parroquia das Brañas, pertencente ao concello de Toques, onde o río Furelos cae desde preto de corenta metros, cun antigo muíño como testemuña, para continuar a súa viaxe cara ao río Ulla.

- ZEC río Tambre (ES1110016), situada na conca media do río, afectando territorialmente ao concello do Pino (Xunta de Galicia, 2004)). Este corredor fluvial é unha zona natural de gran beleza, pola súa variedade xeoloxica e a gran diversidade de aves que nela se atopan. Ademais, hai outros animais que probablemente pasen desapercibidos, e que están en perigo de extinción, é o caso do caracol de Quimper (*Elona Quimperiana*) ou o sapo raxado ou sapo pinto (*Discoglossus Galganoi*) en perigo de extinción pola perda do seu hábitat e o uso de herbicidas. Algunhas plantas, como os marteliños (*Narcissus Cyclamineus*) e *Narcissus Pseudanarcissus*, están catalogadas como especies ameazadas (Franco e Salvador, 2018). Para ver estas especies e moitas outras, pódese percorrer o río pola marxe dereita dende a praia fluvial da Tarroeira, no concello do Pino.

- ZEC Sistema Fluvial Ulla-Deza (ES1140001), a cal afecta territorialmente ao concello de Touro (Xunta de Galicia, 2004). Neste municipio, o Ulla conta cunha ben conservada ribeira, na cal se atopa un auténtico bosque de vexetación autóctona (fento real, bidueiros, acivros, abeleiras, etc.), unha variada fauna fluvial, antigos sobreirais, patrimonio etnográfico propio da zona como as pesqueiras ou ouriceiras, para a recollida e almacenaxe da castaña así como lugares senlleiros no curso do río como pode ser o Salto das Pombas ou o meandro do Pozo do Pego. Todo iso, facilmente visitable pola existencia de dúas rutas de sendeirismo homologadas e consolidadas (PRG121 e PRG93) (Franco e Salvador, 2018).

Imaxe 3: Fervenza das Brañas.
Toques

Fonte: blog do GDR UTM
www.ullatambremandeo.blogspot.com

Imaxe4: Ouriceira no Concello de Touro

Fonte: blog do GDR UTM
www.ullatambremandeo.blogspot.com

1.3.1.2. Reserva da Biosfera Mariñas Coruñesas e Terras do Mandeo

No ano 2013 foi declarada pola UNESCO a Reserva da Biosfera Mariñas Coruñesas e Terras do Mandeo, da que o territorio do Concello de Sobrado forma parte, o cal supón un elemento máis de protección do medio do mesmo, así como un novo recurso para o desenvolvemento local. As reservas da biosfera constitúen lugares excepcionais para a investigación, a observación, a formación, a educación e a sensibilización do público, permitindo ao mesmo tempo que as comunidades locais participen plenamente na conservación e o uso sustentable dos recursos. Tamén constitúen lugares de demostración e polos de acción no marco das políticas de desenvolvemento rexional e de ordenamento do territorio. Como elemento senlleiro dentro desta figura de recoñecemento natural, destaca a lagoa de Sobrado. De orixe artificial, creada pola comunidade de monxes do Mosteiro de Santa María no século XVI, coa unión da canle de varios regatos, co obxectivo de abastecerse de regadío e pesca, na actualidade é un das zonas húmidas más recoñecidos da xeografía galega tanto pola súa flora como pola súa avifauna (Franco e Salvador, 2018).

Imaxe5: Lagoa de Sobrado

*Fonte: blog do GDR UTM
www.ullatambremandeo.blogspot.com*

No momento da redacción deste estudo, estanse levando a cabo os trámites para ampliar a zona de protección da Reserva da Biosfera Mariñas Coruñesas e Terras do Mandeo, cambio co que se incluiría ao Concello de Vilasantar, no territorio do UTM, na Reserva da Biosfera Mariñas Coruñesas e Terras do Mandeo.

A Reserva da Biosfera da UNESCO conta con máis adeptos e seguidores que a Rede Natura 2000. Con orzamento propio e órgano xestor local, destaca pola promoción e as actuacións para un desenvolvemento sustentable baseado nos recursos endóxenos do territorio.

1.3.2. Patrimonio cultural

Un dos recursos más importantes que presenta o territorio é o Camiño de Santiago. Desde o século XI a peregrinación xacobeira entra na categoría das peregrinacións maiores, uníndose ás de Roma e Xerusalén, debuxando así a unidade do mundo cristiano simbolicamente expresada pola unión das rutas. No século XIX, en función da occultación dos restos do apóstolo dende o século XVI, ten lugar unha segunda inventio, ou redescuberta dos restos do apóstolo.

O Camiño Francés foi declarado Conxunto Histórico Artístico en 1962. Nos anos 80, retómanse as peregrinacións no marco da cultura pos-moderna a nivel global, onde os camiños xacobeos retoman o modo medieval de peregrinar a pé, co foco posto máis na xornada que na meta final (Godoy e Crecente, 2018).

O Camiño é nomeado Primeiro Itinerario Cultural Europeo en 1987 e Patrimonio Mundial da Humanidade no ano 1993 pola UNESCO (Somoza e Lois, 2017). Este Ano Santo de 1993 configurouse como o marco civil da celebración xacobeira, coa creación da S.A. de Xestión do Plan Xacobeo 93 (empresa pública destinada a executar as políticas autonómicas). No pasado ano 2015, a UNESCO decidiu ampliar a catalogación deste ben cultural, coa denominación Camiños de Santiago de Compostela aos camiños do norte, tanto o Norte

como o Primitivo, ambos con trazado nos concellos do GDR Ulla Tambre Mandeo. Este recoñecemento internacional vén a consolidar a importancia en termos culturais e patrimoniais desta vía de peregrinación. Dentro da ruta a Santiago inclúese o mosteiro de Sobrado (Unesco, 2015)

1.3.2.1. *Bens de interese cultural e outro patrimonio relevante*

Por outra banda, o territorio do Ulla Tambre Mandeo conta con numerosos elementos patrimoniais culturais e históricos recollidos na Relación de Bens de Interese cultural². Aínda que neste inventario se recollen bens patrimoniais de alta repercusión social polo seu valor arquitectónico e histórico, en moitos casos, mesmo a poboación os descoñece pola súa temperá catalogación e descoñecemento da súa localización pola poboación local.

Dos que aparecen no listado, consérvanse os seguintes, ordenados por orde cronolóxica da súa construcción (os datos e a súa descripción están extraídos da recompilación feita polo GDR e plasmada na súa bitácora dixital: www.ullatambremandeo.blogspot.com):

- Dolmen Forno dos Mouros de Toques, situado na Serra do Bocelo, preto da aldea da Moruxoa e a unha altitude de 713 m, pódese visitar percorrendo unha das tres rutas homologadas que ten o Concello de Toques, a Ruta dos Megalitos. Monumento sepulcral datado no III milenio a.C., é unha estrutura megalítica con cámara poligonal formada por unha lousa horizontal sostida por sete piares (ortostatos).

Imaxe6: Mosteiro de Santo Antolín. Toques

- Igrexa de Santo Antoíño de Toques, declarado Monumento Histórico e Zona Arqueolóxica. De orixe prerrománica, con elementos do século VII, a nave é o único que se conserva do centro monacal beneditino que se fundou posteriormente no século X. Está considerado un dos más antigos de Galicia e a primeira proba da chegada da orde beneditina á comunidade con base en documentación histórica do ano 1.067 d. C.

- A igrexa de Santa María de Mezonzo, en Vilasantar, declarada Monumento Histórico-Artístico. Ao igual que no caso de Santo Antolín, a igrexa románica de Santa María de Mezondo, é o único que se conserva do mosteiro fundado no século IX polo abade Reterico. É unha excelente mostra do románico galego e nela profesou como monxe, antes de ser abade do mosteiro de Sobrado e Bispo de Iria Flavia e Compostela, San Pedro de Mezonzo, autor da Salve Regina.

Imaxe7: igrexa de Santa María de Mezonzo. Vilasantar

Fonte: blog do GDR UTM
www.ullatambremandeo.blogspot.com

²Anexo II. Bens de interese cultural dos concellos integrantes do Ulla Tambre Mandeo.

Imaxe8: Batán de Mezonzo. Vilasantar

Fonte: blog do GDR UTM
www.ullatambremandeo.blogspot.com

Por outra banda, e relacionado tamén co centro monacal existente pola súa posible orixe nesta época, a poucos metros da Igrexa de Mezonzo e á beira do río Gándara, afluente do Tambre, atópase o Batán de Mezonzo; un dos poucos que se conserva no territorio galego, e español, o cal estivo en pleno funcionamento até o ano 1954. Xunto co muíño de gran restaurado no mesmo lugar e os restos dun antigo mazadoiro do liño, os tres elementos componen un conxunto etnográfico visitable único.

Imaxe 9: Mosteiro de Sobrado

Fonte: blog do GDR UTM
www.ullatambremandeo.blogspot.com

- Mosteiro de Sobrado, declarado Monumento Histórico-Artístico e Patrimonio da Humanidade pola UNESCO. Fundado no ano 952 polos condes de Présaras, nos seus inicios a súa advocación era a de San Salvador e a orde monacal era a beneditina. No ano 1142, despois dun tempo de abandono, asentouse unha comunidade cisterciense, sendo o primeiro da orde na península Ibérica, época do seu maior esplendor e poder no tocante a actividade e ás terras posuídas. O mosteiro conserva a igrexa, de estilo barroco do século XVII, así como boa parte das dependencias monacais: claustro dos peregrinos (dedicado actualmente á hospedaría), claustro grande, claustro dos medallóns (orixinal do císter do século XIII, pero totalmente reconstruído nos séculos XVI e XVII), refectorio, biblioteca, sancristía, sala capitular e cociña; as dúas últimas da súa época medieval. A escasos quilómetros e de importancia patrimonial capital, atópase o campamento romano da Ciadella, do século I, asentamento da I Cohors Celtiberorum, o máis grande en extensión da península Ibérica.

- No 2016 chegan os últimos elementos a esta declaración de Bens de Interese: son os Camiños do Norte, Camiño do Norte de Interior, Primitivo ou de Oviedo que pasa polos concellos de Toques e Melide, así como o Camiño do Norte da Costa, que percorre no noso territorio os concellos de Sobrado, Boimorto, Vilasantar, Arzúa e O Pino. No 2014 determinouse o seu percorrido oficial, con dúas variantes, e foi sinalizado, nos tramos de itinerario novo, durante o 2017. Este camiño está a espertar moito interese e ao seu redor, animados polo exemplo francés, están xurdindo moitos pequenos negocios familiares que dan servizo ao peregrino.

Do proceso participativo levado a cabo para a elaboración deste estudio, conclúese a inclusión doutros elementos patrimoniais fundamentais que deben ser recollidos no listado, áinda sen estar declarados BIC, dos que existe consenso en canto á súa vital importancia dentro dos nove concellos. Estes elementos patrimoniais son: o campamento romano da Ciadella en Sobrado, as igrexas de Sendelle en Boimorto e San Roque en Melide, xunto co seu cruceiro, catalogado por Castelao como o máis antigo de Galicia en 1950, a aldea de Furelos e a ponte sobre o río do mesmo nome en Melide, así como pazos como o de Vilar de Ferreiros en Santiso.

Imaxe10: Praza do Convento. Melide

Fonte: blog do GDR UTM
www.ullatambremandeo.blogspot.com

A zona histórica de Melide e a Obra Pía de Santo Antón, na praza do Convento de Melide, na que se sitúan importantes elementos patrimoniais da vila melidá. Por unha banda, a igrexa de *Sancti Spiritus*, erixida no ano 1498 por D. Sancho Sánchez de Ulloa, pertenceu ao desaparecido mosteiro ou convento da Orde Terceira de San Francisco; da antiga igrexa só se conserva a pequena capela lateral do Santo Cristo. Na parte oeste da Praza atópase o pazo de estilo barroco, xunto coa capela coñecida como a Obra Pía de Santo Antón, fundado no 1671 polo arcebispo de orixe melidense D. Mateo Segade Bugueiro. Actualmente e desde 1960, ocupan o edificio as dependencias municipais, conservándose só a fachada do edificio orixinal. Fóra da praza, pero a escasos metros nunha das rúas adxacentes, localízase no antigo hospital de peregrinos o Museo da Terra de Melide, fundado no ano 1978 para a divulgación da cultura e patrimonio da comarca. Conta cunha importante mostra de arqueoloxía castrexoa e romana da contorna, así como outras coleccións de carácter etnográfico.

2. RECURSOS HUMANOS

2.1. Poboación e evolución temporal

O territorio do Ulla Tambre Mandeo conta no ano 2017 cun total de 29.894 habitantes segundo as series históricas de poboación do Instituto Galego de Estatística, o que supón un descenso do 9,06% nos últimos dez anos. Mentres tanto, a nivel galego o retroceso no mesmo período acada un 2,72%. Dentro dos concellos existen tres tendencias diferenciadas, os concellos que perden menos poboación que a media do territorio, en torno a un 5% ou menos, un segundo grupo de concellos que perden en torno a un 13% da poboación, e por último tres concellos que están por riba do 15%, rozando incluso o 20% no caso de Santiso. É verdade que estes anos coinciden cunha forte recesión económica, o que pode influír no número de nacementos, non obstante, esta non é unha tendencia illada, todo o contrario, esta evolución dáse desde hai moitos anos. No ano 1999 o territorio contaba cunha poboación total de 36.137 habitantes, polo que na década anterior, o UTM xa perdera outro 10% da poboación.

Táboa 5 Poboación, en número de habitantes, dos concellos integrantes do Ulla Tambre Mandeo. Ano 2017

Concello	Habitantes
Melide	7.503
Arzúa	6.123
O Pino	4.644
Touro	3.693
Boimorto	2.040
Sobrado	1.847
Santiso	1.630
Vilasantar	1.241
Toques	1.173
TOTAL	29.894

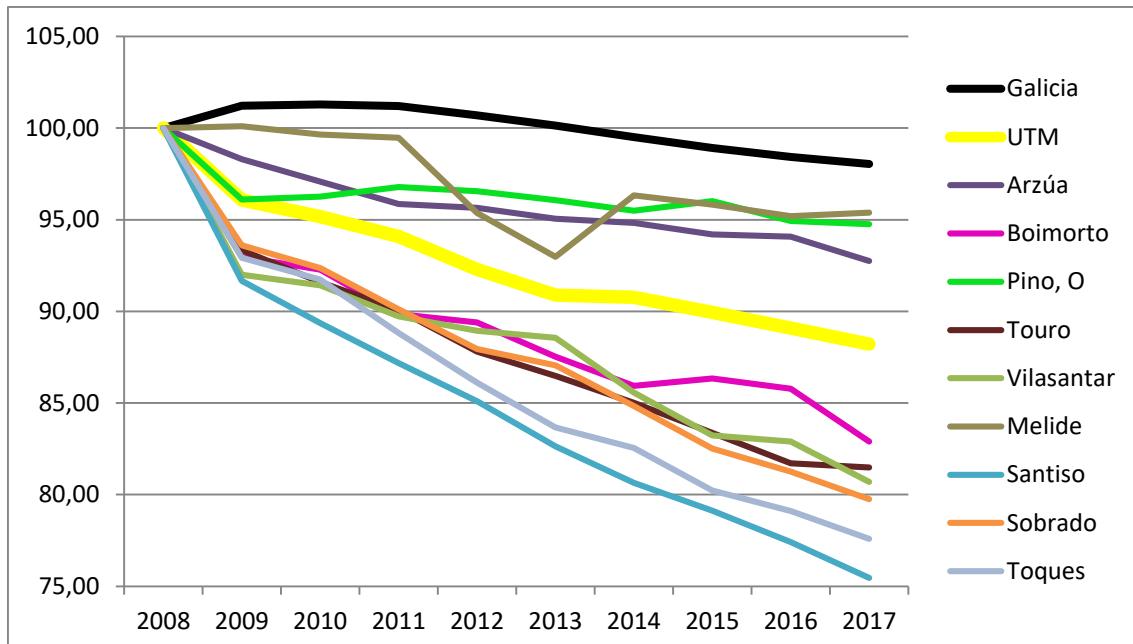
Fonte: IGE.

Táboa 6 Variación da poboación nos últimos 10 anos. Anos 2008-2017

	2008	2017	Variación
Galicia	2.784.169	2.708.339	-2,72%
O Pino	4.782	4.644	-2,89%
Melide	7.901	7.503	-5,04%
Arzúa	6.484	6.123	-5,57%
UTM	32.872	29.894	-9,06%
Boimorto	2.348	2.040	-13,12%
Vilasantar	1.432	1.241	-13,34%
Touro	4.266	3.693	-13,43%
Sobrado	2.208	1.847	-16,35%
Toques	1.416	1.173	-17,16%
Santiso	2.035	1.630	-19,90%

Fonte: elaboración propia a partir dos datos do IGE

Figura 2 Tendencia demográfica dos municipios do UTM no período 2008-2017. Base 100=2008

Fonte: elaboración propia con datos do IGE

A importancia desta caída tamén se deixa ver no peso relativo da poboación deste territorio con relación ao total galego; como resultado de que o territorio do UTM perda poboación máis rápido que o conxunto galego, o peso relativo tamén descende, pasando do 1,18% do total galego no 2008, ó 1,10% no 2017.

2.2. Estrutura

A estrutura da poboación do territorio do Ulla Tambre Mandeo segue a tendencia do rural galego, perdendo poboación, e polo tanto, densidade. Como se pode apreciar na seguinte táboa, a densidade de poboación é moi dispar, variando entre os 77 habitantes/km² de Melide até os 16 de Toques ou Sobrado.

Se ordenamos todos os concellos galegos de maior a menor densidade (IGE, 2016), Melide ostenta o posto 104, con valores similares a Beade, Valdoviño ou Xinzo de Limia. Mentre que Toques e Sobrado están nos postos 257 e 258, xunto con vilas como Aranga, Ribas de Sil ou Becerreá. Por poñer algúns exemplo máis próximo e similar, hai vilas gandeiras como Ordes, capital de comarca, con 82 hab/km², ou Santa Comba, gandeira e rural, con 48,24 hab/km². Vilas veciñas como Curtis, con 34,48hab/km², ou Oroso, pegado ao Pino e con forte relación con Santiago, ten nada menos que 100hab/km². Nos datos máis baixos das vilas próximas están Palas de Rei (17hab/km²) e Agolada (19hab/km²). En xeral, os datos apuntan a que o Ulla Tambre Mandeo, cunha densidade de 32,81 km², está menos poboado que outros lugares comparables, fóra xa do eixo atlántico.

Táboa 7 Principais indicadores demográficos para o Galicia, A Coruña e os concellos do Ulla Tambre Mandeo. Anos 2007 e 2016.

	Galicia	A Coruña	Arzúa	Boimorto	Melide	O Pino	Santiso	Sobrado	Toques	Touro	Vilasantar
2007											
Densidade de poboación	92,68	141,04	41,39	28,68	77,94	35,81	31,23	18,65	19	38,31	24,8
Idade media no 1 de xaneiro	44,22	43,87	47,44	50,23	45,87	47,27	50,51	51,77	50,04	47,72	50,16
% de poboación menor de 20 anos	16,06	15,89	14,29	12,32	15,03	14,42	12,18	11,26	11,5	14,17	11
% de poboación entre 20 e 64 anos	62,39	63,62	58,33	54,24	59,83	59,32	55,09	53,79	57,45	57,41	57,02
% de poboación de 65 e más anos	21,55	20,49	27,37	33,44	25,14	26,26	32,73	34,94	31,05	28,42	31,98
Índice de envellecemento	134,16	128,89	191,5	271,4	167,2	182,18	268,85	310,18	269,92	200,52	290,63
Índice de dependencia global	49,19	46,77	58,06	70,85	55,33	55,53	68,5	73,09	62,91	60,82	64,36
Índice de dependencia xuvenil	17,04	16,7	14,79	13,72	16,29	14,69	13,34	12,61	12,33	15,12	11,8
Índice de dependencia senil	32,15	30,07	43,27	57,13	39,04	40,85	55,16	60,48	50,59	45,7	52,56
Índ. estrutura da pob en idade activa	97,59	98,7	112,92	117,58	96,19	111,93	120,48	137,63	119,95	110,48	117,43
Índ. recambio da pob en idade activa	129,44	135,64	130,36	132,17	130,94	117,89	183,02	176,42	150,19	116,97	158,57
	Galicia	A Coruña	Arzúa	Boimorto	Melide	O Pino	Santiso	Sobrado	Toques	Touro	Vilasantar
2016											
Densidade de poboación	91,99	141,4	39,71	25,21	77,15	35,68	25,53	16	16,16	33,61	22,4
Idade media no 1 de xaneiro	46,51	46,2	49,84	54,13	47,67	48,57	54,82	55,71	54,05	51,94	55,94
% de poboación menor de 20 anos	15,82	15,98	13,09	8,94	14,76	13,55	8,94	7,9	8,94	10,74	8,01
% de poboación entre 20 e 64 anos	59,88	60,36	57,16	55,65	58,57	59,54	51,64	53,4	56,28	56,4	52,05
% de poboación de 65 e más anos	24,31	23,66	29,75	35,42	26,66	26,91	39,42	38,7	34,78	32,86	39,93
Índice de envellecemento	153,69	148	227,24	396,28	180,61	198,63	440,97	489,91	389,13	305,98	498,32
Índice de dependencia global	56,93	55,88	65,61	72,4	61,92	58,88	83,34	76,93	67,61	66,91	84,44
Índice de dependencia xuvenil	18,78	19	16,34	11,34	18,75	16,12	11,07	8,45	9,31	12,06	10,79
Índice de dependencia senil	38,15	36,88	49,27	61,06	43,17	42,76	72,27	68,48	58,29	54,85	73,66
Índ. estrutura da pob en idade activa	133,57	135,61	138,3	176,59	133,38	130,58	152,47	166,13	169,1	147,73	190,8
Índ. recambio da pob en idade activa	161,56	165,29	208,73	269,67	181,56	204,94	230,35	191,82	207,64	180,15	280,32

Fonte: IGE

A densidade vai seguir descendendo, pois como indica a táboa, a idade media increméntase para todos os concellos nos últimos 10 anos, mentres que a porcentaxe de poboación menor de 20 anos se reduce e aumenta a maior de 65, en todos os concellos, sen excepción.

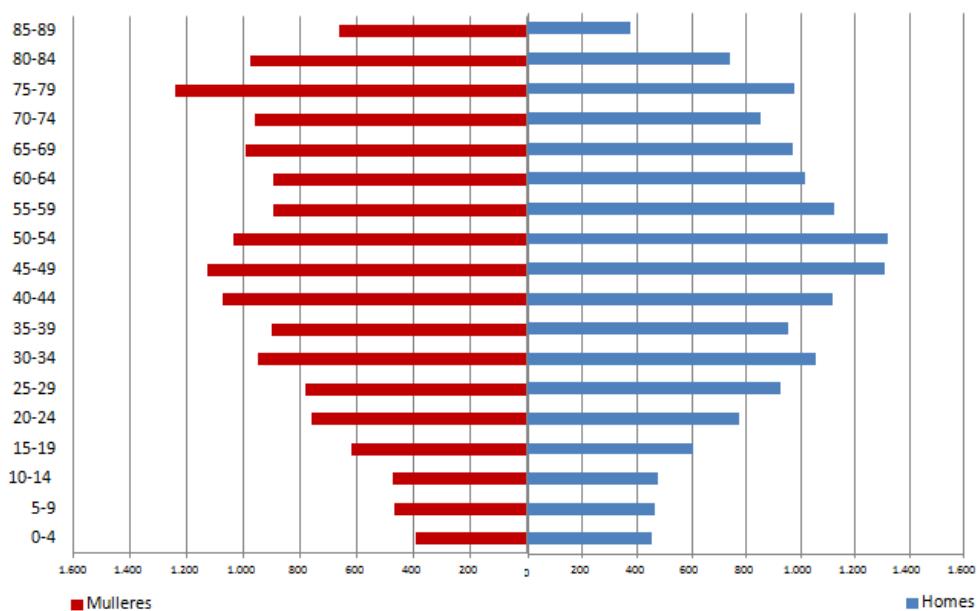
O cálculo de distintos índices a partir dos datos de poboación, non fan máis que ratificar o feito de que a despoboación e o envellecemento non so se manteñen no tempo, senón que se acelerarán de non mudar as circunstancias de forma substancial nun prazo curto de tempo.

O índice de envellecemento (o número de persoas de 65 ou máis anos por cada 100 menores de 20 anos) incrementouse fortemente nos últimos 10 anos, chegando incluso a dobrar o seu valor nalgúns dos concellos estudiados. Ao igual que ocorre noutros valores xa analizados, chama a atención a polaridade que existe dentro dos concellos da Comarca de Melide: a vila de Melide ten o mellor comportamento (sen chegar a valores positivos) mentres que os valores más extremos están nos outros concellos da comarca, incluíndo Vilasantar. A comarca de Arzúa é pola contra más uniforme, cos valores medios da táboa, sendo o Concello do Pino o que presenta un mellor índice na comarca.

Aos índices de dependencia, que miden a relación da poboación que non está en idade de traballar (menor de 16 ou maior de 64) coa poboación en idade activa, superan en todos os casos o 60%, agás o Concello do Pino, que se queda cun 59%. Dous concellos están por riba do 80% (Santiso e Vilasantar). Non obstante, é relevante a porcentaxe que achega ao índice global, a parte da poboación xuvenil (menor de 16), moi superior nos concellos que menos dependencia teñen (O Pino, Melide e Arzúa) o que implica a posibilidade de que a evolución futura sexa mellor para estas vilas.

O índice da estrutura da poboación en idade activa mide a relación entre a poboación entre 40 e 64 anos e a poboación entre 15 e 39 anos, e o índice de recambio da poboación en idade activa a relación entre a poboación entre 60 e 64 anos e a poboación entre 15 e 19 anos. Mide a capacidade dunha poboación para substituír os individuos que van xubilando. Ambos os índices presentan un mal comportamento nos últimos anos nos nove concellos, aínda que o incremento é moito maior no segundo índice. É dicir, non hai relevo, dentro do UTM, para as persoas que se van xubilando.

Figura 3 Pirámide de poboación do UTM. Ano 2011.

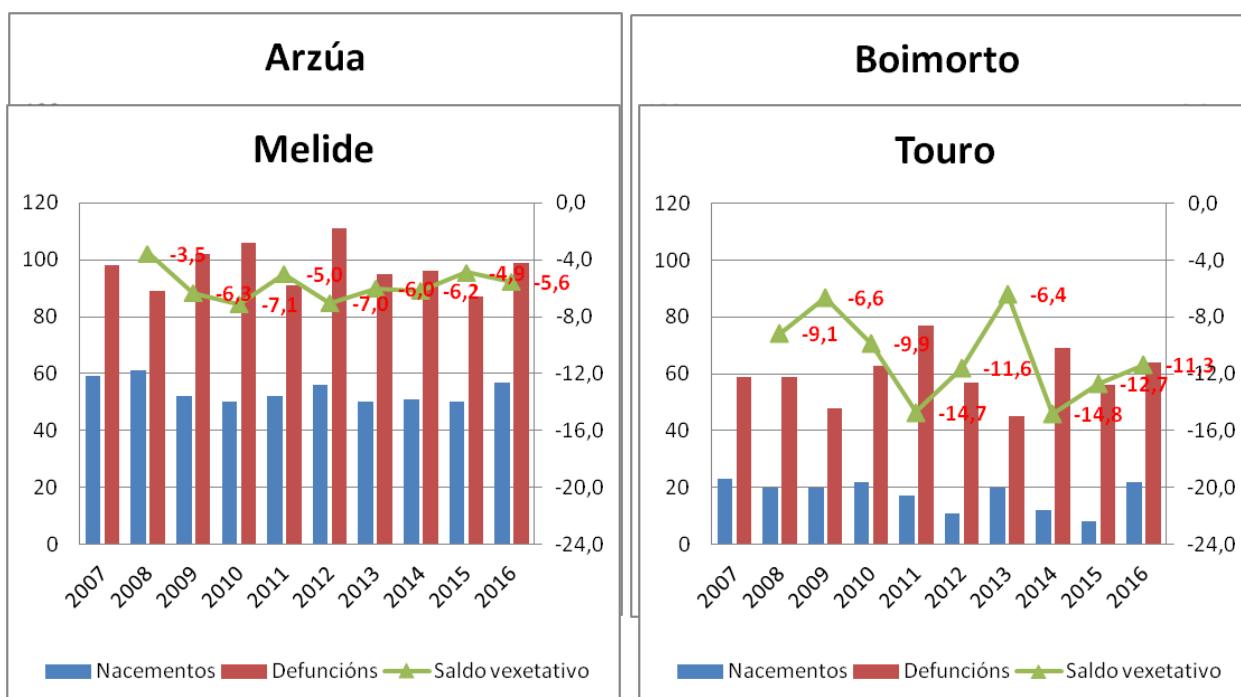
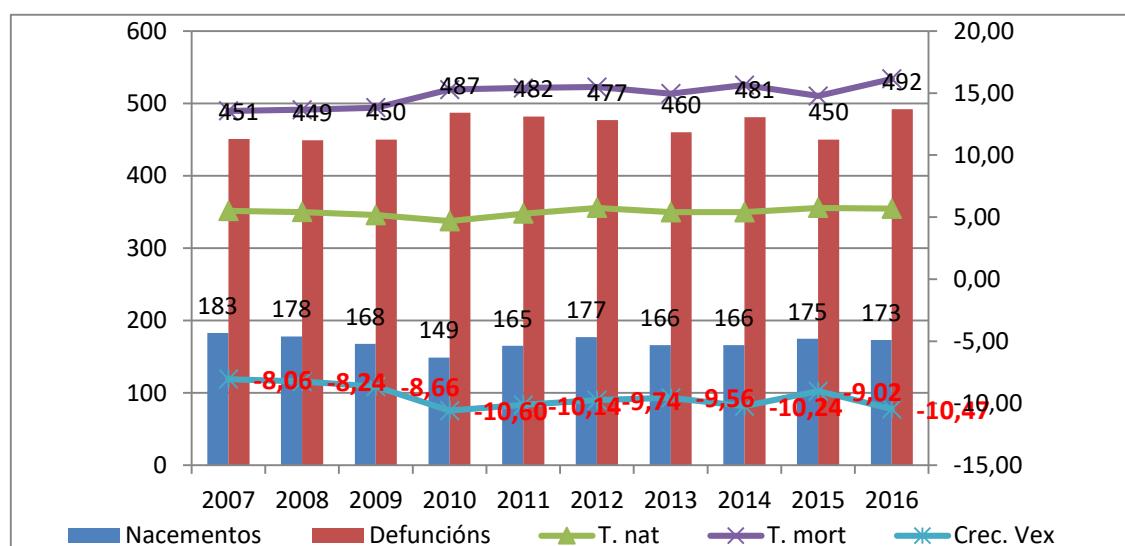

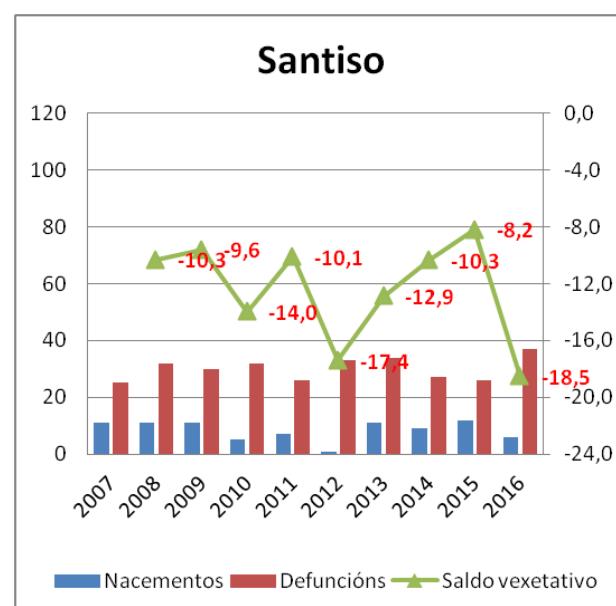
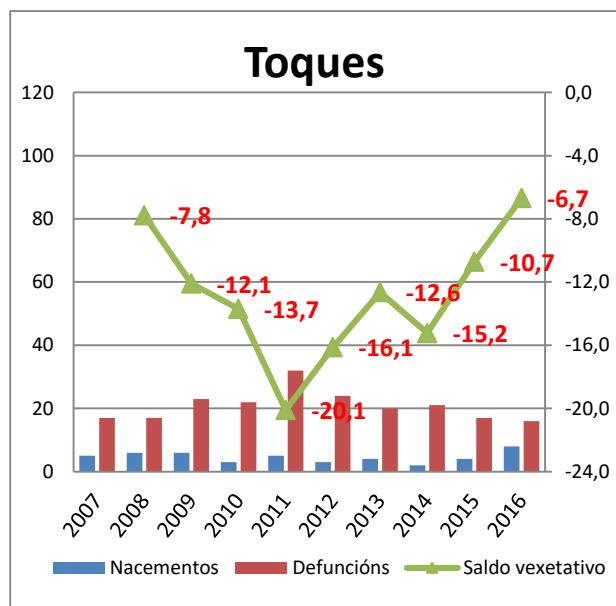
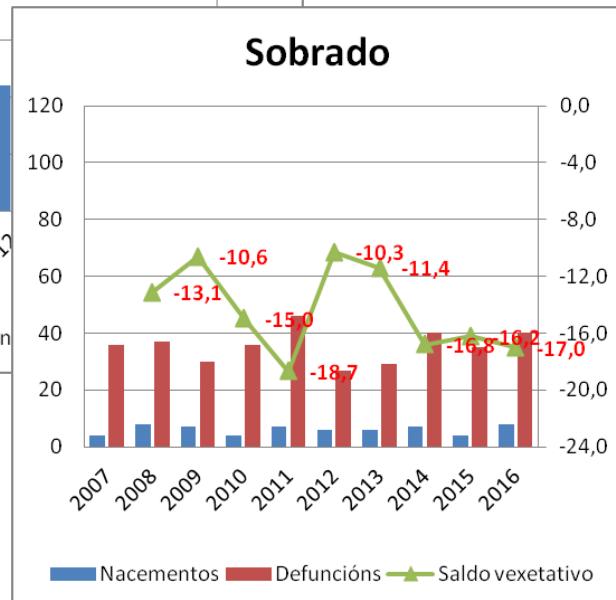
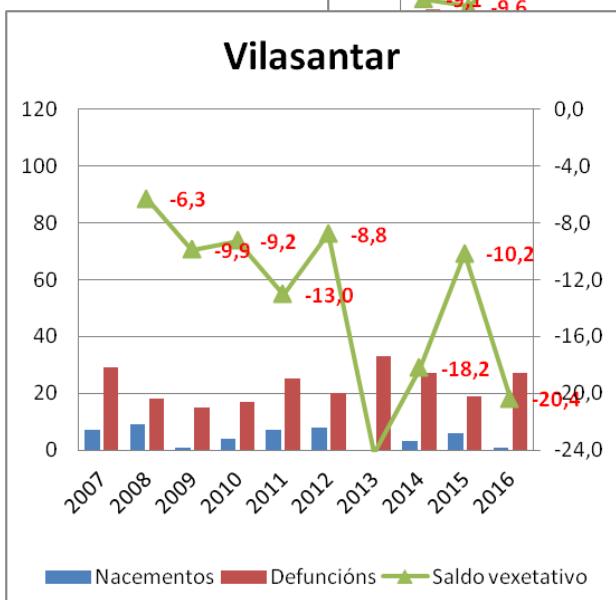
Fonte: elaboración propia a partir de datos IGE

A pirámide de poboación ten forma de xarrón, e non de pirámide, para o 2011, último ano de datos desagregados por idades dispoñible. A medida que vaian pasando os anos, se a tendencia non muda, terá forma de pirámide invertida, mentres a maior parte das persoas sexan dunha idade avanzada.

As mesmas conclusións se derivan da evolución do crecemento vexetativo do territorio, negativo para todos os anos e para todos os concellos, aínda que con variacións substanciais entre uns concellos e outros e tamén segundo o ano, dentro do mesmo concello. Tenden a cero, os concello do Pino e Melide. Sorprende Toques, cunha caída máis suave nos últimos anos analizados.

Figura 4 Número de nacementos e defuncións no UTM e nos distintos concellos. Taxas de natalidade, mortalidade e crecemento vexetativo. Período 2007-2016.

Os datos referentes a saldos migratorios, sintetízanse, para o conxunto dos nove concellos, na seguinte táboa de saldos migratorios globais, así como na figura do saldo por municipios.

Táboa 8 Saldos migratorios do UTM. Período 2012-2016

UTM Periodos	INMIGRACIÓN				EMIGRACIÓN				SALDO
	Total	Galega	Externa	Estranx.	Total	Galega	Externa	Estranx	
2012 Intracomarcal	767 539 101	539	228	51	740	590 100	150	34	27
2013 Intracomarcal	799 593 125	593	206	42	788	628 125	160	23	11
2014 Intracomarcal	785 619 130	619	166	58	787	612 140	175	46	-2
2015 Intracomarcal	749 530 117	530	219	95	782	618 112	164	53	-33
2016 Intracomarcal	842 611 125	611	231	75	812	647 129	165	57	30

Fonte: IGE

Para ter unha idea xeral da súa importancia, mереce a pena comparar estes datos cos nacementos e defuncións no mesmo territorio e no mesmo período:

Táboa 9 Saldo vexetativo do UTM. Período 2012-2016

	Nacementos	Defuncións	Saldo vexetativo
2012	177	477	-300
2013	166	460	-294
2014	166	481	-315
2015	175	450	-275
2016	181	492	-311

Fonte: IGE

Na variación da poboación, o peso dos saldos migratorios é moi importante. Hai moito movemento de emigración e inmigración. Como vemos no 2016, dentro do Ulla Tambre Mandeo houbo 842 inmigracións (fronte a 181 nacementos), 125 delas dentro da mesma comarca, polo que as persoas que chegaron a este territorio poden estar sobre as 700. Segundo o mesmo cálculo, marcharon aproximadamente as mesmas, das 812 que emigraron (fronte ás 492 defuncións). Este dato pode ser moi relevante á hora de pór en marcha políticas demográficas dentro destes concellos da Coruña rural.

O resultado final, do saldo migratorio non é significativo, pois as saídas e as chegadas son moi similares, co cal o resultado se aproxima a cero en todos os anos estudiados.

Aproximadamente o 80% das emigracións fanse a outros lugares de Galicia, e destas un 20% delas non se moven da comarca, polo tanto, a meirande parte dos movementos son a nivel local. As inmigracións tamén veñen, principalmente, doutros lugares de Galicia, pero nunha porcentaxe un pouco menor. Sobre un 25-30% proceden doutras partes de España ou do

estrانxeiro. En todos os anos o saldo migratorio estranxeiro é positivo, probablemente debido ao retorno da emigración galega.

Táboa 10 Saldos migratorios do UTM desagregado por concellos. Período 2012-2016

	INMIGRACIÓN				EMIGRACIÓN				SALDO
	Total	Galega	Externa	Estranx.	Total	Galega	Externa	Estranx.	
ARZÚA									
2012	144	104	40	8	135	92	43	16	9
Intracomarcal	23				14				
2013	187	140	47	14	132	101	31	2	55
Intracomarcal	30				19				
2014	148	105	43	17	136	105	31	13	12
Intracomarcal	24				22				
2015	168	122	46	23	130	102	28	6	38
Intracomarcal	32				17				
2016	173	114	59	27	189	144	45	19	-16
Intracomarcal	22				15				
Boimorto									
2012	50	40	10	1	51	43	8	0	-1
Intracomarcal	3				9				
2013	35	32	3	1	44	38	6	1	-9
Intracomarcal	5				7				
2014	57	50	7	4	53	49	4	0	4
Intracomarcal	4				12				
2015	58	49	9	0	40	36	4	1	18
Intracomarcal	5				7				
2016	52	47	5	2	66	64	2	0	-14
Intracomarcal	7				8				
Pino, O									
2012	109	86	23	9	97	83	14	2	12
Intracomarcal	14				19				
2013	118	92	26	7	120	99	21	5	-2
Intracomarcal	20				18				
2014	154	133	21	7	109	85	24	4	45
Intracomarcal	26				10				
2015	99	75	24	12	122	105	17	5	-23
Intracomarcal	19				14				
2016	135	93	42	10	119	89	30	13	16
Intracomarcal	22				14				
Touro									
2012	96	60	36	8	98	90	8	2	-2
Intracomarcal	15				13				
2013	72	60	12	2	120	106	14	5	-48
Intracomarcal	10				21				
2014	73	56	17	3	98	80	18	7	-25
Intracomarcal	13				23				
2015	68	46	22	6	104	89	15	7	-36
Intracomarcal	10				28				
2016	103	77	26	3	79	66	13	3	24
Intracomarcal	5				19				
Vilasantar									
2012	41	22	19	0	30	27	3	1	11
Intracomarcal	4				3				

2013	37	26	11	1	51	41	10	0	-14
Intracomarcal		10				10			
2014	28	24	4	0	45	39	6	1	-17
Intracomarcal		5				15			
2015	29	25	4	0	21	18	3	0	8
Intracomarcal		7				2			
2016	29	27	2	0	36	29	7	0	-7
Intracomarcal		1				5			
Melide									
2012	230	162	68	16	199	146	53	11	31
Intracomarcal		25				16			
2013	256	176	80	12	191	130	61	5	65
Intracomarcal		33				15			
2014	254	196	58	22	217	145	72	15	37
Intracomarcal		44				11			
2015	223	140	83	40	244	170	74	30	-21
Intracomarcal		28				14			
2016	255	178	77	30	198	144	54	20	57
Intracomarcal		52				15			
Santiso									
2012	35	20	15	4	60	52	8	1	-25
Intracomarcal		7				14			
2013	37	23	14	1	48	44	4	0	-11
Intracomarcal		3				24			
2014	26	21	5	2	45	38	7	2	-19
Intracomarcal		7				18			
2015	32	23	9	4	52	36	16	3	-20
Intracomarcal		7				10			
2016	32	28	4	0	48	42	6	1	-16
Intracomarcal		7				25			
Sobrado									
2012	41	29	12	4	38	31	7	1	3
Intracomarcal		3				1			
2013	27	21	6	2	52	41	11	4	-25
Intracomarcal		1				1			
2014	24	17	7	1	50	39	11	3	-26
Intracomarcal		1				5			
2015	48	34	14	7	41	37	4	0	7
Intracomarcal		1				4			
2016	37	27	10	1	39	36	3	1	-2
Intracomarcal		3				2			
Toques									
2012	21	16	5	1	32	26	6	0	-11
Intracomarcal		7				11			
2013	30	23	7	2	30	28	2	1	0
Intracomarcal		13				10			
2014	21	17	4	2	34	32	2	1	-13
Intracomarcal		6				24			
2015	24	16	8	3	28	25	3	1	-4
Intracomarcal		8				16			
2016	26	20	6	2	38	33	5	0	-12
Intracomarcal		6				26			

Fonte: IGE

O saldo migratorio soamente presenta unha tendencia negativa marcada en Santiso e Toques, en parte por mor da importante atracción de Melide como cabeceira de comarca, como se pode ver nos saldos intercomarcais. Precisamente é Melide a vila que máis migracións presenta, con moita diferencia a respecto de Arzúa e O Pino, que estarían en segundo e terceiro lugar respectivamente.

Durante as reunións cos principais axentes locais, apuntouse nalgúns casos como Touro ou Santiso, que moitas persoas marchan cara ás vilas de preto (Melide, O Pino) por ter vivenda en bo estado para alugar ou comprar, incluso desprazándose cada día para traballar no concello de orixe nalgúns casos. Hai outros factores que poden influír, como a dotación de servizos, comercio... pero a falta de vivenda é percibida polos axentes locais como o principal factor destes movementos entre vilas colindantes.

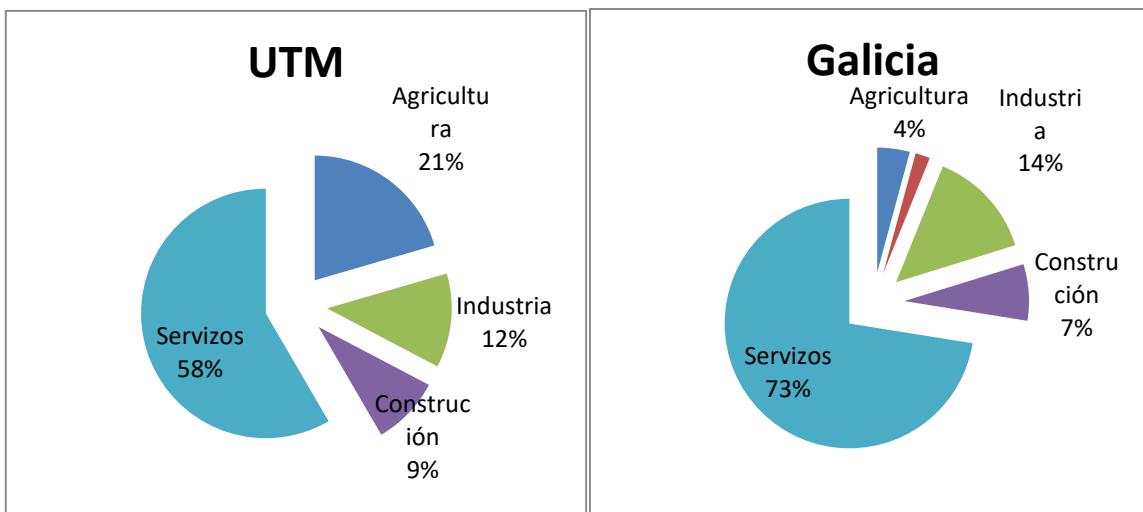
É relevante tamén o foco de atracción das capitais de comarca, Arzúa e Melide, da inmigración estranxeira, que apenas existe nos outros concellos.

3. ECONOMÍA E TECIDO EMPRESARIAL

3.1. Estrutura sectorial

O territorio do GDR Ulla Tambre Mandeo ten unha forte base agraria, en detrimento dos servizos, se o comparamos coa media galega, tal e como se pode apreciar nas seguintes gráficas de afiliacións á seguridade social. Os datos pertencen ao último trimestre do 2017, non obstante, a variación entre trimestres non pasa dun punto porcentual en ningún caso, polo que se tomou o dato do cuarto trimestre, o máis actualizado dos dispoñibles.

Figura 5 Porcentaxe de afiliacións á Seguridade Social en alta laboral segundo sector de actividade no UTM e en Galicia. Cuarto trimestre 2017.

Fonte: elaboración propia con datos IGE

Táboa 11 Porcentaxe de afiliacións á Seguridade Social en alta laboral segundo sector de actividade nos concellos do UTM. Cuarto trimestre 2017.

	Agricultura	Industria	Construcción	Servizos
Melide	12,8%	11,2%	9,4%	66,5%
O Pino	15,7%	12,5%	8,8%	62,8%
UTM	20,5%	12,2%	8,9%	58,3%
Arzúa	22,3%	12,2%	8,2%	57,2%
Touro	17,9%	17,3%	8,3%	56,4%
Boimorto	29,5%	7,7%	9,6%	53,3%
Vilasantar	23,7%	14,9%	9,8%	51,6%
Sobrado	29,3%	12,0%	7,1%	51,2%
Santiso	32,4%	11,4%	9,0%	46,7%
Toques	37,1%	7,6%	12,1%	42,8%

Fonte: IGE

A táboa anterior está ordenada segundo a importancia do sector servizos, e como se pode apreciar, son as vilas de maior tamaño, coincidentes coas que son atravesadas polo Camiño

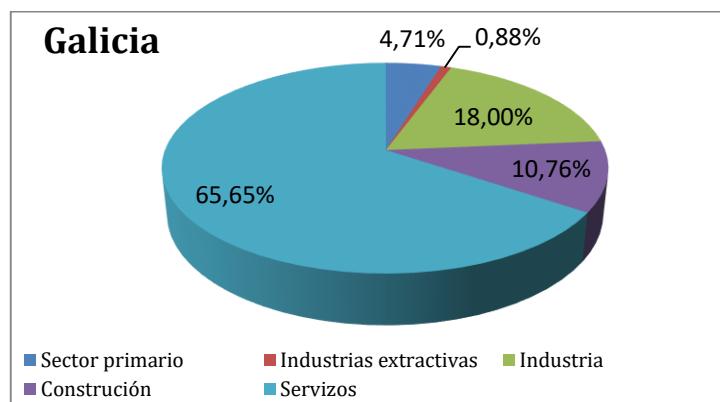
Francés, as que presentan unha maior tercionalización da ocupación da poboación. Nos últimos postos da táboa, Santiso e Toques, que xunto con Sobrado e Boimorto, presentan un peso agrícola moito maior que a media. A pesar de que soamente Melide e Arzúa teñen polígono industrial, o peso das afiliacións na industria é maior en Touro, probablemente derivado das empresas situadas na antiga mina de cobre, e en Vilasantar, con dúas empresas bastante grandes do sector da madeira.

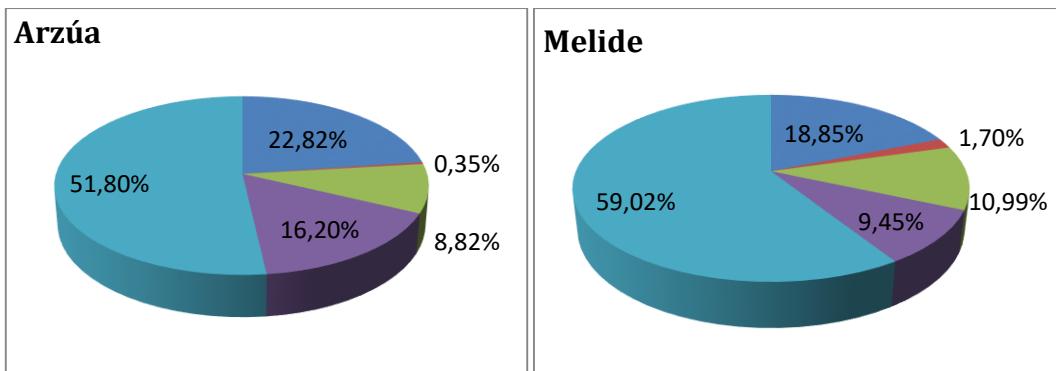
Con respecto a Galicia, o peso da construcción nos concellos do UTM é un pouco maior, e o da industria un pouco máis baixo, non obstante, as maiores diferenzas danse no sector servizos e na agricultura, froito da economía rural e de base agrícola do noso territorio. Estas diferenzas con Galicia son notables incluso para os concellos más tercionalizados, Melide e O Pino. Polo tanto, no Ulla Tambre Mandeo apréciase un peso moito maior da agricultura no número de afiliacións en relación ao caso galego, máis do triplo, en detrimento do sector servizos.

A análise do peso relativo dos sectores produtivos en función do Valor Engadido Bruto xerado realizaase a nivel comarcal, únicos datos dispoñibles, non obstante, estes datos son facilmente extrapolables para o concello de Vilasantar. En relación a Galicia, a maior diferenza atópase na agricultura, cun valor engadido que case quintuplica o valor galego na comarca de Arzúa. A diferenza no valor engadido da industria tamén é notable, de máis do dobre en Galicia con respecto a Arzúa, e dun 166% se a comparación se fai con Melide.

As diferenzas entre a comarca de Arzúa e a de Melide é menor. Destaca en Melide un maior peso no sector servizos, o que dá unha idea do enorme polo comercial e de ocio que supón a vila de Melide, pois os outros concellos da comarca teñen moi pouco pulo neste sector. Arzúa ten un maior valor engadido na construcción, cun valor un 71% superior ao melidán. Non obstante, a estrutura sectorial do valor engadido é similar en ambas as comarcas, coa preponderancia do sector servizos pouco acusada e un peso relativo da agricultura moi alto, para estar nunha economía desenvolvida dun país occidental europeo.

Figura 6 Peso relativo dos sectores económicos en función do VEB para as comarcas de Arzúa, Melide e o total de Galicia. Ano 2014.

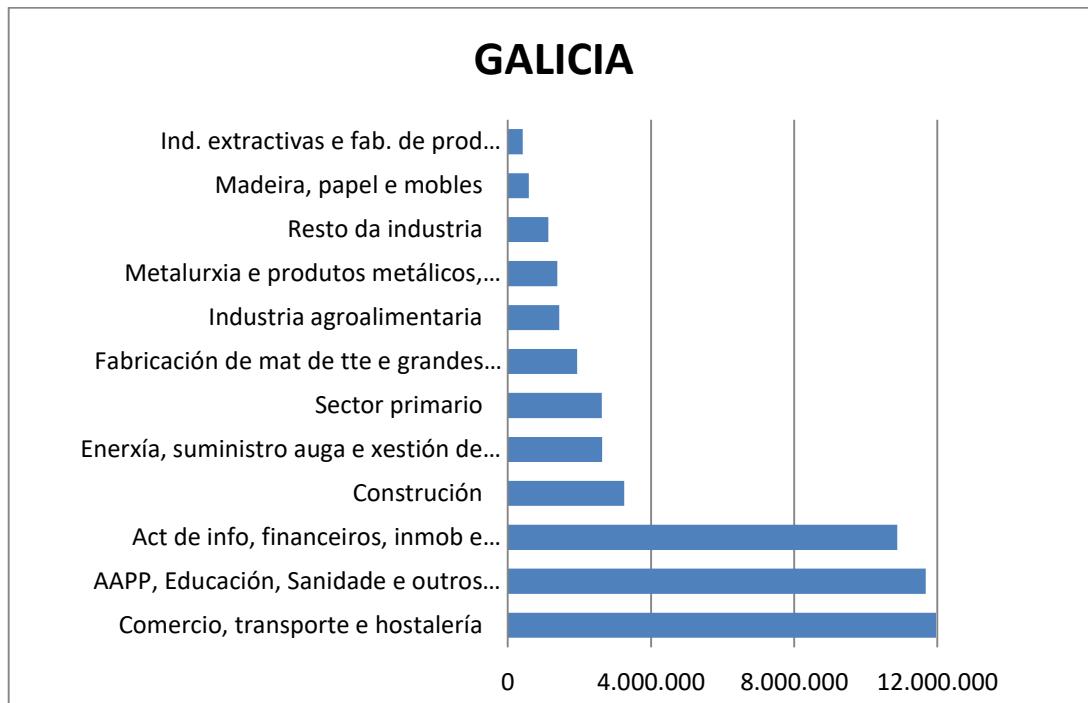

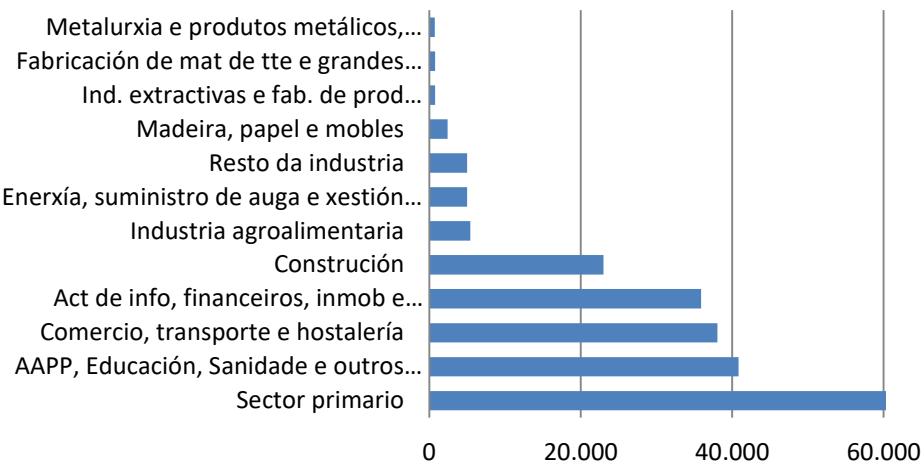
Fonte: elaboración propia datos IGE

Desagregando os datos por rama de actividade en valores absolutos, séguese constatando que a estrutura produtiva segundo o VEB das comarcas de Arzúa e Melide parécense, con pequenas diferenzas nalgúns sectores que poden avanzar ou retroceder un posto. En valores absolutos, Arzúa sitúase en cabeza, o cal ten a súa lóxica, pois áinda que nos dous casos son catro concellos en cada comarca, a diferenza de poboación é de aproximadamente un 30%.

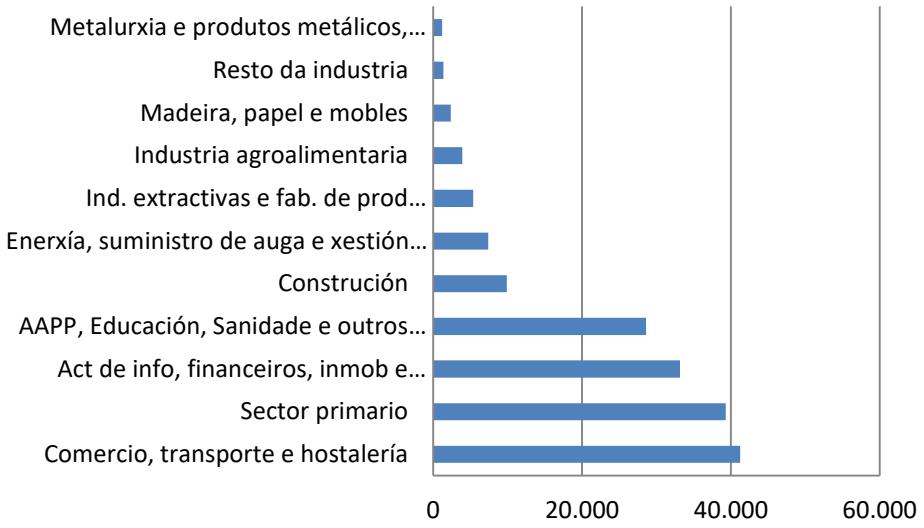
Figura 7 VEB para Galicia e comarcas de Arzúa e Melide por rama de actividade. Ano 2014.

COMARCA DE ARZÚA

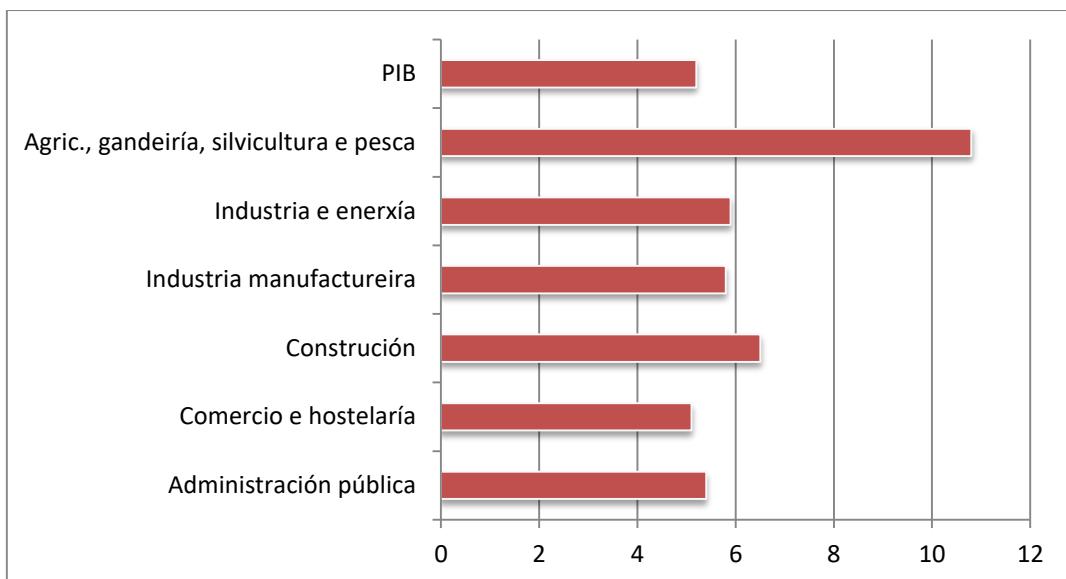
COMARCA DE MELIDE

Fonte: elaboración propia datos IGE

A estrutura produtiva do UTM segue en xeral as liñas da especialización produtiva galega. A continuación amósase unha gráfica cos sectores con maior peso no PIB español da nosa comunidade autónoma. Vemos que a contribución dos sectores de agricultura e construcción son superiores á contribución do PIB galego ó PIB estatal.

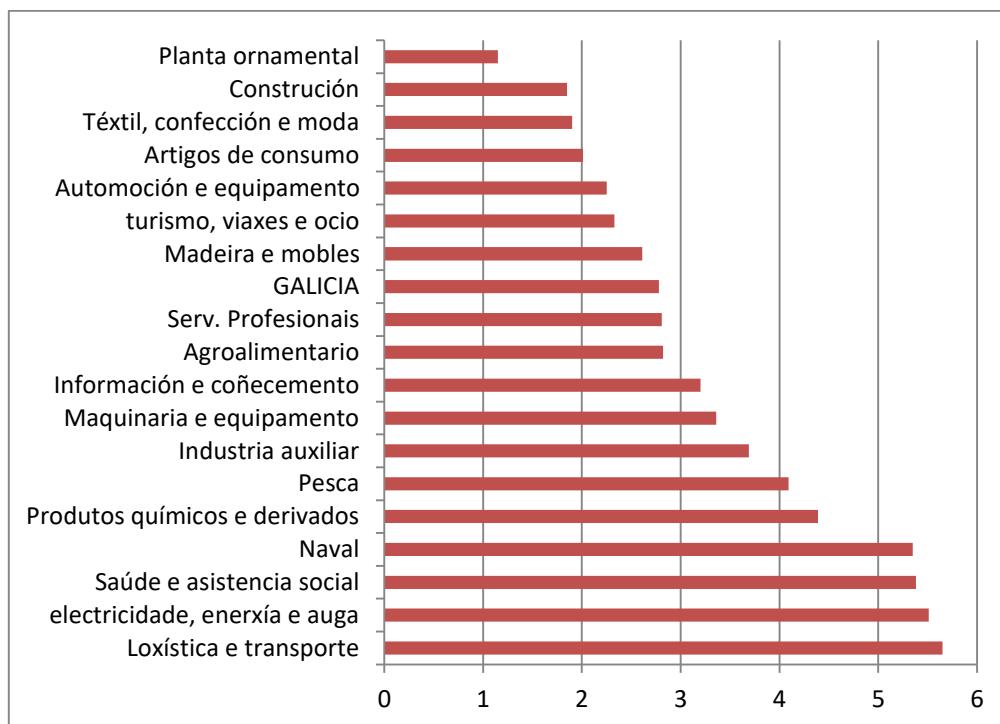
Figura 8 Especialización sectorial galega. Ano 2016.

Fonte: Informe Ardán 2017

Da especialización produtiva das nosas comarcas chama a atención a importancia do sector da enerxía, auga e xestión de residuos en Terra de Melide e a industria agroalimentaria. É un dato positivo, tendo en conta que o sector da enerxía presenta un moi bo comportamento nos últimos anos, como podemos ver, por exemplo, analizando a rendibilidade económica dos sistemas produtivos en Galicia.

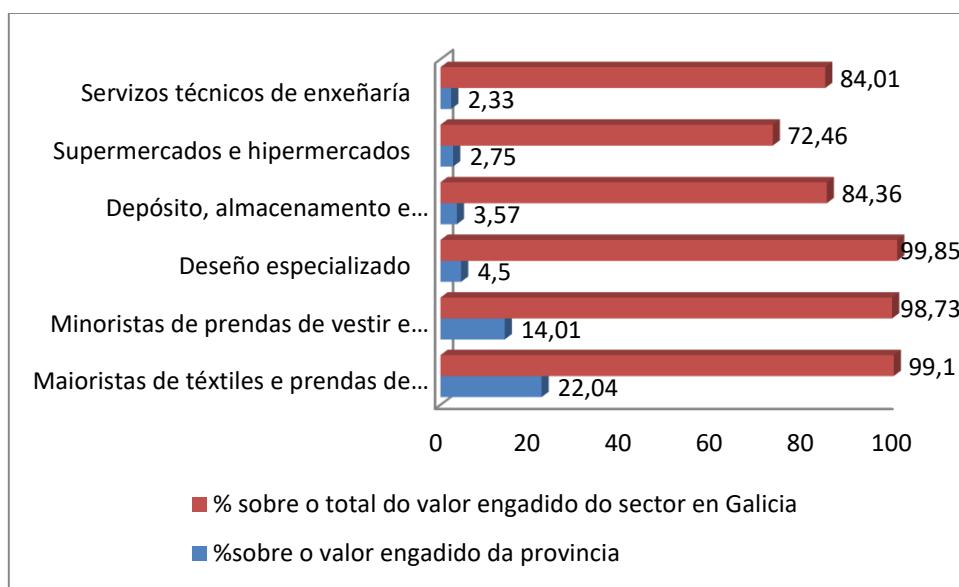
Figura 9 Rendibilidade económica por sistemas produtivos. Ano 2015.

Fonte: Informe Ardán 2017

Se comparamos a distribución sectorial do UTM coa da provincia da Coruña, chama a atención que para o caso provincial a especialización vén marcada por Inditex e as empresas auxiliares, con escasa incidencia no noso territorio.

Figura 10 Especialización sectorial da provincia da Coruña. Ano 2015.

Fonte: Informe Ardán 2017

Unha análise do valor engadido a nivel comarcal en Galicia nos amosa, segundo o Informe Ardán 2017, que as cinco comarcas máis urbanas (Vigo, Santiago, A Coruña, Lugo e Ourense) xeran o 76% do VEB e o 72% dos ingresos de explotación. Agrupan o 45% da poboación e o 67% do emprego. Esta análise, feita a partir dunha mostra de algo máis de 18.000 empresas galegas, indica que, das 53 comarcas, Arzúa en VEB ocupa o posto 29, por detrás de Terra de Lemos e Noia, e Melide o posto 40, moi preto da veciña comarca da Ulloa.

A continuación aparece o número total de empresas para Galicia e para cada un dos concellos, así como para o total do noso territorio, e, no Ulla Tambre Mandeo, os catro sectores que máis número de empresas teñen.

Táboa 12 Empresas con actividade en Galicia segundo actividade principal. Ano 2016

GALICIA		2016
TOTAL		246.290
COMERCIO POR XUNTO E AO RETALLO; REPARACIÓN DE VEHÍCULOS DE MOTOR E MOTOCICLETAS		53.190
AGRICULTURA, GANDARÍA, SILVICULTURA E PESCA		42.195
CONSTRUCIÓN		31.854
ACTIVIDADES PROFESIONAIS, CIENTÍFICAS E TÉCNICAS		21.980
ULLA TAMBRE MANDEO		
TOTAL		3.863
AGRICULTURA, GANDARÍA, SILVICULTURA E PESCA		1.755
COMERCIO POR XUNTO E AO RETALLO; REPARACIÓN DE VEHÍCULOS DE MOTOR E MOTOCICLETAS		534
CONSTRUCIÓN		360
HOSTALARÍA		282

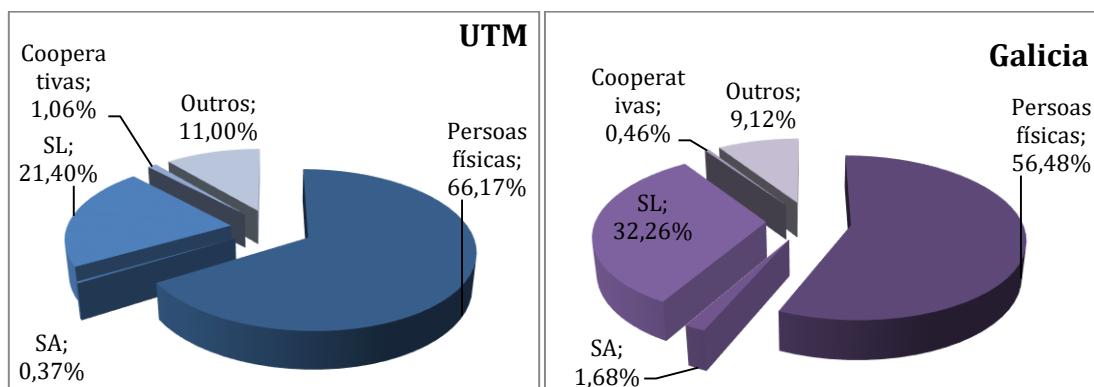
Melide	990
Arzúa	846
Pino, O	468
Touro	413
Sobrado	277
Boimorto	260
Santiso	247
Vilasantar	184
Toques	178

No número de empresas total destacan con moita diferenza Melide e Arzúa, seguidos moi de lonxe por Touro e O Pino, e, tamén a moita distancia, o resto dos concellos na cola. Non obstante, a estrutura é case idéntica en todos, coa agricultura como principal sector, seguida de lonxe polo comercio, a hostalaría e a construción. Con respecto a Galicia, a diferenza fundamental radica na cuarta rama por número de empresas: actividades profesionais, científicas e técnicas, unha rama, dentro do sector servizos, que inclúe emprego cualificado e con maior valor engadido e que dentro dos concellos do UTM en ningún caso se atopa entre as primeiras.

3.2. Estrutura empresarial

No tocante á composición do tecido empresarial e á tipoloxía de empresas, atopámonos cunha notable maioría de persoas físicas, case o 66% do tecido empresarial do territorio está formado por autónomos. As formas xurídicas que lle seguen en importancia relativa son as sociedades limitadas e outro tipo de sociedades como as cooperativas, sociedade civís, sociedades laborais, etc. É dicir, aquelas que priman no ámbito agrario e que máis se relacionan con empresas de menor tamaño.

Figura 12. Empresas do Ulla Tambre Mandeo segundo a forma xurídica. Ano 2014.

Fonte: elaboración propia con datos do IGE.

En número de asalariados, o Ulla Tambre Mandeo ten empresas dun tamaño medio un pouco inferior a Galicia, aínda que a distancia se reduciu dende a crise económica, resultado da diminución do tamaño medio en Galicia.

Táboa 13 Tamaño medio das empresas en Galicia e nos concellos do UTM. Anos 2008, 2011 e 2016.

	2008	2011	2016
Galicia	3,25	2,93	2,96
Boimorto	1,88	2,18	2,66
Touro	1,97	2,94	2,48
Pino, O	2,39	2,41	2,12
Toques	3,16	1,82	2,11
Arzúa	2,25	2,14	1,97
Sobrado	1,71	1,85	1,86
Melide	2,09	1,90	1,77
Vilasantar	2,07	1,65	1,61
Santiso	1,69	1,47	1,22

Fonte: IGE

Non hai unha tendencia clara no tamaño medio das empresas desde o comezo da crise até agora, pero en xeral mantense en torno a 2 na maior parte dos concellos. Hai seis municipios que reducen o tamaño das empresas desde o 2008, fronte a 3 que o aumentan. En xeral o tamaño medio é superior na comarca de Arzúa, colándose Toques na cuarta posición.

Táboa 14 Empresas con actividade no UTM segundo estrato de asalariados. Ano 2016.

	Arzúa	Boimorto	Pino	Touro	Vilasantar	Melide	Santiso	Sobrado	Toques	UTM
de 0 a 2 asalariados	782	241	427	379	171	884	237	254	166	3.541
de 3 a 5 asalariados	39	10	21	16	7	67	6	17	7	190
de 6 a 9 asalariados	14	5	10	8	4	27	3	3	3	77
de 10 a 19 asal.	5	0	5	6	1	8	1	2	1	29
de 20 a 49 asal.	4	2	5	3	0	3	0	1	1	19
de 50 a 99 asal.	2	2	0	0	1	1	0	0	0	6
de 100 a 249 asal.	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
250 ou máis asal.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
TOTAL	846	260	468	413	184	990	247	277	178	3.863

Fonte: IGE

Gardando coherencia co tamaño medio das empresas, a táboa anterior móstranos que a práctica totalidade das empresas son microempresas con menos de dez asalariados. A empresa más grande do territorio atópase no Concello de Touro, e dedícase á enxeñaría civil dentro do sector da construcción.

A maior parte destas empresas con máis empregos creados corresponden ao sector asistencial de persoas maiores, o que se corresponde cunha necesidade derivada do envellecemento da poboación. É destacable tamén algunha empresa de industria agroalimentaria relacionada nalgún caso coa D.O.P. Arzúa Ulloa. A única empresa grande pertencente a un sector non maduro, de alto valor engadido atópase no Pino e pertence á rama de actividade investigación e desenvolvemento. Hai concellos nos que a maior “empresa” en número de empregados é o propio concello, aínda que este número pode variar moito duns anos a outros, en función da vixencia ou non de obradoiros de emprego

Táboa 15 Empresas con actividade no UTM (unidades locais) segundo estrato de asalariados con 20 ou máis de 20 empregados e rama de actividade. Ano 2016.

de 20 a 49 asalariados	Arzúa	Boimorto	O Pino	Touro	Vilasa			Sobrado	Toques	UTM
					ntar	Melide	Santiso			
Total	6	3	5	3	0	10	0	0	1	28
Ind. Manufactureira	2	0	1	1	0	2	0	0	0	6
Fornecimento de auga, saneamento..	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Construcción	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Comercio por xunto e retallista e reparación vehículos motor	0	0	0	0	0	3	0	0	0	3
Tte e almacenamento	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
M Act. Prof., científicas e técnicas	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
N Act. Administrativas e serv.										
Auxiliares	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Educación	2	1	1	1	0	2	0	0	1	8
Act. Sanitarias e de servizos sociais	1	1	1	1	0	2	0	0	0	6
de 50 a 99 asalariados	Arzúa	Boimorto	O Pino	Touro	Vilasa			Sobrado	Toques	UTM
					ntar	Melide	Santiso			
Total	3	1	0	1	0	1	0	0	0	6
Ind. Manufactureira	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Construcción	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Educación	1	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Act. Sanitarias e de servizos sociais	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2
de 100 a 249 asalariados	Arzúa	Boimorto	O Pino	Touro	Vilasa			Sobrado	Toques	UTM
					ntar	Melide	Santiso			
Total	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Ind. Manufactureira	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
250 ou máis asalariados										
Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

3.3. Sector agrario e forestal

Tal e como se recolle neste estudo socioeconómico, aínda que a estrutura económica do Ulla Tambre Mandeo está tercializada, como é propio das economías do primeiro mundo, o sector primario aínda conta cun forte peso relativo na economía territorial pola súa marcada ruralidade.

Un dos elementos que máis influencia a evolución do sector primario en Galicia e, polo tanto, no Ulla Tambre Mandeo, desde a posta en marcha da Unión Europea, é a política agraria común e as súas sucesivas reprogramacións. A pesar de que historicamente a PAC foi perdendo peso relativo na UE, é ainda a política con maior orzamento e más peso, o que determina en gran medida as políticas nacionais e autonómicas, e inflúe significativamente na agricultura galega, con gran peso na economía. A tecnificación sen precedentes, que se levou a cabo nas últimas décadas e a modernización do sector, está influída por uns réximes de axudas que apoian a innovación tecnolóxica; máquinas, en gran parte, importadas de países centro europeos.

O agro galego actual non ten nada que ver coa da xeración anterior, se ben aínda conviven pequenas explotacións de subsistencia que nos dotan de identidade e marcan unha forma de vida rural, dende o punto de vista empresarial téndese á concentración e á modernización. O Ulla Tambre Mandeo non é alleo a este cambio, cunha base agraria dominada pola producción intensiva de leite, e un monte dual no que predominan as coníferas na parte máis occidental e un menor aproveitamento madeireiro na parte oriental, tal e como se analiza polo miúdo a continuación.

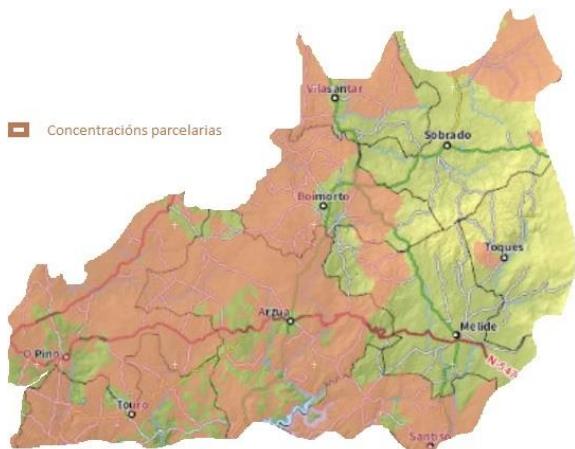
Sector agrario e forestal: uso do solo agrícola e forestal

Dos tres millóns de hectáreas que hai en Galicia, dous terzos corresponden a superficie forestal, e un cuarto a superficie cultivada ou prados. Esta estrutura apenas mudou entre os anos 2006 e 2015 (IGE, 2016). O territorio do GDR UTM segue unha estrutura similar, con máis terreo forestal que agrícola, pero o forestal ten menor peso (53%) e o de cultivos maior peso (38%) que a media de Galicia. As diferenzas entre concellos son notables, mentres que catro concellos superan o 40% de superficie cultivada (Melide, Boimorto, Arzúa e Vilasantar), hai dous, Sobrado e Toques, que se aproximan a media galega e se atopan por baixo do 30%, os mesmos dous concellos coa maior porcentaxe de superficie forestal (en torno ó 70%).

Un dos factores que condiciona o uso do solo é a existencia ou non de concentracións parcelarias. A maior porcentaxe de terreo concentrado atópase en torno a Santiago, e neste sentido, a parte máis occidental do territorio do GDR UTM é a que conta con máis concentracións parcelarias realizadas, tal e como se aprecia na seguinte imaxe. O proceso de concentración parcelaria no territorio deu comezo nos anos 70. A más antiga é a de Burres, en Arzúa, que entregou os títulos no ano 1968. Hoxe en día séguense entregando títulos da concentración, 50 anos despois, o que nos dá unha idea da complexidade da propiedade en Galicia.

A estrutura agraria e forestal, o aproveitamento do solo, o tipo de plantacións forestais e a superficie queimada parece que gardan relación coas concentracións parcelarias, pois tal e como se analiza no apartado do sector forestal, son os concellos con menor superficie concentrada os que teñen menor superficie arborada de monte e tamén os que sofren un maior número de incendios.

IMAXE 11: MAPA DAS CONCENTRACIÓNS PARCELARIAS DO ULLA TAMBRE MANDEO. ANO 2018

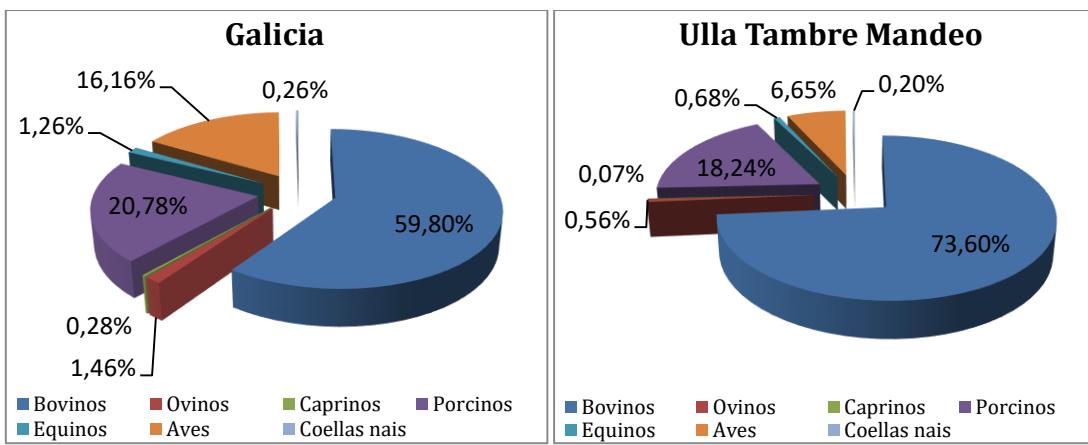
Fonte: Consellería do Medio Rural. Xunta de Galicia

3.3.1. Subsector agrario

O sector agrario está composto maioritariamente por explotacións de vacún de leite, tal como se pode deducir do tipo de gando que prima, o gando bovino supón case un 76% do total e o principal tipo de cultivo, ao que se destina máis do 96% da terra agrícola, son os cultivos forraxeiros para alimentación animal. Conštátase desde hai anos unha caída do número de explotacións e un aumento do tamaño das que sobreviven. Aínda así, case o 56% do total das explotacións teñen menos de 10 hectáreas asociadas, o cal pode supoñer un hándicap importante á hora de adaptarse á nova política agraria común. Con respecto a Galicia, o tamaño medio das explotacións é maior no UTM, non obstante, hai que ter en conta a forte especialización en gando vacún, o que supón unhas necesidades de forraxe que ocuparían unha grande extensión, de ser as explotacións autosuficientes. Non é comparable cunha explotación hortícola ou unha granxa de coellos, por exemplo.

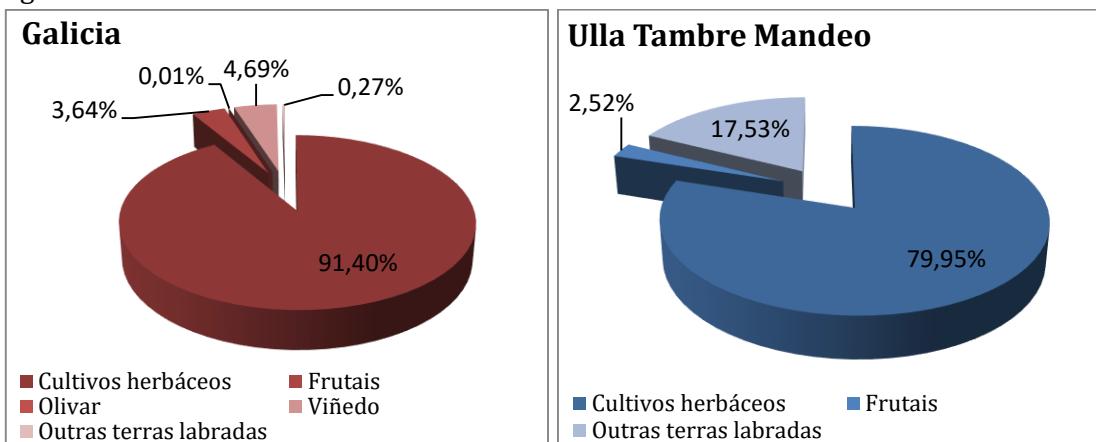
Na diversificación do sector gandeiro, o porcino ocupa o segundo lugar, con un peso un pouco menor que o galego. Contaba no 2009 cunhas 14.000 unidades de gando. Tamén hai espalladas polo territorio varias granxas de polos e de pitas, sendo esta a terceira cabana más numerosa. No territorio había tamén máis de 1.000 cabalos no 2009, o que explica a cantidade de festas e rutas que se fan nas vilas do GDR UTM e a cantidade de xente que moven estes eventos. Un importante mercado que se reflite tamén na industria, coa importancia do coiro en Arzúa (Ige, 2009). Neste ámbito da diversificación son destacables dúas iniciativas empresariais en Sobrado, financiadas polo programa Leader, unha gandería que cría porcos en liberdade cos que fai embutidos, e un centro de cría e entretemento de cabalos, maioritariamente de salto, ao máis alto nivel.

Figura 13. Distribución das explotacións segundo o tipo de gando (Unidades Gandeiras). Censo Agrario 2009.

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE.

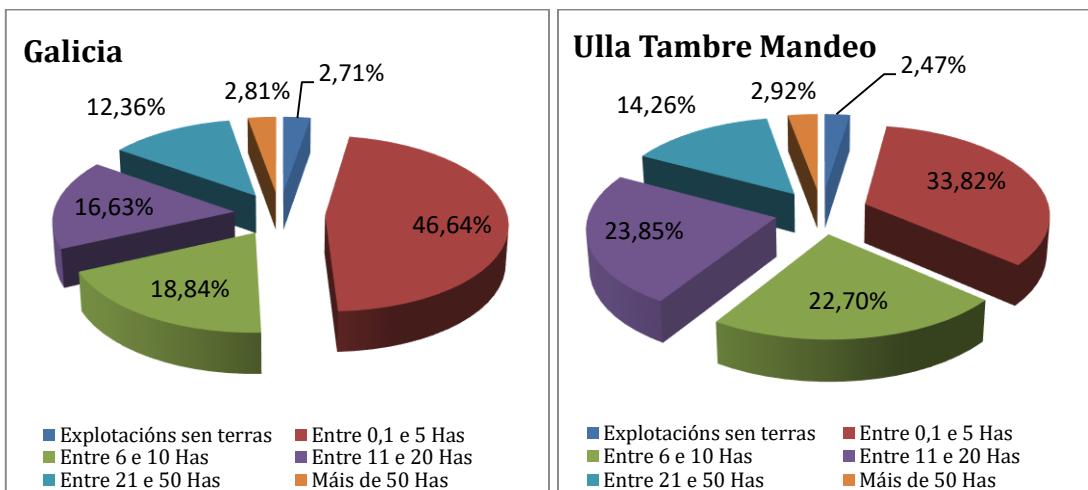
Figura 14. Distribución das terras labradas segundo os tipos de cultivos (Hectáreas). Censo Agrario 2009.

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE.

As gráficas anteriores avalan a conclusión da forte especialización da economía do Ulla Tambre Mandeo nas explotacións gandeiras de vacún de leite.

Figura 15. Explotacións agrarias segundo a superficie total (Hectáreas). Censo Agrario 2009

Fonte: elaboración propia a partir de datos IGE.

Non obstante, dende o 2009 o agro sufriu unha importante transformación, como así o revelan as seguintes táboas, onde se aprecia unha redución significativa do número de explotacións, con caídas que van dende o 13% en Toques ata o 29% de Touro, seguido por Santiso e O Pino cun 25% de descenso no número de explotacións. Mentres tanto, o número de reses apenas variou, aumentando nalgúns concellos, e en ningún caso con variacións superiores ao 10%. Podemos dicir polo tanto que as explotacións creceron en número de vacas.

Como curiosidade podemos apuntar que en todos os concellos obxecto de estudo hai un maior número de vacas que de persoas, pero mentres que en Melide toca a vaca por persoa, en Arzúa a proporción acada un valor de 2,5, e no máximo están Sobrado e Toques con máis de catro reses por cada habitante.

Os datos desta evolución en Toques revelan que a Rede Natura 2000 non afectou negativamente ao número de explotacións, pois é o concello con menor caída, e tampouco en número de reses, que se incrementaron en case un 4%.

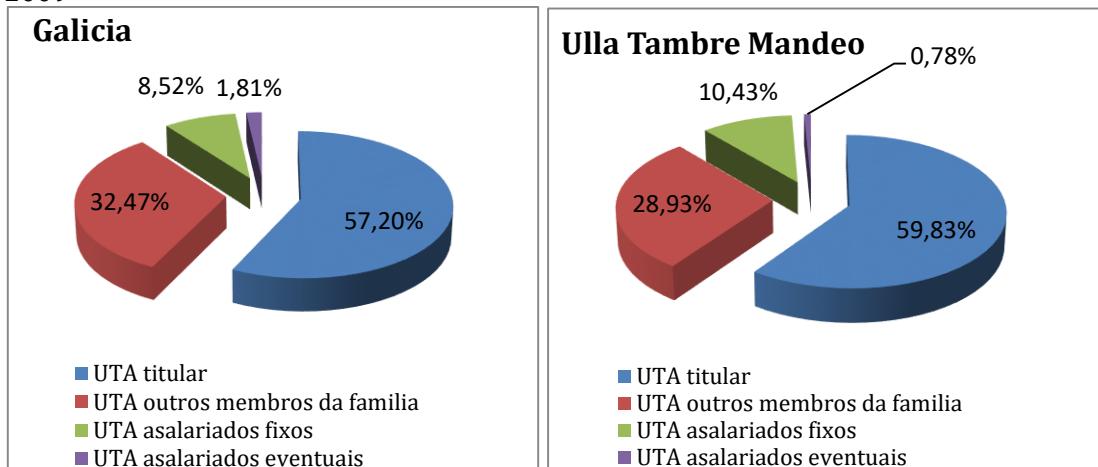
Por outra parte, divindo o número de animais (nos que se inclúen vacas de muxido e vacas que non se moxen) e o número de explotacións, o resultado é que o tamaño medio está nunha explotación de entre 20 e 40 vacas. Segundo se pode observar no territorio, conviven explotacións tradicionais de poucos animais con outras modernas, tecnificadas con moitas más vacas, xeralmente en mans de persoas más novas. Polo tanto é de esperar que nos próximos anos sigan pechando explotacións, se este proceso de concentración continúa.

Táboa 16. Número de explotacións e número de bovinos por concello. Anos 2009 e 2017.

Número de explotacións			Número de bovinos		
	2009	2017		2009	2017
Arzúa	519	399	Arzúa	15.236	15.293
Melide	408	304	Sobrado	8.511	8.545
Sobrado	357	275	Melide	8.086	7.819
O Pino	361	272	Touro	6.861	7.242
Boimorto	304	233	Boimorto	7.648	7.101
Touro	302	214	O Pino	6.258	5.672
Santiso	260	194	Toques	4.925	5.112
Toques	223	194	Santiso	5.326	4.946
Vilasantar	170	137	Vilasantar	4.622	4.579

No tocante ós efectivos de persoal ocupados por explotación, as explotacións do Ulla Tambre Mandeo seguen o modelo xeral galego sen grandes diferenzas. Á vista dos datos seguen imperando as explotacións de carácter familiar, nas que a explotación acolle a UTA do titular da mesma, na inmensa maioría de casos, ou ben emprega ao titular e a algúm membro máis da unidade familiar.

Figura 16. Distribución das explotacións agrarias segundo o número de UTAs. Censo Agrario 2009

Fonte: elaboración propia a partir de datos IGE.

Agricultura ecológica

O consumo de produtos ecológicos medrou de forma continua durante os últimos 10 anos, situándose o gasto total dos fogares españoles por este concepto en más de 1.685,50 millóns de euros no 2016. Neste ano, cada español, segundo datos do Ministerio de Agricultura (2017), desembolsou de media 36,33 euros ao ano en alimentos certificados como biolóxicos, o 1,69 % do total destinado a alimentación. Lonxe ánda de países como Suiza, Dinamarca, Suecia ou Austria onde a cantidade se eleva por riba dos 160 euros. Esta circunstancia provoca que tres cuartas partes da producción nacional, teña o seu mercado principal en Europa (Alemaña, Francia ou Reino Unido son os principais destinos) ou incluso nos Estados Unidos, principal comprador mundial de produtos biolóxicos. Áinda que o consumo é ánda baixo, o Observatorio de Consumo e Distribución Alimentaria (2015) considera que esta tendencia pode cambiar nos próximos anos, pois rexístrase un aumento importante da valoración dos consumidores cara esta variedade de produtos.

A produción ecológica ten, entre outras cousas, unha desvantaxe con respecto á tradicional, e é que ten que pagar unha cota anual por rexistrarse como biolóxica, cunha cantidade fixa e outra que vai en función da producción. Isto incrementa os custes dunha, xa de por si, menos competitiva actividade, fronte a agricultura tradicional e intensiva. Non obstante, a política agraria común ten entre os seus obxectivos levar a cabo prácticas agrícolas más sustentables, polo que as explotacións ecológicas se poden beneficiar de máis axudas.

Coas súas vantaxes e inconvenientes, a agricultura ecológica estase consolidando como modelo produtivo e como eixe principal do desenvolvemento competitivo agroalimentario na zona comunitaria. Actualmente o volume de negocio a nivel europeo é de 22.000 millóns de euros ao ano, segundo o estudio 'Alimentación ecológica: contexto, visión del sector y perspectivas del consumidor', encargado polo Observatorio de Tendencias de Mercabarna (2015).

Segundo o Ministerio de Agricultura, Alimentación e Medio Ambiente, España é un dos países mellor posicionados do sector ecológico a nivel internacional, o quinto do mundo en superficie destinada a este tipo de cultivo (6.5% da súa superficie agrícola) e o primeiro da UE. Dentro de España, o 88% da produción está concentrada en seis comunidades

autónomas, entre as que non se atopa Galicia, que non obstante, si está nos primeiros postos en canto a explotacións gandeiras ecológicas.

Dende o ano 2012 a evolución do sector ecolóxico é positiva. No sector primario, aínda que a superficie certificada se mantén estable, medra lixeiramente o número de produtores, dentro dos cales son os gandeiros as que alcanzan un incremento maior. O sector industrial incrementa o número de estruturas produtivas en case un 10%, chegando a preto dos 7.000 establecementos industriais en 2016. Neste ámbito, Galicia ocupa a séptima posición, cun 3% dos locais industriais. O sector comercial é o que maior incremento experimenta, cun 14% más de operadores por xunto, e un 21% más de operadores polo miúdo en España. Galicia experimenta o maior crecemento autonómico de operadores, pasando a ocupar a oitava posición entre as CCAA. No ranking xeral destaca Cataluña, é a sexta comunidade en número de agricultores (1.988 explotacións) fronte aos 453 galegos que ocupa o oitavo lugar, pero é a primeira comunidade en número de comerciantes por xunto co 44% do total español (239 en total fronte a 14 galegos). (López e Martos, 2015)

As perspectivas para o positivo desenvolvemento do sector pasan por aumentar o número de transformadores e distribuidores, así como por aproveitar a diversidade de canais de comercialización existentes (desde o retalista especializado aos lineais da gran distribución). Como sucedeu noutros países europeos, se se facilita a dispoñibilidade dos produtos ecológicos nos centros de compra habituais, como hai un coñecemento previo e predisposición por parte das persoas consumidoras cara a estes alimentos, a súa demanda increméntase.

Actualmente, Galicia ten case 32.000 hectáreas inscritas no rexistro ecolóxico, xestionadas por un total de 745 produtores primarios en 2017, dos cales máis da metade se atopa na provincia de Lugo. Ademais, en Galicia hai 190 elaboradores, 27 comercializadores, e 13 operadores de comercio internacional no ámbito ecolóxico. En canto ao consumo, no 2017 produciuse un incremento do 41,52% con respecto ao ano anterior en volume de vendas de produto certificado (Craega, 2018).

Segundo o rexistro do Craega, no Ulla Tambre Mandeo hai os seguintes operadores de agricultura ecolólica:

OPERADOR	CONCELLO	PRODUTO
Blanco Rial, María	Arzúa	Ovos
Castro Vallo, Pilar	Arzúa	Leite
Fernández Segade, José Luis	Arzúa	Leite
Ganadería Pear, S.C.	Arzúa	Leite
Gandeiría Sobrado, S.C.	Arzúa	
Granxa Ecolólica Figueroa, S.C.	Arzúa	
ISO-RIPARIA, S.L.	Arzúa	
Suárez Abel, Moisés	Arzúa	
"Gandeiría Chavella, S.C."	Boimorto	
Gutiérrez Vázquez, Enrique	Boimorto	Tenreiros
S.A.T. La Sobreira nº 1062 Xuga	Boimorto	
Carreira Bruzos, José Luis"	Melide	
Dairylac, S.L.	Melide	Produtos lácteos
Ecocentro, S.C.	Melide	Ovos
Fungocerga, S.A.T.	Melide	
Liñeira Casal, Santiago	Melide	Setas e froitos
Mato Sánchez, Ramón	Melide	
Parrado Louzao, Francisco Javier	Melide	Ovos
Parrado Louzao, Juan Carlos	Melide	Ovos

Ramos Garea, Manuel	Melide	Leite/patacas
Rubén Pacior, S.L.	Melide	Castaña
Barreiro Pereira, Fins	O Pino	
Ares Pintor, José Ángel	Sobrado	Cereais e ovos
Ganadería Irmáns Veiga, S.C.	Sobrado	
García Tasende, Pablo	Sobrado	Ovos
Quinto, S.A.T. 1055 Xuga	Sobrado	
Pereimos 2007 S.L.	Touro	
Boga Vázquez, Víctor Manuel"	Vilasantar	Froitas
Vázquez Pérez, Enrique	Vilasantar	Tenreiros

Dentro da produción ecolóxica no UTM destaca a escola de agricultura ecolólica de Vilasantar, pioneira nos anos 90, cando se puxo en marcha a través do financiamento do programa Leader, que por aquel entón era unha iniciativa experimental. A escola está actualmente en funcionamento e dá servizo tanto os seus xestores como á veciñanza e ten tamén unha vertente de acción social. Conta cunhas instalacións moi completas, que inclúen desde laboratorio a cortes, e aloxamento tipo albergue, o que lle confire unha potencialidade enorme non so na vila de Vilasantar senón en todo Galicia.

3.3.1.1. Subsector forestal

Tal e como afirma a 1.ª Revisión do Plan Forestal Galego (Xunta de Galicia, 2018), o monte desarborado foi o protagonista principal da paisaxe forestal galega durante séculos, de maneira que cara á metade do século pasado o monte arborado apenas ocupaba a cuarta parte da superficie forestal de Galicia. A superficie forestal arborada a partir de entón experimentou un crecemento continuo até superar a metade do territorio forestal galego en 1972; despois, a superficie forestal arborada en Galicia nos últimos 40 anos experimentou un notable crecemento do 27% á conta do monte desarborado, aínda que esta tendencia crecente retardouse na primeira década do século XXI, durante a cal a superficie forestal arborada apenas creceu en Galicia un 1,3%.

En torno ao sector forestal, durante os anos de vixencia do Plan Forestal de 1992, conseguíronse determinados logros como: a creación de estudos universitarios forestais, a creación do Centro Tecnolóxico da Madeira, o desenvolvemento dos distritos forestais, o desenvolvemento de Formación Profesional no eido forestal; pero noutros ámbitos avanzouse escasamente: no desenvolvemento dun servizo profesional e comarcalizado de defensa contra incendios forestais, desenvolvemento de axudas públicas efectivas tanto para as asociacións de propietarios forestais como para as organizacións industriais, o desenvolvemento da investigación forestal e a mellora xenética de especies, o incremento da produción e calidade da madeira galega, a mellora do modelo de ordenación do territorio e propiedade, e, por último, a consecución dunha cultura forestal na sociedade galega; o cal é un obxectivo prioritario.

É difícil para Galicia incrementar a superficie forestal, de aproximadamente dous millóns de hectáreas, das cales a superficie arborada rolda preto do 1,5 millóns de hectáreas. Segundo o Borrador da 1.ª Revisión do Plan Forestal Galego (Xunta de Galicia, 2018) tampouco queda demasiado espazo forestal que ocupar, pois é necesario conservar espazo suficiente para superficies forestais arbustivas e matogueiras, tan beneficiosas para a fauna silvestre, así como de pasteiros para favorecer a alternancia, descontinuidade e diversidade de biotopos e da paisaxe forestal galega.

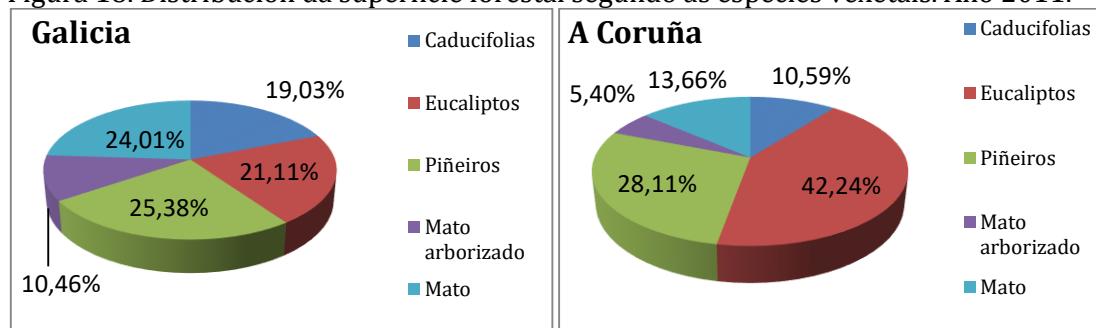
En todo caso, os montes galegos son os principais produtores de madeira de España, cun volume de cortas anuais que, no ano 2015, ascendeu a 8,2 millóns de metros cúbicos, máis da metade da produción estatal. A corta de eucalipto supón aproximadamente un 50% do total. (Conforama, 2016) As empresas do sector madeireiro galego, incluíndo a selvicultura, a industria da madeira, do papel e a fabricación de mobles (primeira e segunda transformación), deu emprego no ano 2014a 21.274 traballadoras e traballadores do sector forestal, xerando un valor engadido bruto de 883.601 euros, aproximadamente, o 1,8 por cento de Galiza (Picos, 2017).

A produción de madeira do Estado español só cubre o 46% da demanda, polo que o 54% restante que se consome actualmente provén doutros países, asemade os estudos amosan que a demanda global de madeira tenderá a crecer paulatinamente, e que o consumo de produtos forestais aumentará significativamente nas vindeiras décadas.

No referente aos cultivos, segundo datos do Anuario de Estatística Agraria 2012-2013, no ano 2012, , a superficie arborizada supón o 65% para o aproveitamento forestal, do cal, son protagonistas as coníferas con preto do 47%, entre piñeiro e eucaliptos principalmente. As caducifolias, entre as que se atopan as frondosas autóctonas como o carballo ou castiñeiro, apenas supoñen un 19% do total.

A provincia da Coruña conta cunha ocupación só en eucaliptais do 42% da superficie forestal total, a cal xunto cos piñeiro, supón unha ocupación total de coníferas de preto do 71% da superficie forestal. As caducifolias teñen unha presenza moito más reducida que a media galega, con aproximadamente o 10% da ocupación. Por outra banda, existe moita menos superficie de mato e mato arbustivo

Figura 18. Distribución da superficie forestal segundo as especies vexetais. Ano 2011.

Fonte: elaboración propia con datos do Anuario de Estatística Agraria. Consellería de Medio Rural

No Ulla Tambre Mandeo existe unha porcentaxe de superficie forestal inferior á media galega. Administrativamente, os nove concellos do Ulla Tambre Mandeo intégranse en tres demarcacións forestais pertencentes a dous distritos forestais, do seguinte xeito:

1. O concello de Vilasantar pertence á Demarcación de Betanzos, no Distrito Forestal II. Bergantiños-Mariñas Coruñesas.
2. Os concellos de Arzúa, O Pino e Touro á Demarcación de Arzúa; os concellos de Boimorto, Melide, Santiso, Sobrado e Toques á Demarcación de Melide; ambas pertencentes ao Distrito Forestal III. Santiago-Meseta Interior.

Por outra banda, cabe salientar que a presenza de monte forestal baixo a clasificación de man común é moi diversa segundo o concello que se analice:

- en cinco dos nove concellos integrantes do UTM (Arzúa, Touro, O Pino, Vilasantar e Santiso) non existe ningunha comunidade de monte veciñal.
- en tres dos nove concellos, existe unha comunidade de monte veciñal identificada nunha parroquia cunha superficie incluída moi baixa con respecto ao total forestal: Codesoso en Sobrado, Folladela en Melide e Boimil en Boimorto.
- nun dos concellos, Toques, existen oito comunidades de monte veciñal, as cales aglutinan o 55% da superficie total forestal municipal, o que o converte nun caso único dentro do UTM: Santa Uxía do Monte, Vilouriz, San Martín de Oleiros, Capela, Ordes, Vilamor, Brañas, Paradela.

Táboa 18. Superficie forestal total e en réxime de man común dos distintos municipios do Ulla Tambre Mandeo (hectáreas). Ano 2011

	2011 (Hectáreas)		% forestal	Superficie forestal en man común	% man común
	Superficie total	Superficie forestal			
Galicia	2.957.469	1.763.153	59,62%		
Toques	7.793	5.566	71,42%	3.078,78	55,07%
Sobrado	12.064	8.241	68,31%	346,00	4,18%
Touro	11.534	6.777	58,76%		
O Pino	13.215	7.218	54,62%		
Media UTM	91.179	49.040	53,78%		
Vilasantar	5.922	3.026	51,10%		
Arzúa	15.548	7.054	45,37%		
Melide	10.130	4.576	45,17%	250,00	5,40%
Boimorto	8.234	3.639	44,19%	37,87	1,08%
Santiso	6.739	2.943	43,67%		

Fonte: elaboración propia a partir de datos IGE. Anuario de estatística agraria. Consellería do medio rural.

Cabe salientar que unha maior extensión no eido da superficie forestal non implica un maior aproveitamento madeireiro, tal e como se pode ver na táboa seguinte, na que se compara a superficie forestal arborizada municipal con respecto á superficie forestal total. Os catro concellos da comarca de Arzúa, presentan unha estrutura case idéntica, con máis do 95% da superficie forestal dedicada ao arborado. Estes índices apenas sufriren variacións dende o 2006. Tres concellos incrementaron lixeiramente a superficie arborada e presentan valores medios: Santiso, Melide e Vilasantar, e por último, Sobrado e Toques teñen unha gran porcentaxe dedicada a pasteiro, pasteiro arbustivo e mato, pero a porcentaxe de superficie arborada medra a maior ritmo, alcanzando un 50% Sobrado no 2011 fronte o 39% de 2006, e un 31% Santiso que partía dun 17% no 2006. Estes dous concellos teñen unha gran superficie de monte (O Bocelo e O Careón), ademais, no caso de Toques, pode estar directamente relacionado coa protección de arredor do 40% do territorio municipal baixo a figura da Rede Natura 2000, que protexe os corredores verdes e as zonas de matogueira, que cumpren un labor ambiental. Coincide tamén a superficie arborada maior con maior superficie de concentración parcelaria no concello. Así, son os concellos que están más preto de Santiago, os que teñen un maior aproveitamento forestal, sendo estes mesmos concellos os que teñen unha maior superficie de terras con concentración parcelaria.

Táboa 19. Superficie forestal arborizada dos distintos concellos do Ulla Tambre Mandeo. Ano 2011.

	2011 (Hectáreas)		%
	Superficie forestal	Forestal arborizado	
Galicia	1.763.153	1.155.348	65,53%
Boimorto	3.639	3.510	96,46%
O Pino	7.218	6.940	96,15%
Touro	6.777	6.472	95,50%
Arzúa	7.054	6.732	95,44%
Santiso	2.943	2.380	80,87%
Media UTM	49.040	37.252	75,96%
Melide	4.576	3.200	69,93%

Vilasantar	3.026	1.938	64,04%
Sobrado	8.241	4.089	49,62%
Toques	5.566	1.713	30,78%

Fonte. Elaboración propia a partir do Anuario de estatística agraria. Consellaría do Medio Rural

No tocante á actividade económica, o Ulla Tambre Mandeo, conta con preto dun centenar de empresas forestais segundo o Rexistro da Xunta de Galicia, onde resalta o Concello de Touro no que figuran censadas 31 empresas. A maioría das empresas están relacionadas coa corta e comercialización directa de madeira e tamén coa serradura. Por outra banda, tal e como se reflete no apartado da estrutura sectorial do UTM, o subsector industrial da fabricación de madeira, papel e mobles representa arredor do o 15% do VEB nas comarcas de Arzúa e Melide, mentres que no caso galego, este subsector representa arredor do 6%.

Para finalizar, cabe salientar que, segundo a disposición transitoria sexta da Lei 7/2012, da normativa actual, os montes ou terreos forestais deberán dispoñer dun instrumento de ordenación ou xestión forestal obligatorio e vixente, como máximo, no prazo de seis anos dende a publicación das instrucións de ordenación de Galicia. É dicir, o prazo remata o 8 de maio de 2020. Pasado este prazo sen aprobación, non se autorizarán aproveitamentos forestais nos montes que carezan do mesmo. Segundo o Rexistro de Montes Ordenados da Xunta de Galicia, só oito dos montes forestais do UTM contan con proxecto destas características ou similar, sendo dúas delas propiedade da empresa Finsa. Destaca en Toques un monte cunha superficie de máis de 700 hectáreas, que foi o último en presentar o plan.

A tónica do noso territorio é a mesma que no resto de Galicia, dende o ano 2012 apenas se aprobaron unha trintena de expedientes. Cabe esperar que esta norma, con pouca aplicación práctica a día de hoxe, sexa revisada no novo plan antes do 2020.

Táboa 20. Montes forestais ordenados do UTM no Rexistro de Montes Ordenados da Xunta de Galicia. Ano 2018

Distrito	Concello	Nome	Ha	Tipo	Data
Santiago - Meseta Interior (distrito III)	Boimorto	Touva	28,1	Plan Técnico de Xestión	08/03/2012
	Melide	FOLLADELA	230	Proxecto de Ordenación	11/03/2016
	Sobrado	CORDAL DE BRIXARÍA	71,32	Proxecto de Ordenación	11/06/2003
	Sobrado	UGF Fincas de Finsa.Finca de Vilasantar.Pedra Longa e Monte do Curato.	9	Proxecto de Ordenación	16/11/2015

Distrito	Concello	Nome	Ha	Tipo	Data
	Toques	ORDES	99,23	Plan Técnico de Xestión	22/09/2011
	Toques	SANTA UXÍA DO MONTE	78,18	Plan Técnico de Xestión	08/03/2012
	Toques	PARADELA	745,06	Proxecto de Ordenación	26/06/2017
Bergantiños - Mariñas Coruñesas (distrito II)	Vilasantar	UGF Fincas de Finsa. Finca de Vilasantar. Monte da Corda e outros.	71	Proxecto de Ordenación	16/11/2015

Fonte: Consellería de Medio Rural

Un grave problema que afecta aos montes galegos son os incendios, que ano tras ano destrúen miles de hectáreas. Algúns factores como o cambio climático parece estar a incrementar a gravidade destes incendios, chegando a cobrarse vidas, como ocorreu no caso dos incendios de outubro de 2017 en Galicia. Pero non so en Galicia: Portugal ou Grecia son exemplos recentes de grandes incendios con consecuencias dramáticas e catastróficas.

Dentro do UTM, o Pladiga (Xunta, 2018) considera aos concellos de Sobrado e Toques como de alto risco de incendio, non obstante, non hai ningunha parroquia declarada de alta actividade incendiaria.

O IGE recolle datos por concellos dos incendios ata 2006, a partir do cal os agrupa por distritos forestais. Entre os anos 2001 e 2006, Toques foi o concello que máis número de incendios rexistrhou (270) seguido de lonxe por Melide (170), Vilasantar (118) e Sobrado (114). Hai unha relación directa entre o número de incendios e a superficie rasa queimada en relación á arborada. Nestes catro concellos, polo tanto, a maior parte de hectáreas queimadas non estaban arboradas. En xeral, nos outros cinco concellos a superficie arborada é semellante á superficie rasa queimada. Os concellos con menor número de incendios son Santiso, que só rexistrhou 37 incendios no conxunto dos seis anos, Boimoro e Arzúa con 50.

Posto que os incendios son unha constante histórica no monte galego e que a paisaxe e usos do monte variaron pouco no territorio do UTM, pódese asumir que a situación actualmente é similar a observada para os anos do 2001 a 2006, porque se ben o total de número de incendios reduciuse en Galicia, a cantidade de hectáreas queimadas varía moito duns anos a outros dende o 2006 sen unha tendencia clara.

3.4. Sector industrial

O sector industrial no territorio vén marcado pola existencia de dous polígonos industriais, un en Arzúa e outro en Melide. Estímase que ao longo do 2018 abrirá un parque empresarial privado en Touro. Tamén espalladas polo rural hai algunas empresas industriais, principalmente dos sectores da madeira e industrias agroalimentarias. A

escaseza de solo industrial podería frear a implantación de industria no futuro. Arzúa ampliou o seu polígono recentemente, pero en Melide non quedan parcelas dispoñibles, segundo indican os axentes locais nas reunións mantidas con eles para a elaboración deste estudio.

As empresas industriais dos polígonos son, maioritariamente, empresas relacionadas co sector da construcción, o sector agroalimentario ou o sector do automóbil e o transporte. Hai tamén empresas loxísticas e de servizos. En Arzúa destaca a especialización no sector do coiro, de gran tradición na vila. E a empresa Toldos Gómez, que aínda que non está no polígono, é tamén importante.

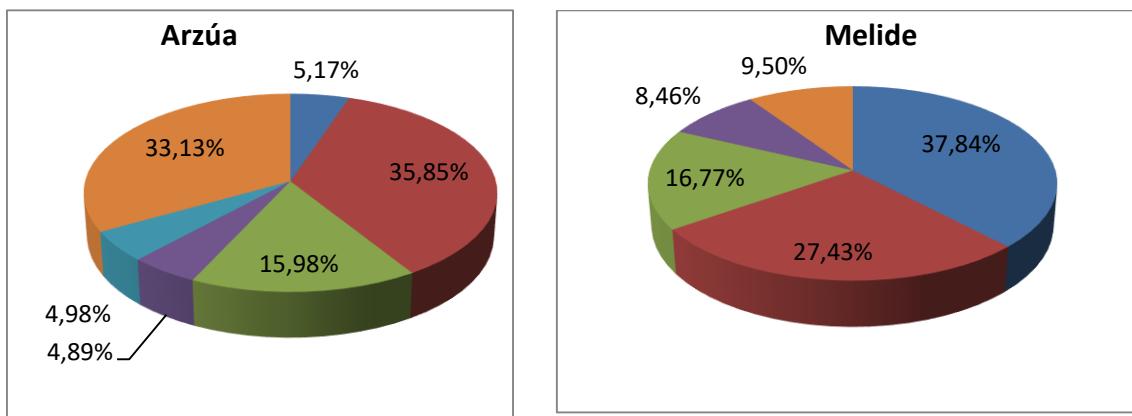
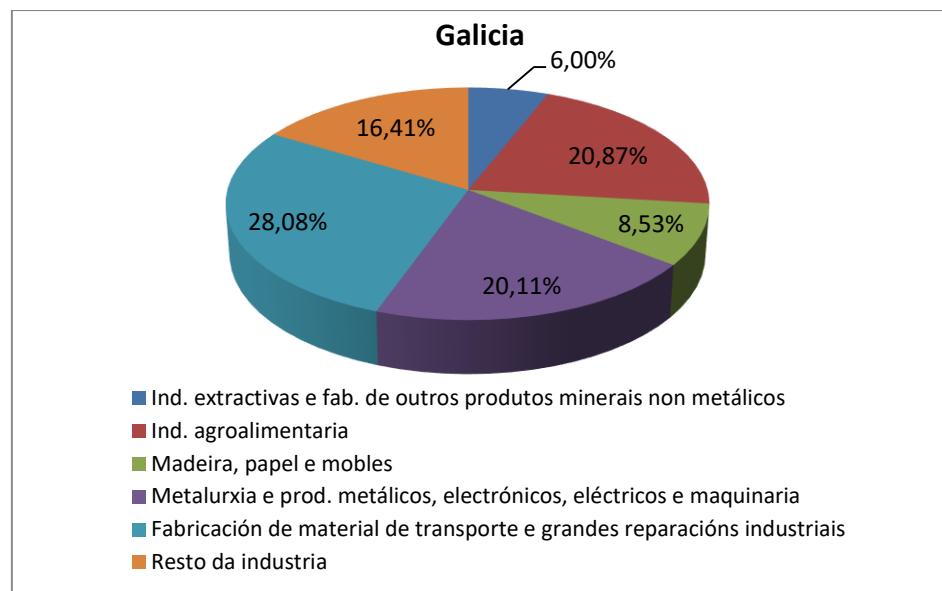
Algunhas das empresas más grandes do territorio, e das máis innovadoras atópanse situadas no espazo da antiga mina de cobre de Touro-O Pino, propiedade ata hai pouco, dunha das empresas alí situadas. Neste pseudo-polígono hai catro empresas do sector da construcción ou da reciclaxe parte do mesmo grupo e unha empresa de I+D+i do sector químico. Este espazo poderíase considerar o maior polo de innovación do territorio do Ulla Tambre Mandeo. Ademais, as empresas do grupo interrelacionanse entre si usando unhas os produtos ou os refugallos das outras. Así, unha das empresas recicla os refugallos das dúas empresas da construcción, que volven a usar eses materiais. Ademais, outra empresa fabrica compost con lodos de depuradora, que outra empresa utiliza na mesma mina para abono e forestación (Fernández y Sánchez, 2011). Estas actividades provocan algunas molestias na poboación, como se apuntou nas reunións participativas o paso constante de camións cara a vella mina deixa un intenso tufo desagradable na vila de Pedrouzo e noutras aldeas que están preto.

Actualmente o espazo da antiga mina foi adquirido por unha empresa multinacional que está tratando de obter os permisos necesarios para reabrir a explotación de cobre de Touro e O Pino, o cal mudaría por completo a estrutura produtiva destes dous concellos. Se ben no momento de facer o proceso participativo para a elaboración deste estudio, esta operación de compra-venda non se coñecía, si se pode afirmar que existe resistencia á nova mina: un movemento social en Galicia en contra da reapertura da mina, con manifestacións e diferentes actos reivindicativos por toda a xeografía galega. A nivel local a tensión é palpable, con enfrentamentos e acusacións constantes, públicos e privados, que afectan á vida e á actividade política, asociativa e social.

Pásase a continuación a analizar a estrutura e especialización da industria, para obter as conclusións oportunas sobre a especialización produtiva do territorio. Analizando o peso relativo de cada rama de actividade dentro do valor engadido bruto total xerado polas economías estudiadas, pódese concluír o tipo de especialización produtiva coa que conta o territorio do UTM con respecto a Galicia. Novamente, os datos están desagregados únicamente para bisbarras, máis as conclusións especificadas poden aplicarse aos nove concellos.

Analizando o peso relativo do sector industrial no total da economía do UTM, é menor que no caso galego. Caracterízase por empresas de pequeno tamaño centradas en actividades maduras con escaso nivel de innovación e, en moitas ocasións, relacionadas co sector da construcción: carpintería en madeira e metálica, estruturas, etc. É de destacar, a maior importancia que ten no UTM o epígrafe de industria agroalimentaria, o cal se relaciona directamente coa existencia de numerosas queixerías, moitas delas produtoras baixo a Denominación de Orixe Protexida Queixo Arzúa-Ulloa. Dentro do UTM, a industria localízase basicamente naqueles concellos máis dinámicos que contan con infraestrutura industrial: Melide e Arzúa.

Figura 19. Distribución do VEB xerado segundo as principais ramas de actividade dentro do sector secundario. Ano 2014.

Fonte: elaboración propia a partir de datos IGE.

Da análise anterior, derívase:

- a industria agroalimentaria ten un maior peso relativo en Arzúa e Melide que en Galicia, froito do forte peso do sector primario no territorio e tamén relacionado coa presenza das distintas queixerías locais, tanto da D.O.P. Queixo Arzúa-Ulloa como das non adscritas á denominación.

- a industria da madeira, papel e móble ten un comportamento similar; significando case o dobre dentro do sector industrial das comarcas do territorio con relación ao total galego.

- a industria metalúrxica e de fabricación de maquinaria ten un peso relativo moi inferior en Arzúa e Melide en comparación co total galego, debido á escasa presenza de empresas de fabricación de bens de equipo. A gran maioría de empresas do UTM inscritas nesta rama teñen que ver máis coa carpintería metálica e a fabricación de estruturas, ambas as actividades relacionadas coa construcción. O mesmo ocorre coa rama da fabricación de material de transporte e grandes reparacións industriais, até o punto de que non conta con representación no VEB da industria de Melide e é moi pouco importante no de Arzúa.

A produción de enerxía eólica

Tal e como se analizou no apartado da estrutura sectorial, a enerxía ten un gran peso na economía. Para a Comarca de Arzúa, o sector da enerxía, subministración de auga e xestión de residuos supón un VEB similar ao da industria agroalimentaria (en torno a 5 millóns de euros), e en Terra de Melide supera os 7 millóns (Ige, 2014) . A produción de enerxía está dominada, no Ulla Tambre Mandeo, polos parques eólicos, xa que o encoro de Portodemouros, cunha potencia acreditada de 88,12 Mw, ten sede en Vila de Cruces (Pontevedra).

España é unha gran potencia en enerxía eólica, atópase na quinta posición do ranking mundial de potencia eólica instalada por países, sendo superada unicamente por China, Estados Unidos, Alemaña e India. A xeración de enerxía eólica en España representa unha cobertura do 18,4% da demanda eléctrica de todo o país. Galicia ocupa o cuarto lugar dentro das 17 comunidades autónomas en potencia eólica instalada, e a primeira en potencia eólica instalada por quilómetro cadrado.

Este sector experimentou un gran desenvolvemento durante o período comprendido entre os anos 2000 e 2012. A partir da Reforma Enerxética (RDL 9/2013) freouse a expansión do sector (Pla, 2018).

En Galicia os parques eólicos son instalados por empresas concesionarias, que lle pagan unha renda á poboación local. Esta renda supón aproximadamente entre un 1% e un 1,5% da facturación bruta (Copena, 2017).

Segundo os datos facilitados por BISEEGA (2018), no Ulla Tambre Mandeo están instalados os catro parques eólicos que se recollen na seguinte táboa. Se ben hai outros en proceso de tramitación, como é o caso do parque eólico da Lavandeira entre Vilasantar e Curtis, que suporía, de poñerse en marcha, a instalación de 51,97 MW.

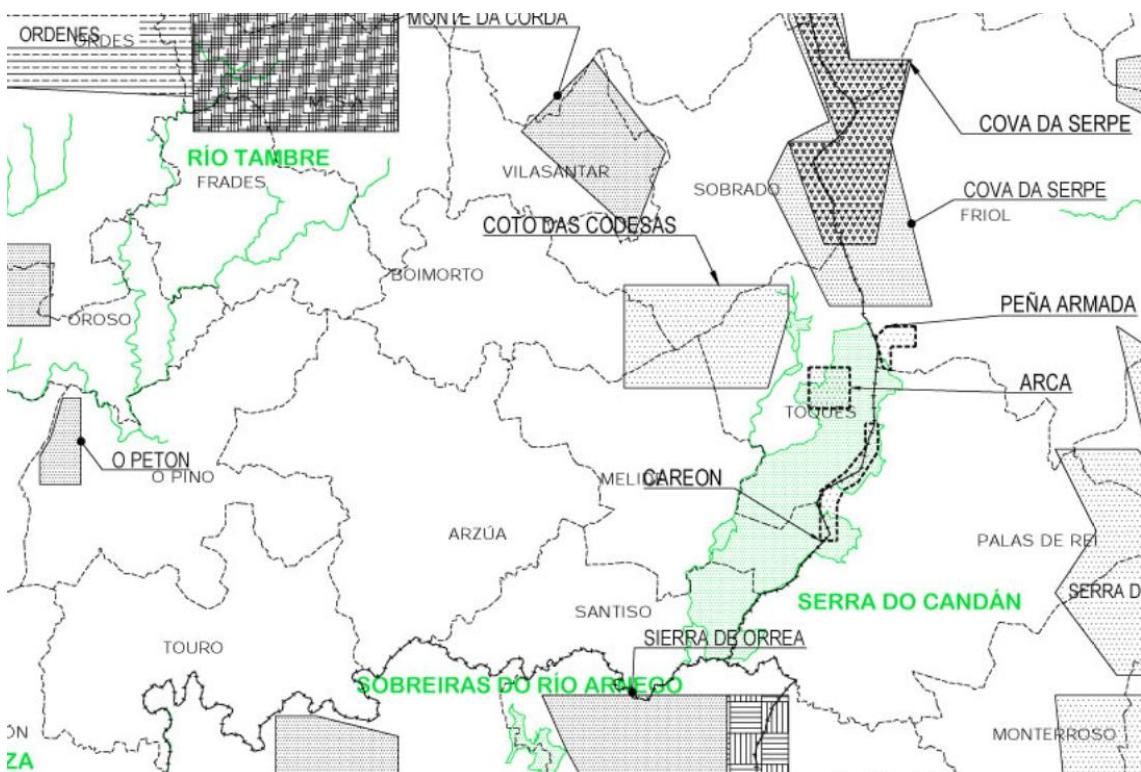
Táboa XX: Parques eólicos en funcionamento que afectan a concellos do GDR UTM

PROMOTOR INICIAL	PARQUE EÓLICO	Potencia	Nº aerox	Pot. aerox.(kW)	Localización
UNIÓN FENOSA ENER. ESP.	Codesas (1ª fase)	17,00 MW	20	850	Toques, Melide, Sobrado, Boimorto (A Coruña)
UNIÓN FENOSA ENER. ESP.	Codesas-Fase II	21,25 MW	25	850	Sobrado dos Monxes, Toques, Boimorto (A Coruña).
UNIÓN FENOSA ENER. ESP.	Pena Armada	20,70 MW	23	900	Friol, Palas de Rei (Lugo), Toques (A Coruña)
UNIÓN FENOSA ENER. ESP.	Careón	18,00 MW	30	600	Toques, Melide (A Coruña), Palas de Rei (Lugo)

Fonte: BISEEGA

Finalmente, cabe sinalar que nos concellos desta área xeográfica, tanto nos que teñen parques eólicos como nos que non, existe a posibilidade real de desenvolvemento de novas centrais. Este feito vén derivado da existencia de varias areas de desenvolvemento eólico que afectan aos concellos sinalados. Esta circunstancia é condición necesaria para a posible implantación de parques eólicos actualmente e no futuro, dado o presente Plan Sectorial Eólico de Galicia.

IMAXE 12: CARACTERIZACIÓN DAS ÁREAS DE DESENVOLVEMENTO EÓLICO QUE AFECTAN A CONCELLOS DO GDR UTM

Fonte: BISEEGA

3.4.1. Denominación Orixinal Queixo Arzúa-Ulloa

A Denominación de Orixinal Queixo Arzúa-Ulloa creouse a través da Orde do 20 de outubro de 1995, pola que se recoñeceu con carácter provisional e se nomeou o seu Consello Regulador provisional (Xunta de Galicia, DOG 07.11.1995). A súa aprobación foi recollida na Orde do 26 de decembro de 1997, así como a aprobación do seu Consello Regulador (Xunta de Galicia, DOG 09.01.1998). O Regulamento (UE) nº 20/2010 da Comisión Europea recolle o seu rexistro como D.O.P. recoñecida pola Unión Europea (Unión Europea, DOUE 13.01.2010). Na actualidade, o Consello Regulador ten a sede na rúa Cantón de San Roque, Melide, e está presidido por Xosé Luís Carreira Valín.

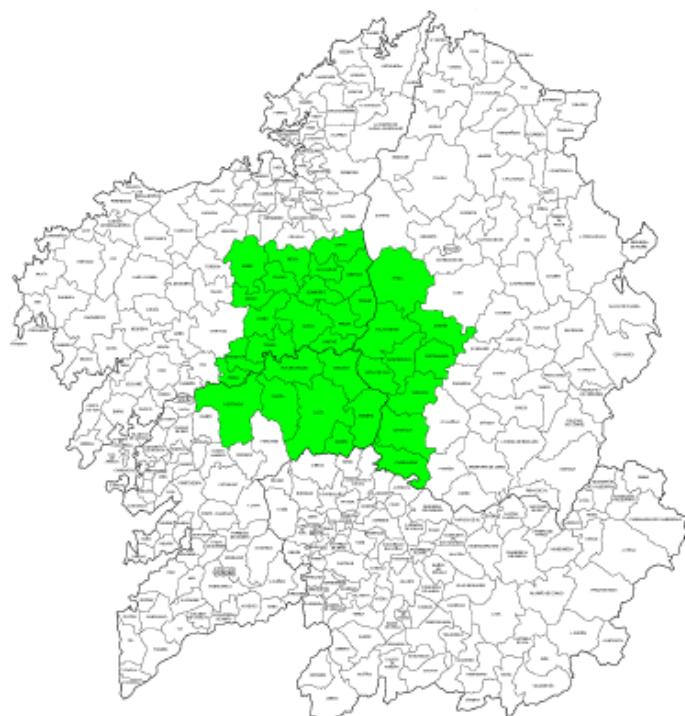
Como se recolle na descripción de D.O.P., o queixo Arzúa-Ulloa é orixinario dunha rexión determinada. Así, a zona de produción, tanto do leite como dos queixos, está situada no centro de Comunidade Autónoma de Galicia e comprende un importante número de concellos das provincias da Coruña, Lugo e Pontevedra. Concretamente, como se recolle no artigo 4 da Orde do 26 de decembro de 1997, inclúe (ver mapa 4.1):

- ✓ Provincia da Coruña: Arzúa, Boimorto, O Pino, Touro, Curtis, Vilasantar, Melide, Santiso, Sobrado, Toques, Frades, Mesía, Ordes, Orosa, Boqueixón e Vedra.
- ✓ Provincia de Lugo: Antas de Ulla, Monterroso, Palas de Rei, Carballedo, Chantada, Taboada, Friol, Guntín e Portomarín.

- ✓ Provincia de Pontevedra: Agolada, Dozón, Lalín, Rodeiro, Silleda, Vila de Cruces e A Estrada.

Figura 20: Concellos adscritos á Denominación de Orixe Protexida Arzúa-Ulloa

IMAXE 12

Dos 32 concellos que componen actualmente o ámbito xeográfico da D.O.P Arzúa-Ulloa, os más tardíos en incorporarse, froito dun acordo de ampliación entre o Consello Regulador da Denominación de Orixe e a entón Consellería de Política Agroalimentaria e Desenvolvemento Rural , foron os sete concellos pertencentes á provincia de Pontevedra e o concello coruñés de Vedra. (La Voz de Galicia, 2008)

O que podería supoñer un claro factor expansivo do número de queixerías certificadas baixo a Denominación de Orixe, así como da producción queixeira total amparada pola mesma, finalmente non se deu. Mientras que existían 18 queixerías certificadas antes da ampliación, cando o ámbito xeográfico contaba con 24 concellos, no ano 2017, xa co territorio conformado polos 32 concellos, están certificadas un total de 20, soamente dous establecementos máis. Neste senso, o máximo deste período rexistrouse no ano 2012 cun total de 24 queixerías rexistradas. En termos de producción, a ampliación xeográfica supuxo ampliar arredor de 0.5 millóns de quilogramos do ano 2008 ao 2009, a partir do cal a producción se mantivo estancada arredor dos 3.3 millóns de quilogramos (D.O.P., anos 2010 a 2017).

Táboa 21. Nomes das industrias asociadas á produción de queixo con D.O.P. Arzúa-Ulloa do UTM. Ano 2017.

Nome	Localidade
Queizúar S.L.	Touro
Agro Despensa S.L.	Touro
Alimentos Ruta Xacobea S.L.	O Pino
Lácteos Terra de Melide S.L.	Melide
Queixería Barral S.L.U.	Arzúa
S.A.T. O Breexo	Sobrado

Fonte: Consellería do Medio Rural. Xunta de Galicia

Tal e como se adiantou no parágrafo anterior, segundo as Fichas Técnicas da D.O.P. Arzúa-Ulloa, os niveis de produción da D.O.P. no 2016 (3.409.385 quilos de produción certificada) son similares aos de anos pasados, que flutúan entre 3.200.000 e 3.400.000 dependendo do ano desde o 2010. O mesmo ocorre co número de queixerías, que varía entre 20 e 24, situándose en 21 no primeiro ano e en 20 no último ano de estudo.

Segundo os datos da Consellería de Medio Rural, actualmente hai seis queixerías no Ulla Tambre Mandeo do total de 20 que existen na D.O.P. Desde o ano 2014, no territorio do Ulla Tambre Mandeo desapareceron da denominación tres empresas das nove que había. Non obstante, unha destas empresas, Queizúar S.L., comercializa gran parte da produción galega a través da súa marca comercial Queixos Bama.

O mercado do queixo Arzúa-Ulloa é principalmente galego. A venda maioritaria en semicurado fai complicada a expansión cara a outros mercados más afastados. Aínda que tivo uns anos con vocación exportadora, no que se chegaron a vender fóra de España 180.000 quilos (no 2009) (Mapama, 2010), a día de hoxe as vendas fóra do territorio nacional son meramente testimoniais, non superando os 4.000 quilos no 2016 (Magrama, 2017).

3.5. Sector servizos

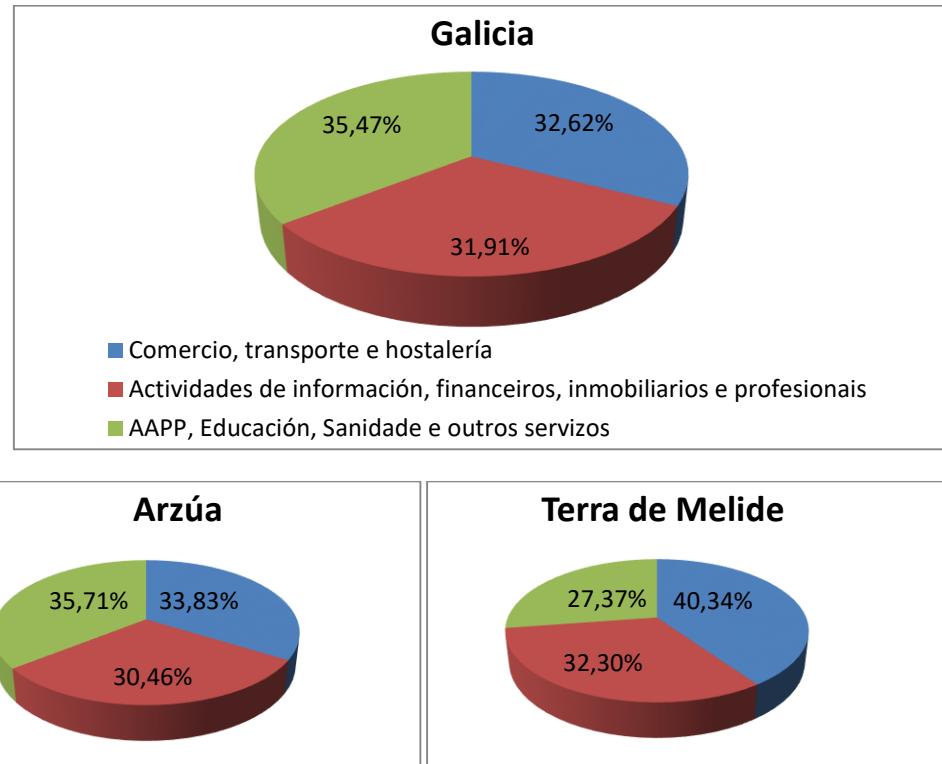
No caso do sector servizos, as diferenzas na composición do mesmo entre o caso galego e o caso de Arzúa e Melide son moito menores. Non obstante, convén salientar algunas conclusións derivadas dos datos que amosan os gráficos que se refliten a continuación:

- mentres que Arzúa garda unha maior similitude na composición do sector servizos segundo as ramas de actividade, a comarca de Melide amosa unha maior diverxencia, en especial, na rama do comercio, transporte e hostalaría; cun peso relativo do 40% fronte ao 35% de Arzúa e Galicia. Tendo en conta que, dos concellos da comarca, é a cabeceira comarcal a única cun dinamismo comercial e hostaleiro, e que o Camiño de Santiago ten unha significancia similar en ambas as comarcas; este maior peso relativo pode ter que ver con dous factores:

- maior aposta polo comercio no núcleo de Melide: maior oferta, existencia de mercado dominical, etc.

- o núcleo urbano de Melide é unha das principais vilas de ocio nocturno a nivel galego ou, cando menos, da contorna.

Figura 21. Distribución do VEB xerado segundo as principais ramas de actividade dentro do sector servizos. Ano 2012.

Fonte: elaboración propia con datos IGE.

3.2.1.1. Subsector turístico

No sector do turismo, no Ulla Tambre Mandeo ten un peso específico moi importante o Camiño de Santiago, pero non só iso. Tamén outro tipo de turismo que valora a natureza, a paisaxe, a gastronomía vense aproveitando no territorio, en gran parte grazas ao programa Leader, que leva apoiando a este sector desde o ano 1991.

Se analizamos o marco galego, segundo os datos do INE, no ano 2016, dentro de España, Galicia recibiu un 4,33% dos turistas totais nacionais (4,3 millóns, fronte os 100 que recibiu España). As primeiras posiciones en número de visitantes ocúpanas Cataluña (case 20 millóns), Andalucía (18 millóns de visitantes) e Madrid con 12 millóns. Na clasificación de comunidades autónomas, Galicia ocupa a oitava posición, despois de Castela León.

Se en lugar de número de visitantes, contamos o número total de pernoitamentos , Galicia ten un 2,58% do total español. Neste caso as illas son as comunidades autónomas con mellores datos, seguidas de preto por Cataluña e Andalucía (INE, 2017). Esta porcentaxe de visitantes en Galicia respecto ao número total de visitantes nacionais, baixa ao 1,8% dos turistas estranxeiros que visitan España.

Segundo o informe Ardan 2015, Galicia podería ambicionar acadar unha cota similar á do PIB (en torno a un 5%) para esta variable. Non obstante, aínda que non chega a ese dato, a evolución é positiva, pois o número de visitantes estranxeiros que visita Galicia increméntase ano a ano, alcanzando un incremento do 40,47% entre o 2012 e o 2015, superando, neste ano, o récord galego, con 1,2 millóns de visitantes (INE). Ademais, o grao de ocupación mellora en hoteis e establecementos de turismo rural de forma constante nos últimos cinco anos, acadando o 36%, no caso dos hoteis, e o 18%, no caso do turismo rural para o ano 2016.

Un dos principais tipos de turistas que visitan o Ulla Tambre Mandeo faino a través dos Camiños de Santiago, o Francés principalmente, pero tamén o Norte e o Primitivo.

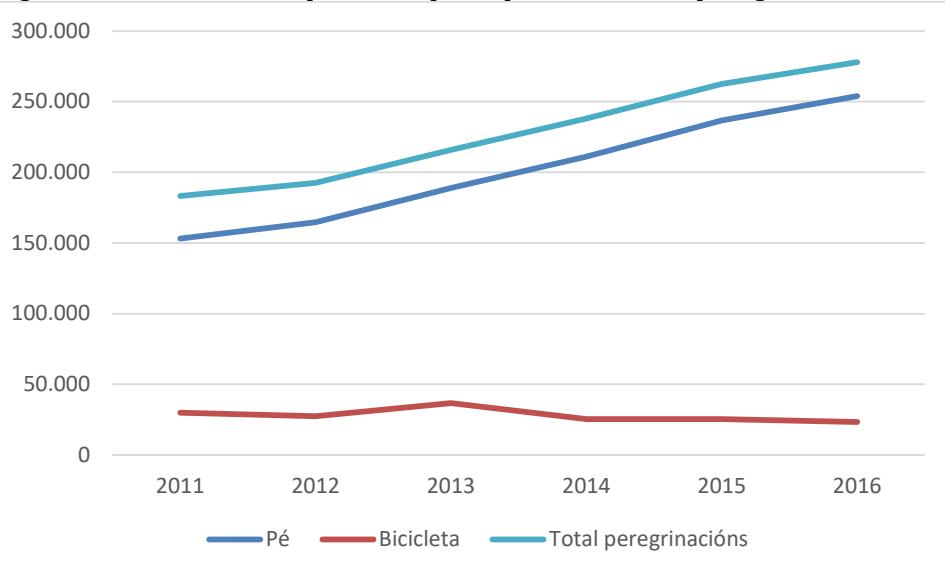
A explotación turística e económica do Camiño de Santiago é relativamente recente. No ano 1970 contabilizáronse 68 peregrinacións, e 1985 hai 690 peregrinos rexistrados. Foi sobre todo desde a celebración do Xacobeo 93 cando o camiño se impulsou como destino turístico (Somoza e Lois, 2017). Nos últimos anos a evolución en número de peregrinos foi moi positiva, con un incremento dun 52% nos últimos anos, cunha preponderancia, cada vez maior, dos que van camiñando, que aumentan cada ano, mentres os ciclistas se estancan ou retroceden moderadamente.

Táboa 22. Distribución do número de peregrinacións segundo o medio utilizado para chegar a Santiago. Evolución temporal período 2011-2016.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Pé	153.065	164.778	188.919	211.033	236.773	254.025
Bicicleta	29.949	27.407	36.646	25.332	25.346	23.347
Cabalo	341	281	977	1.520	326	342
Cadeira rodas	11	22	66	98	71	125
Total	183.366	192.488	215.880	237.983	262.516	277.839

Fonte: Elaboración propia a partir dos datos da Oficina do Peregrino.

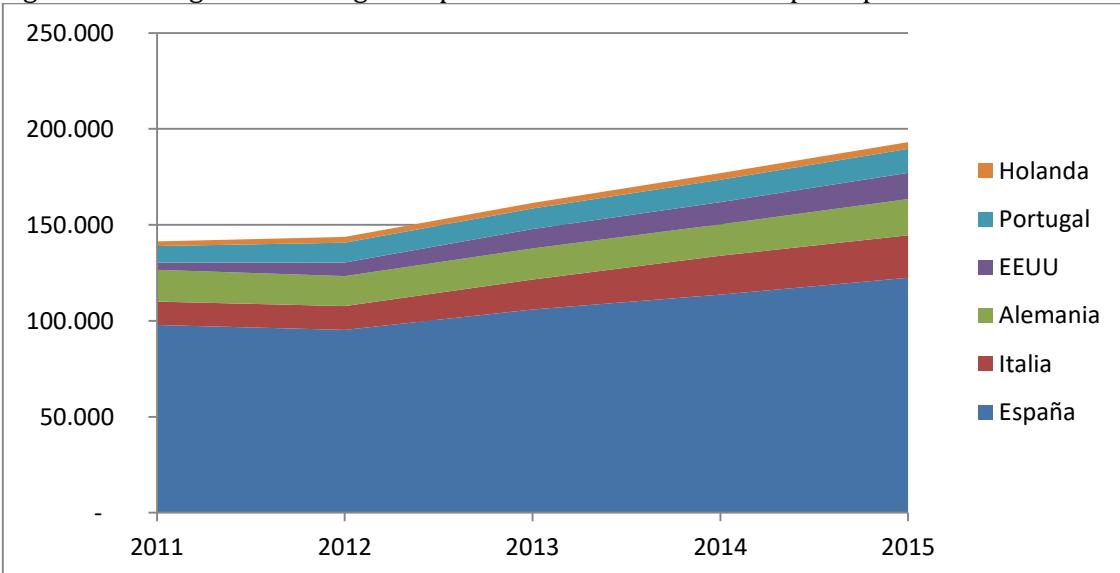
Figura 21. Evolución temporal dos principais medios de peregrinación. Período 2011-2016

Fonte: Elaboración propia a partir dos datos da Oficina do Peregrino.

Na seguinte gráfica analízanse as peregrinacións segundo o país de orixe das persoas que fan o Camiño, na que se analizan os cinco principais países emisores, ademais de Holanda, que ten unha importancia especial no Ulla Tambre Mandeo debido á chamada ruta ciclista do Holandés, que atravesa Touro e que non conta, de momento, cun recoñecemento oficial. Vemos que o número de peregrinacións aumenta ao longo dos anos analizados. Todos os países analizados incrementan o número de peregrinos ao longo destes anos, se ben España perde peso relativo a favor dos outros. O caso máis destacado é EEUU, que pasa de 4.000 peregrinos no 2011 a máis de 13.000 no 2015, aínda que a súa importancia relativa segue a ser escasa (5.21%). Tamén os italianos creceron moito, pasando de 12.000 a 22.000.

Figura 22. Peregrinacións segundo país de orixe. Evolución temporal período 2011-2015.

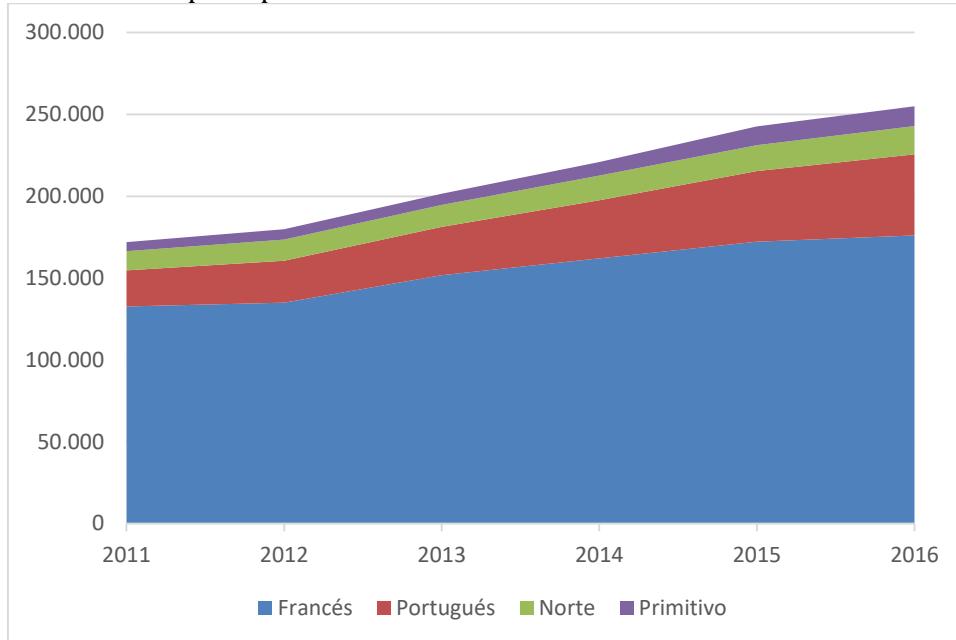

Fonte: Elaboración propia a partir dos datos da Oficina do Peregrino.

Segundo a ruta elixida, todos os camiños estudiados incrementan o número de visitantes no últimos anos de forma constante, pero non o fan o mesmo ritmo. O Camiño Francés segue a ser o protagonista indiscutible, con respecto ás outras variantes, se ben perde peso relativo. O Camiño Primitivo medra en importancia (pasando do 3 o 4%) e duplícase en número de camiñantes, mentres que o Norte mantén o seu peso relativo en torno a un 6%. Isto significa que outros camiños que non pasan polo Ulla Tambre Mandeo están gañando importancia

relativa, principalmente o Camiño Portugués que é o segundo en número de visitantes. Tamén no Concello de Touro observan un incremento de peregrinos en bicicleta que circulan pola non oficial ruta do Holandés.

Figura 23. Número de peregrinacións segundo o camiño elixido. Principais camiños. Evolución temporal período 2011-2016.

Fonte: Elaboración propia a partir dos datos da Oficina do Peregrino

Táboa 23. Distribución das peregrinacións segundo o camiño elixido (n.º persoas). Principais camiños. Anos 2011-2016.

	2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	Número	%										
Francés	132.652	72,34	134.979	70,12	151.761	70,3	162.055	68,10	172.243	65,61	176.075	63,37
Portugués	22.062	12,03	25.628	13,31	29.550	13,69	35.501	14,92	43.151	16,44	49.538	17,83
Norte	11.729	6,4	12.919	6,71	13.393	6,2	15.089	6,34	15.828	6,03	17.289	6,22
Primitivo	5.544	3,02	6.349	3,3	6.854	3,17	8.275	3,48	11.473	4,37	12.089	4,35

Fonte: elaboración propia a partir de datos da Oficina do Peregrino

Polo lado da oferta, no Ulla Tambre Mandeo a pegada do Camiño Francés ten unha hexemonía esmagadora, cunha substancial diferenza entre os concellos polos que pasa e os que non. Incluso hai diferenza entre o que se considera final de etapa (Arzúa e O Pino) e a vila de Melide, tamén no Camiño Francés.

Touro e Santiso desenvolveron unha certa orientación cara ao turismo rural, grazas en parte ó Programa Leader, que apoia este sector desde o ano 1991, e centrados no río Ulla como reclamo turístico. Sobre todo o Concello de Santiso, cunha numerosa cifra de prazas de aloxamento de turismo rural. Probablemente o esforzo interno necesario para manter esta infraestrutura e facela viable sexa maior que no Camiño de Santiago, pois outros organismos autonómicos e estatais teñen un orzamento destinado ao Camiño de Santiago do que se beneficia o Ulla Tambre Mandeo.

Sobrado co seu imponente mosteiro e outros elementos patrimoniais moi relevantes, como o campamento da Ciadella e a Lagoa, é a vila do Camiño Norte con máis prazas. Seguido por Boimorto e despois Vilasantar, recén iniciada, esta última vila, no Camiño, coa nova variante establecida pola Xunta de Galicia.

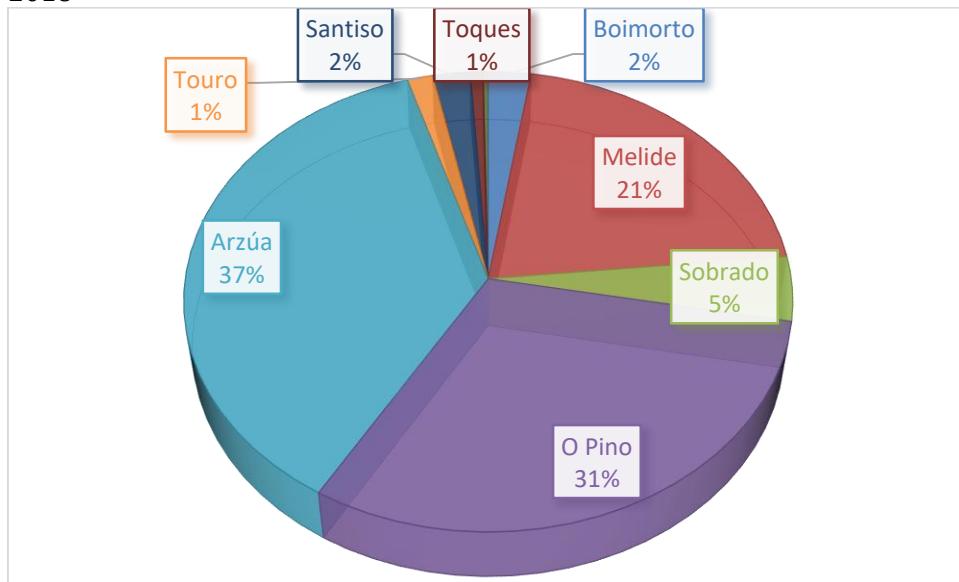
É sorprendente que Toques se atope en último lugar, xunto con Vilasantar, sendo o concello natural por excelencia, ocupado en máis dun 40% por Rede Natura, con un patrimonio interesante, tanto arquitectónico (Dolmen Forno dos Mouros, San Antolín...), como natural (Fervenza das Brañas), con tres rutas de sendeirismo homologadas, e sendo atravesado, ademais, polo Camiño Primitivo, o que máis medrou nestes anos en termos relativos.

Táboa 24. Número de establecementos de aloxamento nos concellos do UTM segundo tipo de establecemento. Ano 2018

	Arzúa	O Pino	Melide	Santiso	Sobrado	Boimorto	Touro	Vilasantar	Toques	TOTAL
Pensiós	17	29	10	0	0	0	0	1	0	57
Albergues	21	16	10	0	2	2	0	0	1	52
TR	18	4	6	6	5	4	3	0	0	46
Viv uso tur.	16	13	1	1	3	2	2	0	0	38
Aptos	2	1	0	6	1	0	1	0	0	11
Hoteis	2	4	2	0	1	0	0	0	0	9
Viv tu.	3	2	1	1	0	0	0	0	0	7
Campamentos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL	79	69	30	14	12	8	6	1	1	220

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE

Figura 24. Distribución por concellos do número de prazas de aloxamento no UTM. Ano 2018

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE

Táboa 25. Número de prazas de aloxamento por concellos. Evolución temporal segundo tipo de establecemento. Anos 2013-2018. Concellos con evolución crecente

	Boimorto		Melide		Sobrado		O Pino		Arzúa		Touro	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Hoteis	0	0	87	87	20	20	78	102	98	60	0	0
Pensiós	0	0	132	194	28	0	274	373	208	291	0	0
Albergues	0	61	49	478	0	94	298	666	386	762	0	0
TR	23	30	74	76	45	45	53	53	171	217	40	40
Campamentos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Apartamentos	0	0	0	0	0	12	14	14	15	25	13	13
Viv tu.	..	0	..	6	0	0	..	0	..	27	..	0
Viv uso tur.	-	10	-	6	0	12	-	31	-	104	-	7
TOTAL PRAZAS	23	101	342	847	93	183	717	1239	878	1486	53	60
Variación	339%		148%		97%		73%		69%		13%	

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE

A nivel particular do territorio do Ulla Tambre Mandeo, chama a atención que os concellos polos que sempre pasou o Camiño Norte están desenvolvendo unha oferta clara orientada ao peregrino, e unha especialización marcada cara ao turismo, con aumentos relativos moi importantes, mentres que no Primitivo a oferta permanece estancada ou diminúe, a pesar do seu rápido crecemento en número de camiñantes. Isto pode gardar relación coas accións que a Xunta vén levando a cabo desde o 2014, coa publicación do itinerario oficial, a habilitación de novas variantes do Camiño Norte e a súa sinalización, e tamén co feito de que a Unesco declarara este Camiño Patrimonio da Humanidade.

En todo caso, analizando o número de prazas absolutas, o Camiño Francés segue a ser o de maior crecemento, con 600 novas prazas en Arzúa e 500 no Pino e Melide nestes últimos cinco anos, o que supón un crecemento na oferta, maior que o da demanda, que se sitúa sobre o 50%.

Táboa 26. Número de prazas de aloxamento por concellos. Evolución temporal segundo tipo de establecemento. Anos 2013-2018. Concellos con evolución decrecente

	Santiso		Toques		Vilasantar	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Hoteis	0	0			0	0
Pensiós	0	0			12	12
Albergues	0	0	30	30	0	0
TR	73	57	6	0	18	0
Campamentos	0	0	0	0	0	0
Apartamentos	24	24	0	0	0	0
Viv tu.	0	4	0	0	..	0
Viv uso tur.	0	4	0	0	-	0
TOTAL PRAZAS	97	89	36	30	30	12

Variación

-8%

-17%

-60%

Xustamente coincide que os concellos con menor oferta son os que teñen Camiño Primitivo, e a nova ruta do norte, que en realidade soamente pecharon un establecemento cada un, ao igual que Santiso, que probablemente se vexa afectado por xubilacións de establecementos que se abriron nos 90 ao abeiro das axudas Leader. É de esperar que estes concellos recuperen o pulso turístico nos próximos anos. Vilasantar porque empeza a recibir

peregrinos. Toques polo crecemento do Camiño Primitivo, se este se mantén ao mesmo ritmo, e Santiso polas distintas iniciativas turísticas en torno ao Ulla, algunas delas apoiadas polo Leader, como as rutas homologadas por todo o Ulla, a área de autocaravanas de Touro ou o centro de interpretación do Río Ulla tamén en Touro, o Programa Goza do Ulla, a guía da flora e da fauna do GDR, e outras moitas iniciativas de diferentes organismos que están dando a coñecer este contorno a moitas persoas.

4. MERCADOS E RELACIÓNS EXTERNAS

Segundo o Informe Ardán 2016, o cadro macroeconómico de Galicia presenta, no 2015, un saldo negativo da balanza comercial de bens e servizos. Neste ano o valor das exportacións alcanzou os 30.743,7 millóns de euros, mentres que as importacións alcanzaron os 31.906,2 millóns de euros. No 2015 Galicia ocupa o sexto lugar das comunidades autónomas en valor das exportacións (un 7,5% do total español). Cataluña concentra a cuarta parte das exportacións, seguida da Comunidade Valenciana e Madrid con case un 11% (Informe Ardán, 2016).

As exportacións galegas están moi concentradas en torno a dous sectores, a confección téxtil e a do automóbil. Sobre todo na provincia da Coruña, o sector téxtil supón máis da metade das exportacións totais. Un último aspecto a ter en conta fai referencia á base exportadora, con 6.335 empresas no 2015, un 1,6% máis que no ano anterior.

Se atendemos aos mercados aos que se dirixen os produtos e servizos do Ulla Tambre Mandeo, e excluímos a actividade dedicada ao peregrino, dado o tamaño das empresas, forma xurídica e actividade económica; pódese concluír que o mercado ao que se dirixen os seus produtos e servizos é fundamentalmente autonómico, para a gran maioría, e nacional, para un número reducido de empresas que se dedican á construcción e á obra pública.

Non obstante, existe un número de empresas exportadoras, que se dirixen en maior ou menor medida cara a mercados internacionais, algunha delas con alto valor engadido.

Para a elaboración do listado das empresas exportadoras, que se mostra na seguinte táboa, partiuse da base de datos do Consorcio da Zona Franca de Vigo, e a continuación modificouse con base aos seguintes cambios: elimináronse algunas das empresas ao constatar in situ que xa se atopan pechadas ou que cambiaron a súa sede de localidade, incluíronse novas empresas tras constatar en entrevistas persoais ou por visitas á páxina web das mesmas a súa vocación exportadora, e quitáronse outras ao comprobar mediante entrevista que non exportan produto, por último, comprobouse na base de datos do ICEX o carácter exportador dalgunhas empresas que non aparecían no listado do consorcio.

Empresas situadas na antiga mina de Touro-O Pino	
Empresa	Localidade
Francisco Gómez y Cía, S.L.	Touro
Tecnología y Reciclaje de Materiales, S.L. Tyrma	O Pino
Galchimia S.A.	O Pino
Explotaciones Gallegas, S.L.	O Pino
Outras empresas exportadoras	
Queixerías Bama, S.L.	Touro
Queixería Barral, S.L.U.	Arzúa
Tartas la Abuela, S.L.	O Pino

Cueros y Pieles Arzúa, S.L.	Arzúa
Guarnicionería Hermanos Gómez, S.L.	Arzúa
Toldos Gómez, S.L., TGM	Arzúa

A principal fonte de exportacións está nas empresas radicadas na antiga mina de cobre situada entre O Pino e Touro. Neste espazo fóreronse creando un conxunto de empresas innovadoras con gran capacidade de crecemento e, algunha delas, con gran valor engadido, tal e o caso de Galchimia, coa exportación de produtos de alta tecnoloxía, que pon ao Pino en primeira liña mundial do coñecemento.

No eido das relacións externas, fóra do mundo empresarial, e os proxectos en común ou de tipo cooperativo, as experiencias das entidades públicas e privadas da comarca de Arzúa son reducidas e, cando existen, son promovidas na súa maior parte por entidades ou administracións de ámbitos maiores ou con motivacións específicas. Durante anos, o Programa Leader promoveu o contacto internacional a través de programas de cooperación con distintos países da UE, sobre os que se levaron a cabo moitas actuacións de desenvolvemento rural e boas prácticas. Hoxe en día a cooperación non existe, xa desde o anterior programa 2007-2013, no que o GDR non tivo orzamento para estes proxectos. Debido ao reducido do orzamento na programación 2014-2020, a cooperación seguirá sen existir ou será testemuñal no curto prazo.

5. SOCIEDADE E CALIDADE DE VIDA

5.1. Nivel de renda

O PIB do territorio do Ulla Tambre Mandeo ascendía a un 1,04% do total galego no ano 2012, e supón unicamente un 0,85% do PIB autonómico no 2014. Analizando os datos do PIB per cápita, para o total de Galicia a cifra sitúase nos 20.077 € por habitante, aínda que existen concellos no UTM que están preto de esa cifra, por exemplo Vilasantar, ou Arzúa, que roldan o 87% do nivel galego, outros están pouco por riba do 50%, como é o caso de Touro.

Táboa 27. Produto Interior Bruto dos concellos do Ulla Tambre Mandeo. Ano 2014.

PIB municipal (miles €)	
Galicia	55.030.086
Total UTM	469.306
Melide	126.118
Arzúa	107.331
Pino, O	64.075
Touro	44.161
Boimorto	34.978
Sobrado	29.726
Vilasantar	23.415
Santiso	21.304
Toques	18.198

PIB per cápita (€)	
Galicia	20.077
Vilasantar	17.409
Arzúa	17.298
Boimorto	16.530
Melide	15.993
Media UTM	15.699
Sobrado	14.983
Toques	14.074
O Pino	13.441
Santiso	12.202
Touro	11.024

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE.

Para caracterizar mellor a capacidade económica da poboación do territorio do Ulla Tambre Mandeo, analízase tamén a Renda Dispoñible Media, unha vez pagados os impostos, do ano 2015, segundo os datos do IRPF facilitados pola Axencia Tributaria.

Galicia ocupou neste ano o quinto posto pola cola na reda dispoñible media, con 18.707 euros por habitante, entre os 25 concellos con maiores niveis de renda, non hai ningún galego. Os peores datos atópanse o analizar os concellos do Ulla Tambre Mandeo; dos 93 concellos que hai na provincia da Coruña, nos cinco últimos postos hai catro do territorio obxecto de estudio (Toques, Sobrado, Santiso e Boimorto), seguidos de Vilasantar, en novena posición. O Pino, Melide e Arzúa están cara a metade do ránking, seguidos de Touro, no número 76.

Táboa 28. Renda media dispoñible 2015 e comparativa con Galicia e España.

Concello	Renda dispoñible media segundo IRPF	% sobre a media galega	% sobre a media española	Posicionamento a nivel autonómico
Arzúa	15.029	80,34%	71,81%	125
Melide	14.888	79,59%	71,13%	127
O Pino	14.867	79,47%	71,03%	140
Touro	13.736	73,43%	65,63%	193
Vilasantar	13.497	72,15%	64,49%	224
Boimorto	12.642	67,58%	60,40%	259
Santiso	12.426	66,42%	59,37%	263
Sobrado	12.108	64,72%	57,85%	274
Toques	11.117	59,43%	53,12%	283

Fonte: elaboración propia datos Axencia Estatal Administración Tributaria.

É importante analizar, ademais, cantas persoas viven en risco de pobreza. Non existen datos a nivel municipal, pero si a nivel da área xeográfica da Coruña sur oriental que abrangue as Comarcas de Melide, Arzúa e Ordes. A poboación en risco de pobreza ou exclusión social é aquela que está nalgunha das seguintes situación:

- En risco de pobreza (o 60% da mediana dos ingresos por unidade de consumo)
- En carencia material severa
- Persoas de 0 a 59 anos en fogares sen ingresos de traballo ou con baixa intensidade de ingresos de traballo.

Táboa 29. Taxa de risco de pobreza ou exclusión social. Evolución temporal (2011-2016)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Galicia	22,05	23,58	22,83	22,11	22,55	20,33

Coruña Sur oriental	23,18	21,33	19,61	19,21	15,95	14,69
---------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Fonte: IGE.

Aproximadamente unha de cada cinco persoas en Galicia está en risco de pobreza ou exclusión social. O territorio de Coruña sur oriental parte dos mesmos ratios que Galicia pero vai mellorando significativamente cada ano, ata situarse por baixo do 15%. En Galicia, a maior taxa de risco de pobreza ou exclusión social dáse para fogares cun adulto e nenos ou mozos a cargo (49,58%) (IGE, 2016).

5.2. Percepción de pensións e subsidios

Por outra banda, convén tamén analizar unha das principais fontes de renda de moitos fogares do territorio do UTM; as pensións da Seguridade Social. Nas táboas que figuran a continuación vese como o peso relativo das pensións dos maiores de 65 anos é maior para a comarca, polo envellecemento antes comentado, e de igual forma, vese como o importe medio da pensión recibida é sempre inferior; seguramente polo feito de ser maioritariamente pensións do sector agrario, tradicionalmente más baixas.

Non obstante, as diferenzas entre a pensión media de Galicia e a dos concellos estudiados non é tan acusada como a diferenza que existe a nivel de renda. As pensións no noso territorio móvense no entorno do 70%-80% da media galega, mentres que a diferenza no IRPF declarado, estudada nun apartado anterior, estaba preto do 60% da media de Galicia en moitos dos concellos. Polo tanto, as pensións, sen chegar aos importes autonómicos, si contribúen en parte a reducir a brecha da riqueza.

Táboa 30. Número de pensionistas e importe medio segundo o grupo de idade. Ano 2016.

	Número perceptores	Importe medio	% de perceptores con respecto á poboación	% do importe medio con relación a Galicia
Galicia	658.806	879,89 €	24%	100%
O Pino	1.217	754,00 €	26%	86%
Melide	1.912	732,16 €	26%	83%
Arzúa	1.765	728,48 €	28%	83%
Vilasantar	454	724,85 €	36%	82%
Sobrado	734	718,87 €	39%	82%
Touro	1.170	716,18 €	32%	81%
Boimorto	812	698,77 €	38%	79%
Toques	416	679,64 €	35%	77%
Santiso	601	677,40 €	36%	77%

Fonte: elaboración propia datos Seguridade Social a través do IGE

En canto aos perceptores da Renda de Integración Social de Galicia (RISGA) e das Axudas de Integración Social (AIS) no UTM, non parece que haxa relación coa crise económica, de feito a tendencia é moi irregular, e en xeral moi poucas persoas do noso territorio acceden a estas

prestacions. A Renda de Integración Social non é percibida por máis de unha ou dúas persoas ao ano en cada concello, moitos anos ningunha persoa a percibe.

A Risga é unha prestación económica asistencial que trata de garantir un mínimo de subsistencia persoal a cidadáns entre 25 e 65 anos, que áinda que teñan idade laboral e non teñan causa legal de incapacidade física ou psíquica, non teñen os recursos mínimos necesarios para cubrir as necesidades más urxentes. Supón unha renda duns 400 euros, para fogares que non teñen eses ingresos mínimos. Estas axudas autonómicas tramítanse desde os concellos.

Sobre esta cuestión, en distintas reunións mantidas cos axentes territoriais, sácase en conclusión que socialmente non son ben aceptadas, xa que non son vistas como unha renda mínima para a supervivencia dun ser humano, senón como uns cartos que a Xunta lles dá a persoas que prefiren obter esta renda que traballar. En todo caso, o elevado número de pensionistas, pode provocar que non moitos fogares carezan de ningunha renda, áinda con todos os seus membros no paro.

Táboa 31. Perceptores da Renda de Integración Social de Galicia (RISGA) no UTM. Evolución temporal 2007-2016.

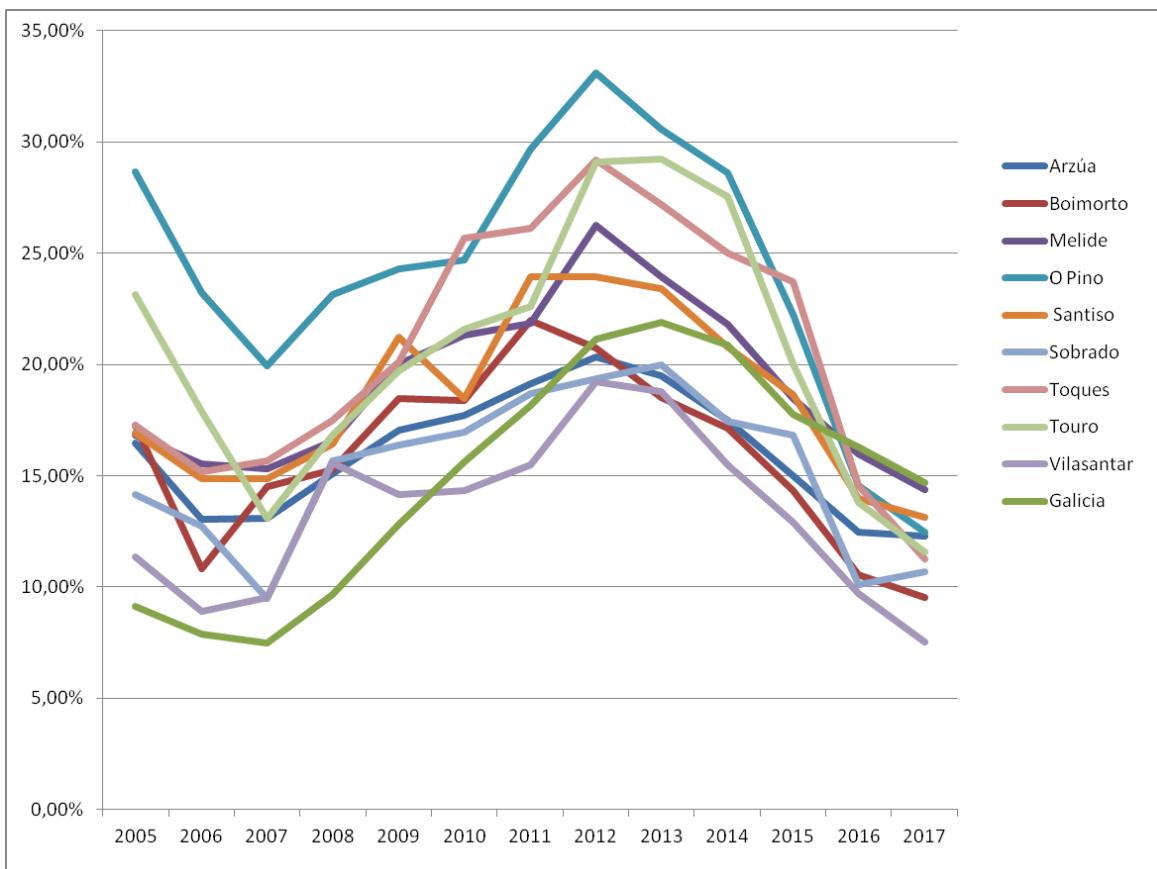
	Arzúa	Boimorto	Melide	O Pino	Touro	Santiso	Sobrado	Toques	Vilasantar	Total UTM
2007	3	7	15	0	3	0	2	2	4	36
2008	3	7	11	0	3	1	2	3	2	32
2009	3	6	12	0	3	0	2	3	2	31
2010	6	4	9	0	2	0	2	2	0	25
2011	6	2	7	0	1	0	2	2	3	23
2012	6	2	12	0	3	1	1	1	2	28
2013	7	3	15	0	5	3	2	1	2	38
2014	5	3	15	0	5	3	2	1	4	38
2015	7	4	13	1	3	3	2	2	2	37
2016	7	4	14	3	2	5	3	2	3	43

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE

5.3. Desemprego

O nivel de desemprego no territorio do Ulla Tambre Mandeo é de evolución moi similar ás cifras da provincia e de Galicia. No seguinte gráfico pode verse a evolución e as cifras para a última década onde se reflicte moi claramente o efecto devastador dos peores anos da crise e recuperación a partir do 2013. Os concellos do UTM teñen un comportamento más acusado que o conxunto galego, con cambios más acentuados. O caso máis extremo é o Pino, cun paro estrutural moi alto, con cifras mínimas superiores ó 20% e cun paro superior ó 30% nos peores anos. Este concello, nos últimos dous anos, por primeira vez, conseguiu igualarse co resto dos concellos. O concello cunha mellor evolución é Vilasantar, que mantén o seu paro por baixo do 10% en anos de crecemento, e por baixo do 20% en anos de crise, seguido por Boimorto, Sobrado e Arzúa, con taxas por debaixo da media en tódolos períodos.

Figura 25. Taxa de desemprego nos concellos do UTM. Período 2005-2017

Fonte: elaboración propia con datos www.datosmacro.com

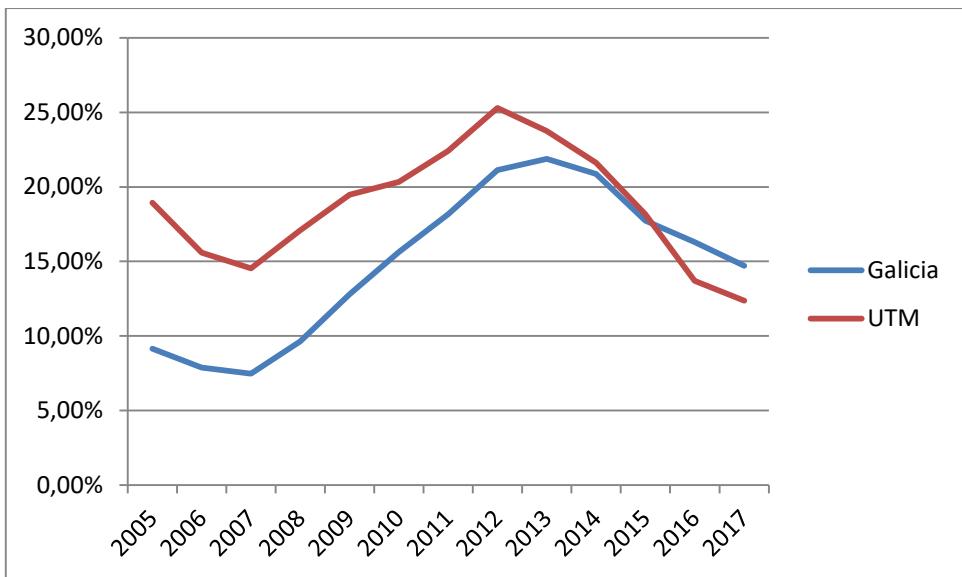
Táboa 32. Paro rexistrado nos distintos concellos do UTM . Ano 2017

Ano	Vilasan tar	Boimor to	Sobrad o	Toques	Touro	Arzúa	UTM	O Pino	Santiso	Melide	Galicia
2017	7,50%	9,52%	10,67%	11,28%	11,56%	12,27%	12,37%	12,45%	13,13%	14,38%	14,70%

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE.

Ata o de agora, o desemprego no UTM segue a mesma tendencia que en Galicia pero máis pronunciada, con peor comportamento nos anos de crise. Por primeira vez en doce anos, na actualidade, a taxa de desemprego está por baixo da media galega e por baixo dos valores mínimos acadados antes da crise. Posto que sempre hai unha taxa mínima que se mantén froito das primeiras incorporacións ao mundo laboral, os cambios de traballo, os traballos estacionais moi importantes aquí polo Camiño de Santiago... podería ser que a taxa de desemprego non descendese moito máis áinda que a actividade económica tivese unha evolución moi favorable nos próximos anos, con creación de emprego . En todo caso, a estrutura produtiva debe modificarse, para que as épocas de crise non afecten dunha maneira tan intensa a estes concellos, e non se volva, na parte baixa do ciclo económico, a taxas de desemprego superiores ao 30%, como no Pino, ou próximas a esta cifra, como en Touro e Toques. O mercado de traballo expulsou a moitísima xente durante os peores anos, acadando estas cifras dramáticas, por riba de calquera en Europa, e é moi importante facer durante os anos de bonanza os cambios oportunos para que esta situación non se repita en novas crises.

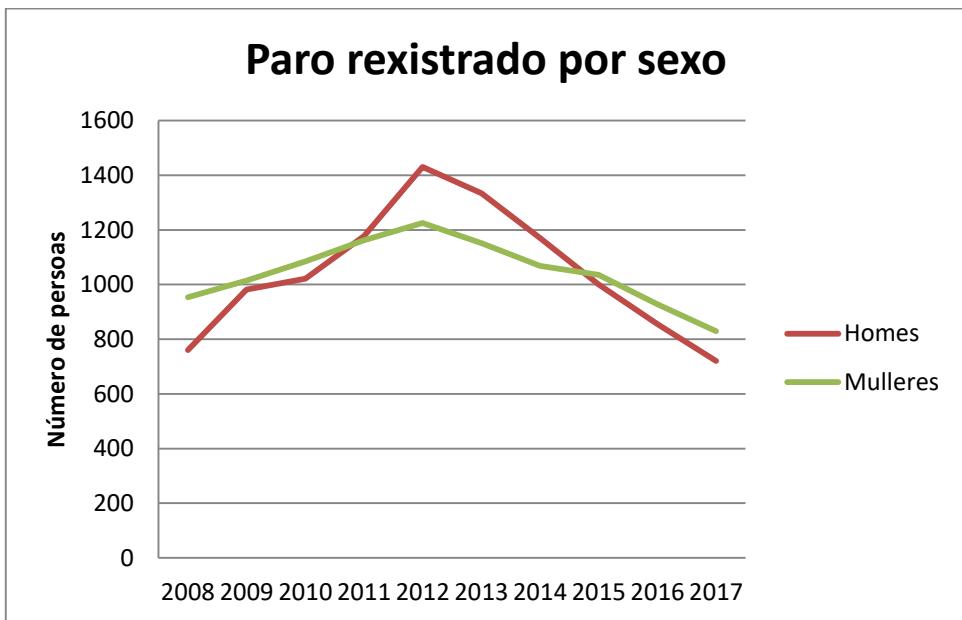
Figura 26. Paro rexistrado no conxunto do UTM e Galicia. Evolución temporal período 2005-2017

Fonte: elaboración propia a partir dos datos do IGE.

Se distinguimos o desemprego segundo o sexo dos demandantes, vemos que a curva de desemprego é más suave para as mulleres, rexistra taxas estruturais de desemprego más altas, pero a crise foi máis acusada para os homes, como vemos pola curva máis pronunciada. Actualmente a tendencia é diminuír o número de parados, principalmente homes. O número de mulleres no paro xa é menor que antes da crise, se ben, a poboación tamén descendeu.

Figura 27. Paro rexistrado no UTM segundo o sexo (número de persoas). Evolución temporal período 2008-2017

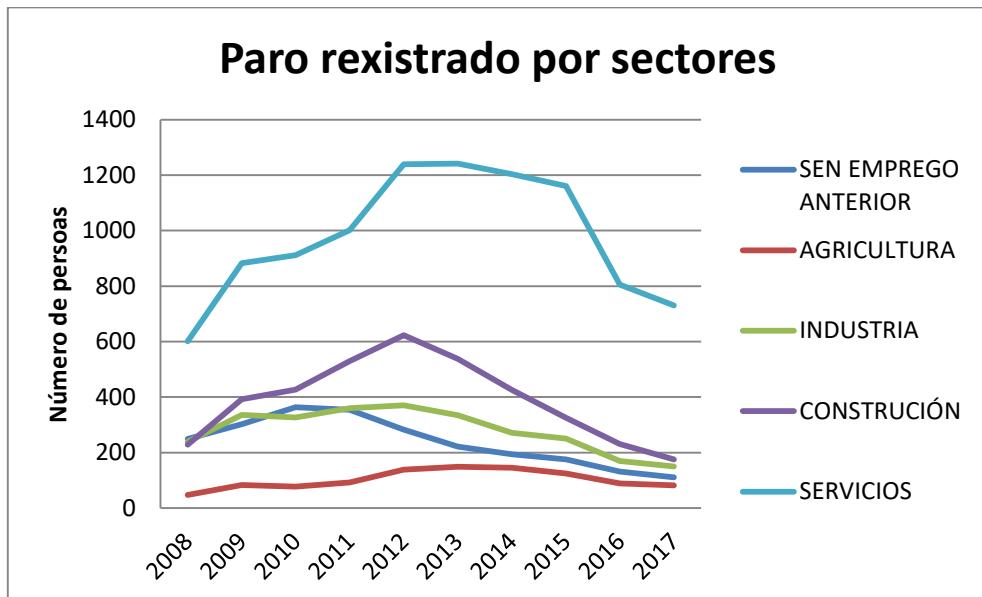

Fonte: Elaboración propia a partir dos datos do IGE.

Analizando o paro rexistrado por actividade da que proceden, apréciase como o sector servizos expulsa a un gran número de persoas nos anos malos, e recupérase nos dous últimos anos, sen alcanzar aínda as cifras do 2008. A construcción fai honor á súa fama de

ciclos acusados, con tendencias moi marcadas, tanto de aumento como de diminución do número de parados deste sector. A industria mostra a evolución máis positiva, cun número cada vez menor de parados. Por último, a agricultura aumenta o número de parados, pero cunha evolución máis suave.

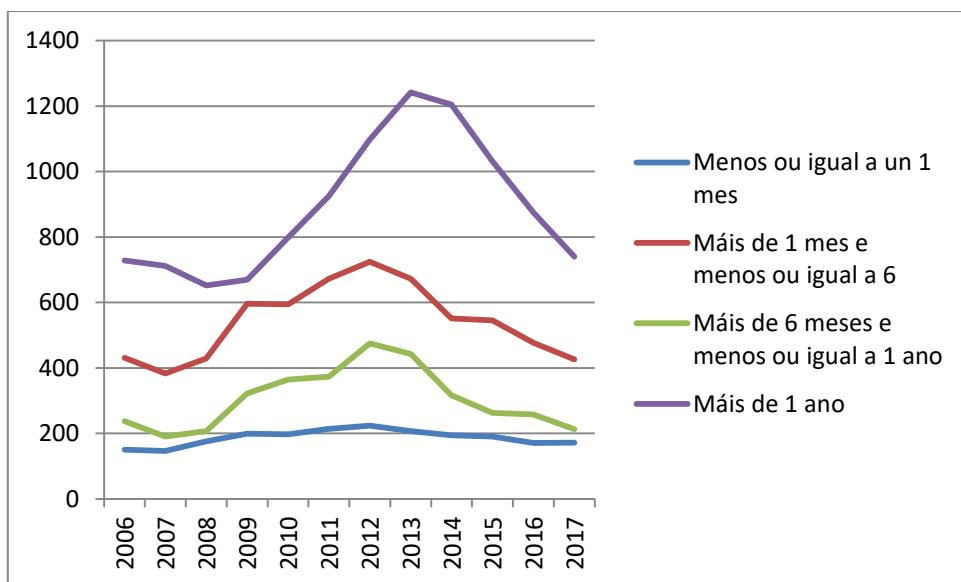
Figura 28. Paro rexistrado no UTM segundo sector económico. Período 2008-2017

Fonte: elaboración propia a partir dos datos do IGE

É moi significativo que a maior parte das persoas desempregadas, levan nesta situación máis dun ano, e que estes desempregados de longa duración son os más afectados pola crise. Estes parados de longa duración supoñen aproximadamente a metade do total.

Figura 29. Paro rexistrado segundo o tempo da demanda no UTM (número de persoas). Evolución temporal período 2006-2017.

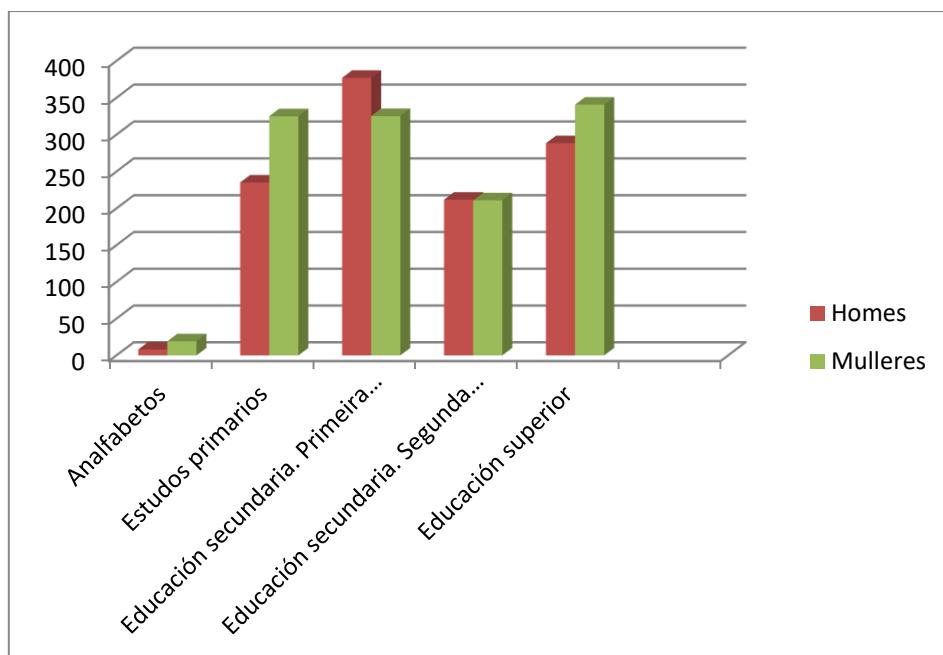
Fonte: elaboración propia a partir dos datos do IGE.

5.4. Paridade

A maior parte dos datos dispoñibles para a análise da igualdade de xénero non están desagregados a nivel municipal, non obstante, a percepción da realidade nos concellos obxecto de estudo son similares a outros concellos rurais galegos, polo que se tratará de aproximar a realidade galega á de esta zona.

O GDR UTM dispón dos datos sobre as axudas concedidas no Programa Leader entre os anos 2011 e 2015, onde unicamente o 5% das axudas concedidas foron solicitadas por mulleres, fronte a un 47% a homes, e un 16% a empresas mixtas (O resto foron de asociacións ou concellos) (GDR, 2016).

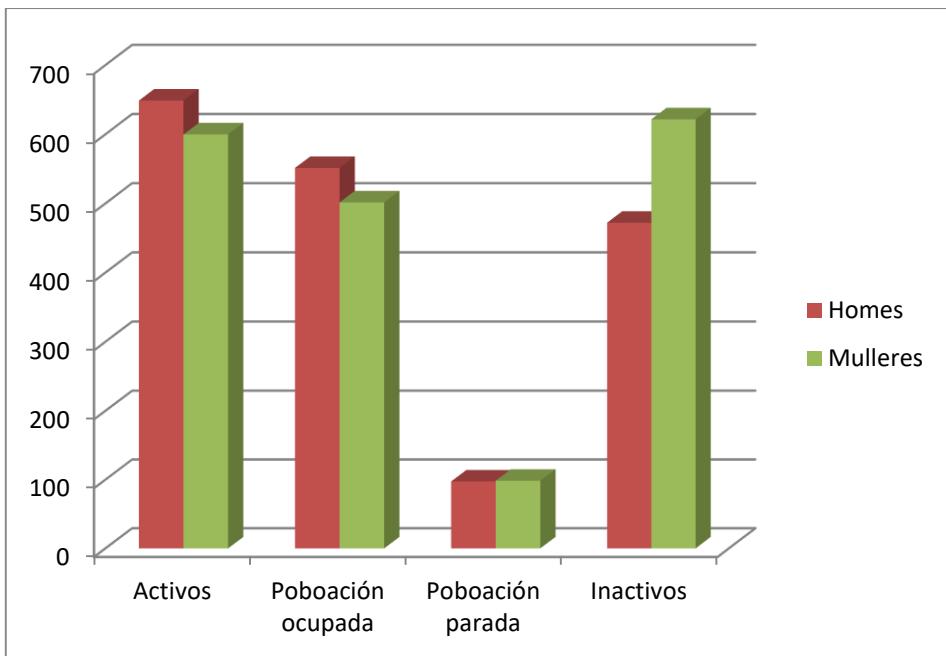
Figura 30. Poboación de 16 a 64 anos por nivel de estudos e sexo en Galicia (miles de persoas). Ano 2017.

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE

Actualmente, hai máis mulleres en Galicia con educación superior que homes, non obstante, tamén hai máis mulleres analfabetas ou so con estudos primarios. Polo tanto, as mulleres dominan os extremos. En canto ao mercado laboral, chama a atención que hai moitas más mulleres que homes en situación de inactividade, poden ser estudiantes, xubiladas, persoas que se dedican a traballos no fogar, etc. E tamén, que as mulleres, sendo menos en activo, son as mesmas que os homes sen traballo.

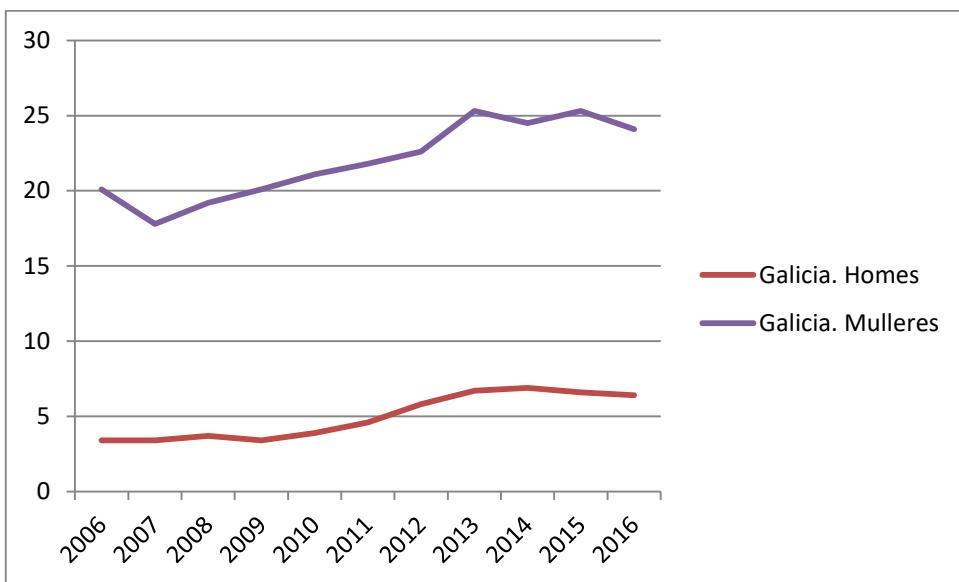
Figura 31. Poboación segundo a súa situación laboral e sexo en Galicia (miles de persoas). Ano 2017.

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE

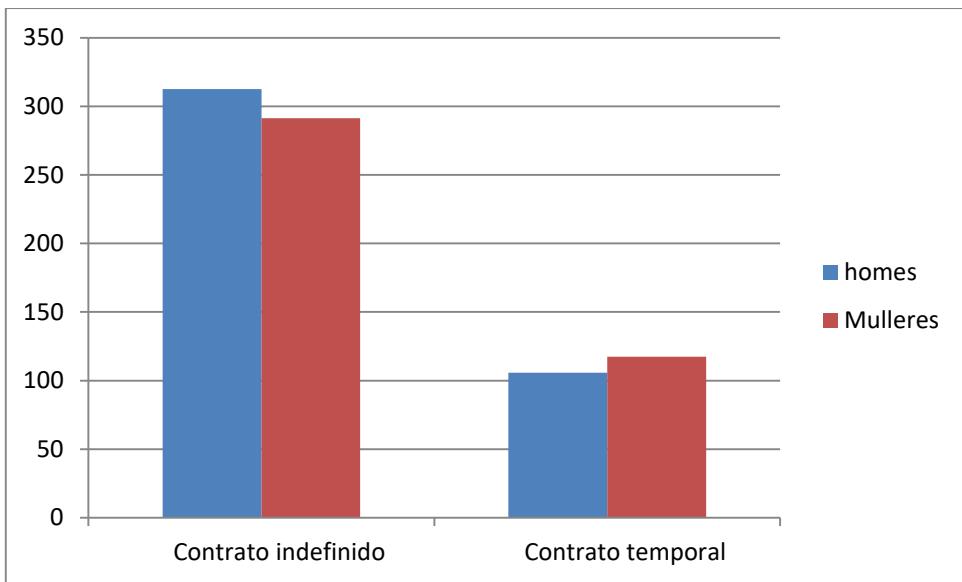
Se analizamos o mercado laboral e as condicións, as diferencias entre homes e mulleres son substanciais, como se aprecia nas seguintes gráficas.

Figura 32. Taxa de parcialidade por sexo en Galicia. Evolución

Fonte: elaboración propia a partir dos datos do IGE.

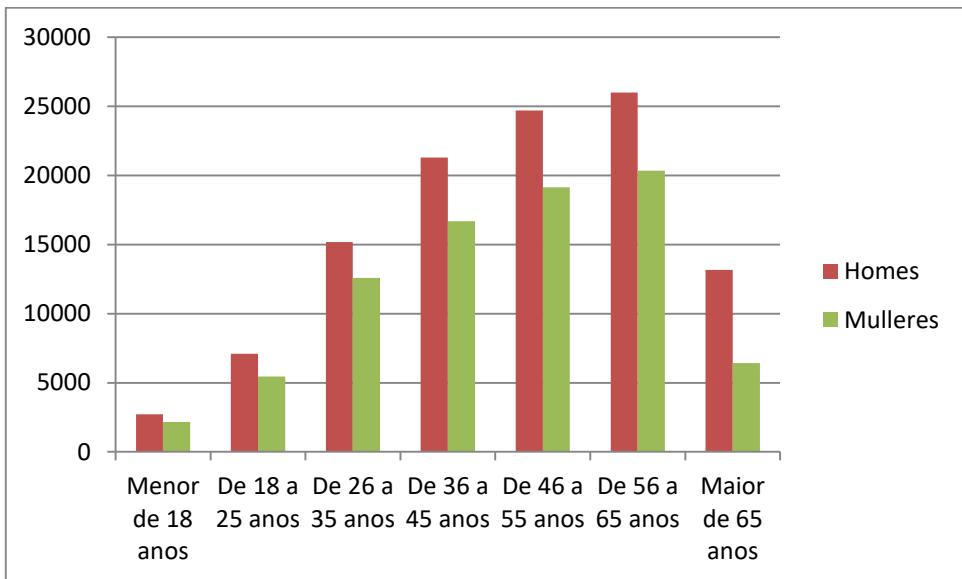
Figura 33. Número e tipoloxía de contratos laborais segundo sexo para Galicia (miles de persoas). Ano 2017

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE

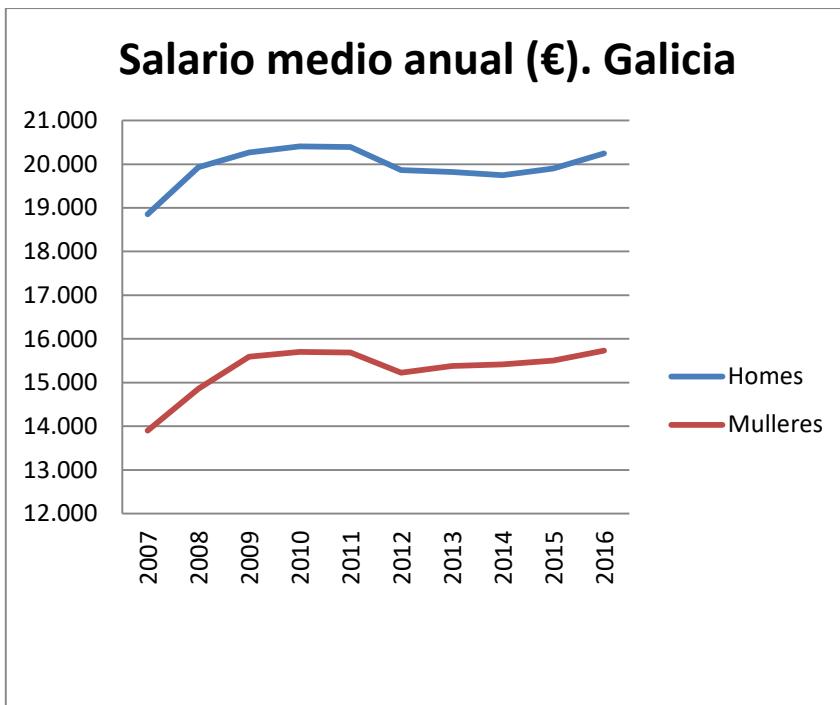
Ademais de ter máis precariedade laboral, o salario medio das mulleres é menor que o dos homes, en todos os grupos de idade, a pesar de que hoxe en día hai máis mulleres que homes con educación superior. Esta tendencia na diferenza de salario mantense estable nos últimos 10 anos, non existe converxencia, as diferenzas non se reducen.

Figura 34. Salario medio por tramos de idade e sexo en Galicia (euros). Ano 2016

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE

Figura 35. Salario medio en Galicia en euros. Evolución temporal (anos 2007-2016)

Fonte: elaboración propia a partir dos datos do IGE

En canto á toma de decisións, as mulleres están moi lonxe de acadar o nivel masculino, sobre todo no sector público local. Nas seguintes táboas vense os principais datos antes e despois das últimas eleccións. No UTM son alcaldesas, actualmente, as do Concello de Melide e de Boimorto (un 22%, por riba da media galega). Durante un breve período desta lexislatura houbo tamén unha muller como rexedora de Sobrado. Neste senso destaca Melide, con tres alcaldesas consecutivas, de dous partidos políticos diferentes.

Táboa 33. Representantes da Alcaldía segundo o sexo para Galicia e España.

	ESPAÑA		GALICIA	
	Total	Porcentaxe de mulleres	Total	Porcentaxe de mulleres
2014	8.110	17,42%	314	9,87%
2015	8.123	19,05%	314	11,78%

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE

Táboa 34. Membros das corporacións locais segundo o sexo para Galicia e España.

	España		Galicia	
	Total	Porcentaxe de mulleres	Total	Porcentaxe de mulleres
2014	59.996	35,24%	3.468	37,75%
2015	67.449	35,57%	3.759	36,69%

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE

Na política local as mulleres teñen máis representación na segunda liña, como concelleiras, que como alcaldesas. Non obstante, están lonxe do 50% nos dous casos.

Táboa 35. Poboación ocupada na dirección, xerencia de empresas e en actividades profesionais segundo o sexo en Galicia (miles de persoas). Ano 2015

Poboación en miles	Porcentaxe
--------------------	------------

	Total	Homes	Mulleres	Total	Homes	Mulleres
Dirección e xerencia	37,7	26,3	11,4	100%	69,8%	30,2%
Directores de departamentos, administrativos e directores de producción de operacións	18,5	12,0	6,5	100%	64,8%	35,2%

Fonte: Elaboración propia a partir de datos do IGE

No sector privado tamén existen diferenzas nos postos de maior responsabilidade, pero estas diferenzas son menores que no caso dos concellos.

6. GOBERNANZA E RECURSOS FINANCIEROS

6.1. Gobernanza

Na toma de decisións e no exercicio de poder, formal e informal, son importantes tanto as estruturas de goberno local (os concellos), como as interrelacións entre eles, e tamén a existencia de grupos privados, lobbies, que exercen influencia na realidade social e económica do territorio.

A nivel institucional, ademais dos nove concellos e do GDR, existe unha Mancomunidade de Concellos do Camiño de Santiago e unha unión de concellos da Área de Santiago que traballan pola difusión do patrimonio e a promoción turística. Tamén os concellos incrementaron a colaboración entre eles desde o estalido da crise económica mundial e a instauración a nivel nacional e a nivel autonómica de políticas de recorte do gasto público, eliminación da débeda e recorte orzamentario, as chamadas “políticas de austeridade”, pois para optar a certos servizos, contratacións ou obradoiros, tiveron que facelo conxuntamente a través da sinatura de convenios ou outras figuras de cooperación.

A administración está tamén representada nas oficinas agrarias comarcas. Existe unha en Melide que da servizo a Melide, Toques e Santiso, e outra en Arzúa que prové de servizos a toda a súa comarca. Sobrado e Vilasantar acoden á oficina de Curtis. Estas oficinas teñen funcións relacionadas coa saúde e benestar animal, ademais de achegar a Administración ás explotacións agrarias e ás persoas que traballan nela, e dotan ao rural de persoal agrario cualificado.

No tocante á gobernanza no ámbito das entidades privadas, destaca o papel do Grupo de Desenvolvemento Rural. É unha asociación que aglutina entidades públicas e privadas, e que ademais conta cun orzamento propio, procedente do Programa Europeo Leader, polo que supón o encontro e a colaboración de moitos axentes diferentes, e neste senso, é un elemento importante de gobernanza e cohesión territorial. Ademais, ao ter instaurada unha metodoloxía de estratexia participativa e o principio de portas abertas, a participación social tende a consolidarse e ampliarse co paso do tempo. Non obstante, non sempre é fácil para os axentes entenderse, a pesar de ter a facilidade de estar dentro deste marco institucional do GDR. De feito, algúns concellos pasaron anos sen pertencer á asociación. Actualmente o GDR conta con 67 entidades inscritas de todos os sectores, entre as que están os nove concellos que abrangue o seu territorio, gobernados por distintos partidos políticos. Tamén o tecido asociativo é moi importante. Hai asociacións que aglutinan unha importante actividade económica, como a Asociación de Empresarios da Comarca de Arzúa (AECA), que agrupa a un total de 170 empresas e negocios ao igual que a Asociación de Empresarios da Terra de Melide (ASETEM) ou a Cooperativa Melisanto, con máis de 700 explotacións na asemblea xeral. Todas elas xogan un importante papel na dinamización produtiva e comercial do territorio. A antiga Cooperativa Melisanto actualmente, aínda que mantén a súa sede, desapareceu como tal, ao integrarse, xunto con outras galegas, nunha única cooperativa común: Clun. Parte deste proceso iniciouse cando varias destas entidades se uniron para restablecer a actividade da fábrica de iougures Clesa. Posteriormente a esta

primeira iniciativa, as cooperativas finalmente se integraron nunha soa ao fin de gañar poder negociador no mercado mundial do leite e tamén fronte ás institucións públicas. A antiga Melisanto conserva as instalacións e parte da actividade en Melide.

Hai outras asociacións máis pequenas, pero non por iso menos importantes, veciñais, culturais, deportivas... que co seu nivel e un gran esforzo persoal levan a cabo proxectos que tamén transforman a vida das vilas. A pesar de que no proceso participativo moitas das persoas que ostentan a presidencia destas asociacións mostraron o seu cansanzo, por ter que "tirar do carro" ou por falta de relevo na presidencia, tamén mostraron o orgullo polas actividades que se realizan e os logros alcanzados.

No territorio fan un papel moi activo na información, formación e atención, os sindicatos con sede administrativa na comarca, especialmente os sindicatos agrarios como é o Sindicado Labrego ou Unións Agrarias, os cales prestan servizos aos seus asociados e apoian a súa organización e unión, se ben se caracterizan por estar centrados na realidade sectorial do sector primario.

6.2. Intermediarios financeiros

Con relación aos intermediarios financeiros, dos nove concellos son as cabeceiras comarcas e os concellos más dinámicos, as que contan con máis oficinas de distintas entidades bancarias; en concreto, teñen presenza as entidades con orixe galega nos seus inicios como Abanca e Banco Pastor, os dous grandes bancos nacionais, o Santander e BBVA, así como outras entidades que se expandiron fortemente nos últimos dez anos, CaixaBank e Banco Sabadell Gallego. Nos restantes concellos que compoñen o territorio, como Santiso, Toques, Sobrado, Vilasantar ou Boimorto, a presenza das entidades financeiras é moito menor pola proximidade ás cabeceiras comarcas e á cidade de Santiago de Compostela, no caso do Pino, o cal conta con dúas entidades financeiras e unha oficina auxiliar de outra e no caso, extremo, do concello de Touro, con só unha entidade no termo municipal, Abanca. A tendencia é a reducir o número de oficinas e o servizo próximo á cidadanía, sobre todo no eido rural.

En xeral, as entidades financeiras son as dos grandes grupos nacionais e, incluso, internacionais froito das vendas a grupos financeiros foráneos desde o estallido da crise económica e o rescate bancario por parte do goberno; isto leva a que non exista excesiva vinculación das entidades co tecido económico e empresarial da comarca; exceptuando aqueles casos nos que o persoal das devanditas oficinas leve certa traxectoria na vila. Si existen dúas entidades con certas inclinacións ou políticas orientadas aos profesionais do sector agrario, se ben estas son de ámbito autonómico e non local; Caixabank (con produtos financeiros e de aforro exclusivos para as persoas do sector agroforestal e convenios de colaboración para asociacións como os GDRs) e Sabadell Gallego (en pleno proceso de expansión e cunha agresiva campaña de captación).

7. CULTURA E IDENTIDADE

7.1. Elementos de identidade común do territorio

O Ulla Tambre Mandeo defínese como un territorio rural do interior de Galicia, cun marcado carácter agrario, como o amosa o feito de ser o segundo sector en importancia de valor engadido e emprego, e tamén de servizos, centrado na hostalería e restauración, pola influencia que ten o paso do Camiño de Santiago polo seu territorio.

Ten un nutrido tecido asociativo de entidades sen ánimo de lucro de carácter cultural, musical, veciñal, deportivo ou de ocio; o rexistro público de tres dos municipios fálanos de

máis dun centenar destas entidades. Un exemplo claro desta capacidade asociativa e da capacidade de organización da mesma está no feito de que Arzúa conta cunha xestión do Programa Leader desde que este era unha iniciativa experimental a nivel europeo no ano 1991 ata a actualidade, na que o territorio elixible xa o conforma a totalidade da Unión Europea.

Se temos que identificar elementos comúns que sirvan de definitorios dos dez concellos, o primeiro podería ser a figura da **D.O.P. Arzúa-Ulloa**. O territorio do UTM está no seo do seu ámbito xeográfico e este produto é o modo de vida de moitas familias de grandes e pequenas explotacións, sexan elaboradores de queixo ou só subministradores do leite de primeira calidade co que se elabora. Polo tanto, considérase como un dos elementos importantes na zona a nivel económico, social e de identidade.

O queixo D.O.P. Arzúa-Ulloa conta cunha festa de exaltación na vila que xa vai pola súa cuatrixésima edición e en todas elas acada unha inmensa asistencia tanto de persoas e negocios elaboradores como de público consumidor final.

Un segundo elemento de identidade común que se percibe ao longo do territorio é o paso dos peregrinos do **Camiño de Santiago**, se ben o trazado do Camiño Francés só pasa polo termo municipal de Melide, Arzúa e O Pino; Boimorto, Vilasantar e Sobrado contan igualmente co trazado do Camiño Norte; Toques, co trazado do Camiño Primitivo e, en Touro, se ben non existe trazado oficial e a súa influencia é menor, existe unha vía alternativa que usaban tradicionalmente os peregrinos de nacionalidade holandesa en bicicleta, coñecida como a "Ruta do Holandés". O Camiño de Santiago é o activo turístico por excelencia e un catalizador importantísimo da actividade económica local.

Por último, cabe salientar que, con base en experiencias de promoción turística consolidadas como o "Goza do Ulla", un programa de rutas de sendeirismo que une os concellos bañados polo Ulla desde o seu nacemento ata a súa desembocadura, o río Ulla actúa como un elemento de identidade común para os concellos do territorio de Touro, Arzúa e Santiso, polo que se considera importante mencionalo neste estudio socioeconómico.

7.2. Elementos de identidade local dos distintos concellos do UTM

Se nos centramos en elementos e actividades culturais específicas a nivel municipal, ademais de presentar os catro concellos un importante patrimonio cultural e etnográfico de carácter histórico (miliarios, castros, mámoas, igrexas, capelas, etc.) catalogados como Patrimonio Histórico Artístico, tamén cobran forza actividades contemporáneas con gran aceptación de público, entre elas:

- Festa do Queixo de Arzúa, celébrase cada primeiro fin de semana de marzo no recinto feiral do Queixo de Arzúa. Nela danse cita numerosos negocios e profesionais elaboradores deste producto e organízanse actos culturais paralelos que conseguem atraer a milleiros de visitantes anualmente.
- Festival da Luz en Boimorto, posto en marcha desde o ano 2012 a partir dunha iniciativa de Luz Casal, nativa do concello, e coa colaboración da entidade pública local e de grandes

grupos empresariais a nivel internacional, reúne cada ano a grandes grupos musicais nacionais e internacionais ao tempo que exalta o estilo de vida do rural galego e as empresas locais de distinto tipo: agroalimentarios, artesanos, etc.

- Festa da Repostería Tradicional de Melide, celébrase no segundo fin de semana de maio. Nela trátase de exaltar os melindres, ricos e amendoados propios deste municipio así como dos seus elaboradores tradicionais.
- Festa do Galo Piñeiro no Pino, declarada de Interese Turístico de Galicia, esta festa de exaltación celébrase o primeiro fin de semana de agosto no Pedrouzo, capital do Concello do Pino. Nela trátase de promocionar esta raza de galos autóctonos recuperadas grazas ao traballo da Asociación AGALPI. Ata o de agora, coas actuacións realizadas, conseguiuse garantir a supervivencia da especie, se ben áinda non ten un valor comercial relevante.
- Entroido tradicional do Ulla en Touro, trátase dun entroido tradicional coas figuras dos Xenerais e Vello, moi similar a outros concellos de fóra da comarca pero bañados todos eles polo río Ulla. A súa promoción faise de maneira conxunta e está a vivir un pulo por parte das administracións nos últimos anos.

8. COÑECIMENTOS, TÉCNICAS E COMPETENCIAS

No tocante a coñecementos e técnicas con forte arraigo no territorio, así como con carácter tradicional, as festas anteriormente mencionadas dan unha idea da nosa identidade. Un do coñecemento más importante é o da elaboración tradicional do queixo Arzúa-Ulloa, tal e como se explicou no punto anterior. A denominación vén dada pola tradición, na zona, de elaborar queixos nas casas, con parte do leite producido pola gandería familiar. Trala protección do "know how" coa figura da D.O.P. Arzúa-Ulloa, o queixo pasouse a fabricar maioritariamente en queixerías con leite pasteurizado. Non só o que ten a etiqueta certificada da denominación de orixe, moitas destas queixerías tradicionais e mulleres que facían o queixo nas casas, que non estaban baixo o amparo da D.O.P., asociadas a explotacións gandeiras propias, están a desaparecer; froito, en parte, das esixencias administrativas e sanitarias e en parte por mor da transformación do sector lácteo cara a grandes explotacións, polo que o saber tradicional sobre a elaboración de queixo corre o risco de perderse.

Outro produto con nome propio é o melindre de Melide, que xunto co amendoado e o rico constitúen a tríada da repostería tradicional de Melide e que se poden adquirir en calquera panadería da vila. Melide atopa a seu sinal de identidade nestes doces, xunto co polbo, tan famoso entre os camiñantes.

Relativamente fai pouco tempo empezou a promocionarse tamén a cría da galiña de raza piñeira, con orixe na zona. A través da asociación que se creou para tal fin e a festa que se fai no Pino, pouco a pouco esta raza está dándose a coñecer, e recuperándose. Aínda que hai poucos criadores, e menos comercializadores, actualmente a asociación asegura que a supervivencia da raza está garantida. Non obstante, non ten, polo momento, ningunha relevancia desde o punto de vista económico ou comercial.

Do mesmo xeito, no territorio existen empresas de sectores maduros cunha traxectoria vital moi ampla e que contan cun gran coñecemento da súa respectiva actividade, como pode ser o curtido e elaboración de produtos de pel e coiro, o caso de Guarnicionería Corzo, o traballo con produtos de lonas e plástico en Toldos Gómez.

Pódense citar tamén empresas de carácter innovador, saídas en ocasións, directamente do ámbito universitario como é caso das empresas situadas na antiga mina de Touro como TEN e Galchimia, que poñen a O Pino e Touro na vanguarda mundial do coñecemento.

Por outra banda, nun dos sectores principais do territorio, o das explotacións de vacún de leite, apóstase desde hai tempo pola modernización e a innovación con granxas que invisten continuamente nas súas instalacións e equipos para lograr: un mellor coidado dos animais, un mellor control da explotación e unhas mellores condicións de traballo; na procura dunha mellor competitividade destas.

9. IMAXE E PERCEPCIÓN

Despois de realizar un exhaustivo proceso participativo no eido da elaboración da Estratexia de Desenvolvemento Local do GDR Ulla Tambre Mandeo para o Leader 2014-2020, explicado na correspondente Memoria das Actuacións, recóllense a continuación unha serie de conclusións sobre os principais temas nos que coinciden os distintos participantes no total das reunións e xornadas realizadas:

1. o principal problema é a escaseza de dinamismo e diversificación da actividade económica, o cal fai imposible a fixación de poboación, sobre todo, a que está en idade de traballar e formar familia. Dáse un éxodo cara ao ámbito urbano dentro da mesma provincia. Tamén hai unha fuxida por falta de vivenda en boas condicións, a venda ou en aluguer.
2. o sector agrario é fundamental no territorio, se ben augúraselle un futuro de dificultades tendo en conta a evolución dos mercados mundiais e a reforma da política agraria común europea. É necesario buscar solucións.
3. o sector forestal percíbese como unha potencialidade, se ben se considera moi complicado, pola normativa vixente, pola ordenación do territorio e polo abandono da actividade agraria conseguir que sexa fonte de ingresos e amose viabilidade económica real. Tamén preocupa o feito de observar o incremento de plantacións forestais ilegais en terreos de tipoloxía agraria, sobre todo, con especies como o eucalipto.
4. o reducido sector industrial está consolidado e é seguro, non obstante, non se caracteriza pola súa forza innovadora, pola súa capacidade de expansión, nin por unha gran capacidade de xeración de postos de traballo.
5. un dos principais activos do territorio é o Camiño de Santiago, o cal corre perigo de empobrecerse pola proliferación de numerosos negocios “ad-hoc” sen compromiso de calidade. Por outra banda, a comarca conta cun gran número de negocios con distintivo de calidade, os cales non se atopan ao pé do trazado.

10. CONCLUSIÓNS

A radiografía feita neste estudo mostra un territorio verde, rural, cunha forte base agraria, e unha poboación decreciente e cada vez más envellecida, pero mostra tamén moitas iniciativas e actividades que dotan de movemento e innovación ao rural, tanto dende o punto de vista social, ou cultural, como económico e ambiental.

Este documento pretende servir de referencia para a elaboración de políticas e estratexias de desenvolvemento dende un punto de vista multisectorial. Adoptar esta perspectiva multisectorial, supuxo analizar a totalidade dos recursos produtivos, económicos, sociais e de identidade que componen o capital endóxeno do territorio e a súa inclusión conxunta dende unha óptica baseada na interacción dos axentes do territorio e nos proxectos dos distintos sectores da economía local, coa aplicación de enfoques innovadores. Ademais dos recursos en si, tamén é relevante a interacción entre sectores, aproveitando a capacidade de arrastre duns para o crecemento e desenvolvemento doutros, sempre dende un punto de vista sustentable e innovador. Polo tanto, as estratexias que se adopten deben valorar a transversalidade e permeabilidade entre sectores, aproveitando o coñecemento dos axentes locais e as relacións entre eles, e contando coa proximidade das cidades da provincia, que provén dun valioso mercado no que colocar os produtos, un importante nicho de coñecemento con posibles inversores, emprendedores ou veciños, e tamén dunha gran cantidade de persoas que está desexando coñecer e gozar o rural que teñen tan preto.

Dadas as características do territorio, no enfoque multisectorial hai que ter en conta a importancia do sector agroalimentario, sobre todo o queixo de gran tradición, como así o avala a existencia da D.O.P. Arzúa-Ulloa. Esta industria, se a poñemos en relación directa co turismo, dominado principalmente por tres Camiños de Santiago, pode supoñer un impulso económico e a valorización dun producto, o leite, de gran importancia no Ulla Tambre Mandeo, e que está a sufrir tantas dificultades nos últimos anos.

O Camiño de Santiago é un eixe fundamental, que se pode aproveitar non só para dar a coñecer os produtos e crear novos servizos e expresións artísticas e culturais, como sempre serviu, senón tamén para conseguir segundas visitas ao territorio, pois despois do Camiño, aquí queda moito por descubrir. Por exemplo o Río Ulla, de gran importancia natural, cultural e histórica, pero actualmente, de escasa relevancia económica.

Tamén o sector forestal, coa maioritaria plantación de coníferas, se aborda neste traballo. Porque se ben o monte ten esa gran calidade de servir de segunda renda ou de renda extra nos momentos de apuro, e deu moito servizo nos duros anos da crise para as persoas, e fai de sustento para a biodiversidade e o medio ambiente, tamén é verdade que se necesitan novas opcións innovadoras para poder conservar parte da nosa paisaxe e cultura, diversificar as especies economicamente rendibles e reducir a dependencia do eucalipto.

A estrutura industrial do territorio está baseada, en xeral, nos sectores máis maduros, cun tamaño pequeno, se ben hai exemplos de empresas punteiras no seu sector e capital autóctono de gran innovación. Galicia é unha rexión periférica, pero existen centros tecnolóxicos e de coñecemento moi preto, como a Universidade de Santiago de Compostela, Inditex ou os parques empresariais das principais cidades, ademais de algunas empresas locais, que poderían supoñer un impulso industrial e innovador para todo o territorio.

Hai dous importantes aspectos nos que se debe traballar, e deben ser transversais: a igualdade de dereitos e oportunidades de todas as persoas que viven e traballan no rural, con especial atención ao papel da muller e o respecto polo medio ambiente, buscando solucións innovadoras que cambien o paradigma económico sen que iso redunde, dentro do posible, no poder adquisitivo da poboación rural, xa de por si menor que o poder adquisitivo urbano.

Outros elementos comúns deben estar tamén presentes para dar coherencia ás accións: animación social e promoción das actuacións colectivas e cooperativas, creación de redes, creación de emprego de calidade, mellora da competitividade, mellora da calidade de vida, redución da pobreza, innovación, e apoio á producción.

Polo tanto, a descripción da realidade do territorio do Ulla Tambre Mandeo non se constrúe como unha suma de sectores, senón que conta cun fundamento multisectorial que integra varios aspectos coordinados e interrelacionados, coas vinculacións e relacións propias dos diferentes axentes e sectores económicos, sociais, culturais e ambientais que existen na propia sociedade rural.

Bibliografía

- Ardán (2017). "Informe económico y de competitividad Galicia 2016". Consorcio de la Zona Franca de Vigo.
- Ardán (2016). "Informe económico y de competitividad Galicia 2015". Consorcio de la Zona Franca de Vigo.
- Blanco, I e Bardají, I. (2014) *El nuevo sistema de pagos directos en "Reflexiones en torno a la PAC"*. Pp 27-55 Cajamar Caja Rural.
- Consello Regulador da Agricultura Ecolóxica de Galicia (2018). "Memoria anual 2017". Xunta de Galicia.
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2011). "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2010". Xunta de Galicia.
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2012). "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2011". Xunta de Galicia
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2013). "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2012". Xunta de Galicia
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2014). "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2013". Xunta de Galicia
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2015). "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2014". Xunta de Galicia
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2016). "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2015". Xunta de Galicia
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2017). "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2016". Xunta de Galicia
- Consello Regulador D.O.P. Arzúa-Ulloa (2018.) "Ficha Técnica D.O.P. Arzúa Ulloa 2017". Xunta de Galicia
- Copena Rodríguez, Damián (2017) "La energía eólica en el mundo rural" en *Soberanía alimentaria, biodiversidad y culturas*, (28). Pp 33-37.
- Franco Grandas Tamara Isabel, Salvador fernández Eva María (2018) "Debuxando Ribeiras nas Terras do Ulla, Tambre e Mandeo. Guía da Flora e Fauna, Usos e Tradicións". GDR Ulla Tambre Mandeo.
- Godoy Portugal, J. e Crecente Maseda, J.M. (2018). "Territorio Patrimonio: La actual experiencia gallega con los Caminos de Santiago" en *Revista Memorare*, Universidade do Sul de Santa Catarina, Santa Catarina.
- Grupo de Desenvolvimento Rural Ulla Tambre Mandeo. Vitácora virtual www.ullatambremandeo.blogspot.com
- Grupo de Desenvolvimento Rural Ulla Tambre Mandeo. Página web www.gdrullatambremandeo.gal
- Grupo de Desenvolvimento Rural Ulla Tambre Mandeo (2016). Panorámica Leader 2007-2013.
- Instituto Galego de Estatística (2018). Diversos datos e táboas recuperados da súa páxina web www.ige.eu
- Instituto Nacional de Estadística (2018). Diversos datos e táboas recuperados da súa páxina web www.ine.es
- La Voz de Galicia (2008) "El área de producción de queso Arzúa-Ulloa se ampliará a Vedra y a siete municipios pontevedreses". La Voz de Galicia 19 de febrero de 2008.

- López Salcedo, P. e Martos Gámiz, P., (2015) "Caracterización de la comercialización y distribución de productos ecológicos a través de los canales de venta especializados". Ministerio de Agricultura, Alimentación y Medio Ambiente. Secretaría General Técnica.
- Mercabarna (2015) "Alimentación ecológica: contexto, visión del sector y perspectivas del consumidor". Observatorio de Tendencias de Mercabarna.
- Ministerio de Agricultura y Pesca, Alimentación Medio Ambiente, Subdirección General de Calidad Diferenciada y Agricultura ecológica (2017). *Caracterización del sector de la producción ecológica de España en el año 2016* en "Definición y evaluación de estrategias de potenciación de la capacidad de interlocución y vertebración del sector de la producción ecológica en España" pp 47-95. Madrid. Ministerio de Agricultura y Pesca, Alimentación y Medio Ambiente. Secretaría General Técnica.
- Ministerio de Agricultura y Pesca, Alimentación Medio Ambiente, Subdirección General de Calidad Diferenciada y Agricultura ecológica (2011). *Productos de origen animal. Queso* en "Datos de las Denominaciones de Origen Protegidas (D.O.P.) e Indicaciones Geográficas Protegidas (I.G.P.) de productos agroalimentarios" pp. 15-23. Madrid. Ministerio de Agricultura y Pesca, Alimentación y Medio Ambiente. Secretaría General Técnica.
- Ministerio de Agricultura y Pesca, Alimentación Medio Ambiente, Subdirección General de Calidad Diferenciada y Agricultura ecológica (2017). *Productos de origen animal. Queso* en "Datos de las Denominaciones de Origen Protegidas (D.O.P.) e Indicaciones Geográficas Protegidas (I.G.P.) de productos Agroalimentarios" pp. 22-28. Madrid. Ministerio de Agricultura y Pesca, Alimentación y Medio Ambiente. Secretaría General Técnica.
- Oficina del Peregrino. (2012). Informe estadístico Año 2011. Santiago de Compostela: Archicofradía del Apóstol.
- Oficina del Peregrino. (2013). Informe estadístico Año 2012. Santiago de Compostela: Archicofradía del Apóstol.
- Oficina del Peregrino. (2014). Informe estadístico Año 2013. Santiago de Compostela: Archicofradía del Apóstol.
- Oficina del Peregrino. (2015). Informe estadístico Año 2014. Santiago de Compostela: Archicofradía del Apóstol.
- Oficina del Peregrino. (2016). Informe estadístico Año 2015. Santiago de Compostela: Archicofradía del Apóstol.
- Oficina del Peregrino. (2017). Informe estadístico Año 2016. Santiago de Compostela: Archicofradía del Apóstol.
- Pla Ayora, Ricardo (2018) "Diseño y análisis de alternativas de un parque eólico de 30MW en Vilasantar, La Coruña". Trabajo fin de grado en Ingeniería y Tecnologías Industriales. Universidad de Valencia.
- Precedo Ledo, Andrés, dir.(1995): "Comarca da Terra de Melide : plan de desenvolvimento comarcal de Galicia". Santiago de Compostela : Xunta de Galicia, 1995 Plans de comarcalización; 16
- Precedo Ledo, Andrés, dir.(1995): "Comarca de Arzúa : plan de desenvolvimento comarcal de Galicia". Santiago de Compostela : Xunta de Galicia, 1995 Plans de comarcalización; 13

- Somomoza Medina, X. & Lois González, R. C. (2017). *Ordenación del Territorio y estrategias de planificación en los Caminos de Santiago Patrimonio Mundial* en “Investigaciones Geográficas”, (68), pp. 47-63.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO (2015). Convention Concernin the Protection of the World Cultural and Natural Heritage World Heritage Committee. Thirty-ninth sesión. Bonn, Germany. Unesco
- Turismo de Galicia (2018). “Mapa de Carreteras”. Xunta de Galicia
- Xunta de Galicia. Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas (2014) “Decreto 37/2014, de 27 de marzo, polo que se declaran zonas especiais de conservación ós lugares de importancia comunitaria de Galicia e se aproba o Plan Director da Rede Natura 2000 de Galicia”. DOG nº 62 de 31 de marzo de 2014. Santiago de compostela
- Xunta de Galicia, Consellería de Medio Ambiente e Ordenación do Territorio (2004). Natura 2000 Formulario Normalizado de datos para zonas de especial protección para las aves (ZEPA), para lugares susceptibles de identificación como lugares de importancia comunitaria (LIC) y para zonas de especial conservación (ZEC) Sistema Fluvial Ulla Deza (ES1140001)
- Xunta de Galicia, Consellería de Medio Ambiente e Ordenación do Territorio (2004). Natura 2000 Formulario Normalizado de datos para zonas de especial protección para las aves (ZEPA), para lugares susceptibles de identificación como lugares de importancia comunitaria (LIC) y para zonas de especial conservación (ZEC) Serra do Careón (ES1110014)
- Xunta de Galicia, Consellería de Medio Ambiente e Ordenación do Territorio (2004). Natura 2000 Formulario Normalizado de datos para zonas de especial protección para las aves (ZEPA), para lugares susceptibles de identificación como lugares de importancia comunitaria (LIC) y para zonas de especial conservación (ZEC) Río Tambre (ES1110016)
- Xunta de Galicia, Consellería de Cultura, Educación e Ordenación Universitaria (2017). Relación de bens de interese cultural de Galicia
- Xunta de Galicia, Consellería do Medio Rural, (2018) Borrador da 1ª Revisión do Plan Forestal de Galicia.
- Xunta de Galicia, Consellería do Medio Rural (2018). Anuario de Estatística Agraria 2012-13. Xunta de Galicia
- Xunta Galicia, Consellería de Medio Rural (2018). Pladiga. Planos. Mapa 5.1 e mapa 5.2

Anexo I. Diagnose do territorio: DAFO

Despois de describir nos apartados anteriores a realidade económica e social do UTM, así como de realizar o proceso participativo co cal se enriqueceu o seu contido, podemos

AGRARIO	
DEBILIDADES	AMEAZAS
Excesiva fragmentación xeral da propiedade: limitación á existencia de grandes explotacións primarias Falta de diversificación no sector agrario (concentración en vacún de leite e forraxes) Escasa dimensión territorial das explotacións agrarias Sector primario con pouco valor engadido: falta diferenciación (etiquetado) e/ou transformación Sector lácteo non estruturado: volatilidade dos prezos e toma de decisións lonxe da producción Escasa formación no sector agrario para transformación do leite (distinto do queixo) Escasa capacidade de arrastre do queixo na economía local Escasa conciencia ambiental nas empresas do sector agrario Dificultades para manter o relevo xeracional no sector agrario	Dificultades para manter o relevo xeracional no sector agrario Existencia de estrangulamentos na oferta da producción ecolóxica en Galicia: falta de distribución e transformación Deseño da Política Agraria Común 2014-2020: liberalización de mercados, instauración de novas prácticas, importancia da superficie das explotacións nos cobros das axudas Lexislación sanitaria e empresarial estrita que dificulta a continuidade de pequenos produtores queixeiros
FORTALEZAS	OPORTUNIDADES
Características físicas (climáticas, orográficas, hidrológicas, etc.) favorables á diversificación produtiva agraria e forestal Incremento das iniciativas de diversificación no eido agrario: sector hortícola, gando distinto do vacún, etc. Mercados urbanos próximos en distancia e tempo de traxecto (Santiago/Coruña) Existencia de numerosas parroquias con procesos de concentración parcelaria rematados e boa estruturación da propiedade de cara á explotación primaria sostible Forte tradición queixeira: experiencia e know-how Existencia dunha figura consolidada de diferenciación en calidad: D.O.P. Arzúa-Ulloa Existencia de capital físico (instalacións, empresas) e humano con coñecemento de cara ó desenvolvemento do sector primario: escola agricultura ecolóxica Vilasantar, Sección horta de Coop. Melisanto Cooperativas agrarias fortes e consolidadas nas cabeceiras comarcais Existencia dun GDR consolidado como punto de encontro e debate para os axentes sociais Forte tradición Leader desde o ano 1991: coñecemento e familiaridade Innovación de producto e diversificación: Galmesano en Arzúa, iogur Gur Gur en Touro, Lasurgal en Melide...	Finalización e apertura da A54: mellor vertebración do territorio coas grandes cidades e potencialidade de cara á fixación da poboación local Concienciación na demanda de alimentos: calidad, proximidade, ambientalmente respectuosa, agricultura familiar, etc. Incremento no consumo de producción ecolóxica Política Agraria Común 2014-2020 orientada á producción baixa en carbono e ao respecto polo medio ambiente Axeitada estruturación das vías de transporte (estradas nacionais e comarcais con elevado tránsito) Proximidade do aeroporto de Santiago

sintetizar os seus puntos fortes e débiles nos seguinte DAFO:

FORESTAL	
DEBILIDADES	AMEAZAS
FORTALEZAS	OPORTUNIDADES
<p>Excesiva fragmentación xeral da propiedade: limitación á existencia de grandes explotacións primarias</p> <p>Sector primario con pouco valor engadido: falta diferenciación e/ou transformación</p> <p>Concentración do forestal na explotación madeireira de eucaliptos.</p> <p>Escasa diversificación cara a outros aproveitamentos do monte: castaña, froitos silvestres, cogomelos, etc.</p> <p>Escaso aproveitamento socioeconómico do monte veciñal en man común do territorio</p> <p>Práctica inexistencia de montes con figuras de ordenación segundo a normativa</p>	<p>Importación nacional de moita madeira en mercados exteriores xa estruturados</p> <p>Escasa marxe temporal para o cumprimento da normativa vixente que obriga a ordenación dos montes forestais</p> <p>Existencia da Rede Natura 2000 con tres ZEC no territorio: figura restritiva e moi intervencionista no eido dos aproveitamentos socioeconómicos sen orzamento para a dinamización</p>
<p>Características físicas (climáticas, orográficas, hidrolóxicas, etc.) favorables á diversificación produtiva agraria e forestal</p> <p>Conservación do medio grazas a figuras de protección: Rede Natura 2000 (serra do Careón, curso río Tambre, sistema fluvial Ulla-Deza) e Reserva da Biosfera Mariñas Coruñesas e Terras do Mandeo</p> <p>Existencia de numerosas parroquias con procesos de concentración parcelaria rematados e boa estruturación da propiedade de cara á explotación primaria sustentable.</p> <p>Existencia dunha alta porcentaxe de monte arborizado con relación á superficie forestal total</p> <p>Importancia do forestal na economía local: elevado número de empresas forestais, subsector industrial con forte peso relativo, implantación de operadores con potencial de arrastre (Castaña, Biomasa, Plantación de especies de alto valor, Aserpal)</p> <p>Recente implantación de novas iniciativas empresariais relacionadas coa explotación de frondosas autóctonas</p>	<p>Incremento da demanda de madeira mundial.</p> <p>Revisión do Plan Forestal Galego, actualización da normativa, das axudas e o apoio público, en xeral, ao forestal.</p> <p>Existencia de políticas de apoio ao rural e ao emprendemento das distintas administracións, en especial, o Leader.</p> <p>Existencia de axudas e apoios específicos para as especies forestais autóctonas.</p>

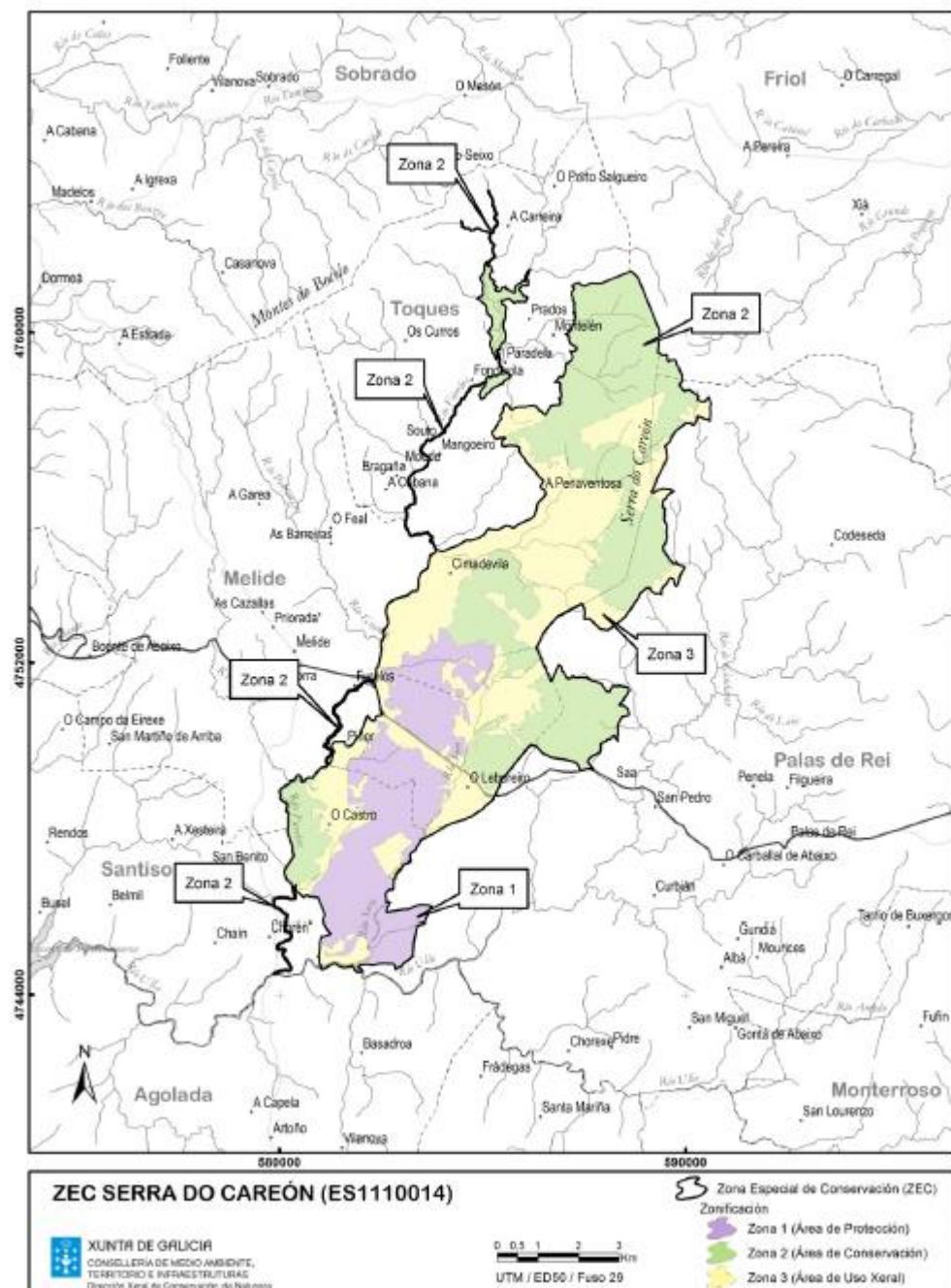
SECTOR INDUSTRIA E COMERCIO	
DEBILIDADES	AMEAZAS
<p>Estrutura sectorial da economía local baseada en sectores maduros, con menor crecemento e innovación (agroalimentario, madeira, construcción, etc.)</p> <p>Sector industrial pouco desenvolvido e centrado en actividades auxiliares da construcción</p> <p>Escaseza de grandes empresas: limitación ó acceso de novos e grandes mercados.</p> <p>Tecido empresarial atomizado caracterizado pola escasa xeración de emprego relativo</p> <p>Escasa conciencia ambiental nas empresas e falta de empresas do sector ambiental</p>	<p>Finalización e apertura da autovía da A54: posibilidade de deslocalización da actividade económica e o comercio</p> <p>Tendencia á deslocalización das entidades financeiras no territorio co peche paulatino de oficinas.</p> <p>Orzamento público minorado pola crise, que reduce a demanda da Administración ás empresas e ás políticas de apoio a través do gasto público.</p> <p>Escasa orientación das entidades bancarias ao financiamento de proxectos empresariais.</p>
FORTALEZAS	OPORTUNIDADES
<p>Dispoñibilidade de chan industrial con posibilidade de ampliación</p> <p>Peso importante da industria agroalimentaria nun territorio eminentemente rural</p> <p>Existencia de empresas consolidadas cunha longa traxectoria: tradición artesanal do coiro.</p> <p>Existencia dun conglomerado de empresas cun alto nivel de innovación na antiga mina de Touro, algunas, do sector da reciclaxe.</p> <p>Tecido empresarial composto case exclusivamente por empresas pequenas, con maior versatilidade e capacidade de adaptación á evolución económica</p> <p>Forte peso do sector enerxético na economía local.</p> <p>Asociacións de empresas comarcais activas, estruturadas e con longa traxectoria.</p> <p>Existencia de tecido emprendedor con capacidade de investir, innovar e con capacidade financeira e solvencia</p> <p>Forte tradición Leader desde o ano 1991: coñecemento e familiaridade.</p>	<p>Existencia de políticas de apoio ó rural e ó emprendemento das distintas administracións, en especial, o Leader</p> <p>Finalización e apertura da A54: mellor vertebración do territorio coas grandes cidades e potencialidade de cara á fixación de novas empresas</p> <p>Dispoñibilidade de novas tecnoloxías e novas formas de organización do transporte que permiten incrementar o gasto do cliente.</p>

TURISMO	
DEBILIDADES	AMEAZAS
FORTALEZAS	OPORTUNIDADES
<p>Primacía do turismo de peregrinación caracterizado polo gasto mínimo en aloxamento, comercio e hostalaría.</p> <p>Escasa orientación cara o turismo internacional, o cal está en expansión.</p> <p>Camiños Norte e Primitivo pouco abastecidos no que a servizos se refire</p> <p>Escasa profesionalización na hostalería e restauración en xeral.</p>	<p>Expansión do Camiño Portugués en número de peregrinacións.</p> <p>Falta de protección efectiva do patrimonio: listado BICs pouco actualizado, falta de mantemento do mesmo.</p> <p>Escasa promoción turística do territorio.</p>
<p>Transcurso de varios trazados do Camiño de Santiago: Francés, Norte e Primitivo</p> <p>Camiño Francés, vía de peregrinación a Santiago principal e consolidada, cunha gran dotación de servizos</p> <p>Ampla oferta de turismo rural en torno ó Ulla e afluentes</p> <p>Biodiversidade ben conservada no Ulla e afluentes</p> <p>Abundante dotación de patrimonio cultural e arquitectónico de tódalas épocas históricas</p> <p>Recoñecemento do patrimonio natural a través de figuras de protección: Rede Natura 2000 (Serra do Careón, curso Río Tambre, sistema fluvial Ulla-Deza) e Reserva da Biosfera Mariñas Coruñesas e Terras do Mandeo; garantía de conservación do mesmo.</p> <p>Existencia de recursos turísticos singulares: embalse e ferri de Portodemouros</p> <p>Festas e eventos culturais de gran entidade e repercusión exterior.</p> <p>Forte tradición Leader desde o ano 1991: coñecemento e familiaridade.</p>	<p>Tendencia positiva do número de turistas estranxeiros a Galicia.</p> <p>Camiños Norte e Primitivo en fase de expansión de peregrinacións.</p> <p>Recente posta en marcha da Reserva da Biosfera Mariñas Coruñesas e Terras do Mandeo (Sobrado).</p> <p>Existencia de iniciativas supramunicipais para a promoción turística: Mancomunidade do Camiño de Santiago, Área de Santiago e Goza do Ulla.</p> <p>Dispoñibilidade de novas tecnoloxías e novas formas de organización do transporte que permiten incrementar o gasto do peregrino.</p> <p>Patrimonio natural con potencialidade por descubrir: Cova da Serpe e nacemento Tambre e Mandeo.</p> <p>Existencia de políticas de apoio ao rural e ao emprendemento das distintas administracións, en especial, o Leader.</p>

SOCIEDADE E XÉNERO	
DEBILIDADES	AMEAZAS
<p>Perda continua de poboación local: envellecemento e emigración cara a outros lugares da provincia.</p> <p>Dispersión xeográfica da poboación, especialmente agudizada en concellos sen núcleos de referencia: Vilasantar, Toques, Santiso.</p> <p>Escasa dotación de servizos de benestar, especialmente, para o envellecemento no fogar e o coidado infantil.</p> <p>Existencia de zonas de sombra na cobertura telefónica e de internet en determinados lugares do territorio.</p> <p>Escaseza da dispoñibilidade de vivenda de aluguer.</p> <p>Escasa autoestima da poboación rural.</p> <p>Existencia de localismos que dificultan a cooperación e lastran a operatividade das entidades públicas locais.</p> <p>Baixo nivel de renda da poboación e tendencia negativa na converxencia.</p> <p>Escaso acceso da poboación con menos recursos ás axudas sociais: RISGA e AES.</p> <p>Elevado nivel estrutural e conxuntural de desemprego na economía local.</p> <p>Existencia dunha gran porcentaxe de desemprego de longa duración.</p> <p>Desigualdade no poder adquisitivo e no acceso ao mercado laboral entre homes e mulleres</p> <p>Escaso acceso da muller ás axudas Leader.</p>	<p>Acceso desigual aos recursos e postos de traballo de homes e mulleres en todo Galicia e España.</p> <p>Políticas de igualdade sen resultados nos indicadores analizados.</p>
FORTALEZAS	OPORTUNIDADES
<p>Boa dotación de servizos e infraestruturas culturais e deportivas.</p> <p>Forte tradición asociativa e de participación: existencia de numerosas asociacións civís no territorio.</p> <p>Garantía dunha renda mínima nos fogares pola percepción de pensións, sobre todo, das persoas maiores.</p> <p>Forte tradición Leader desde o ano 1991: coñecemento e familiaridade.</p>	<p>Finalización e apertura da A54: mellor vertebración do territorio coas grandes cidades e potencialidade de cara á fixación da poboación local.</p> <p>Existencia de políticas de apoio ao rural e á mellora da calidade de vida nel, en especial, o Leader.</p>

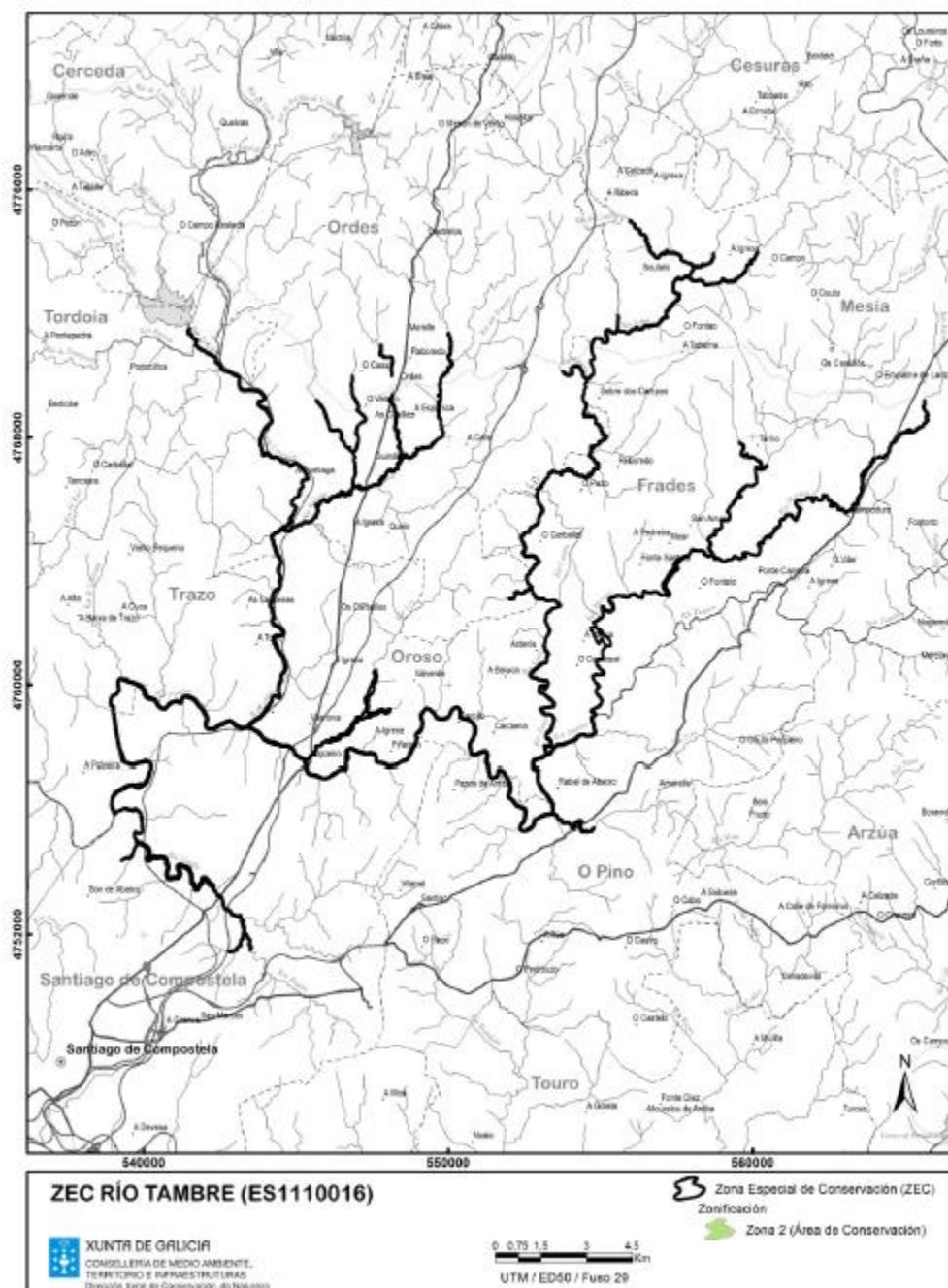
Anexo I. Cartografía das tres zonas ZEC Rede Natura 2000 que afectan ó UTM

1.14. ZEC SERRA DO CAREÓN (ES1110014).

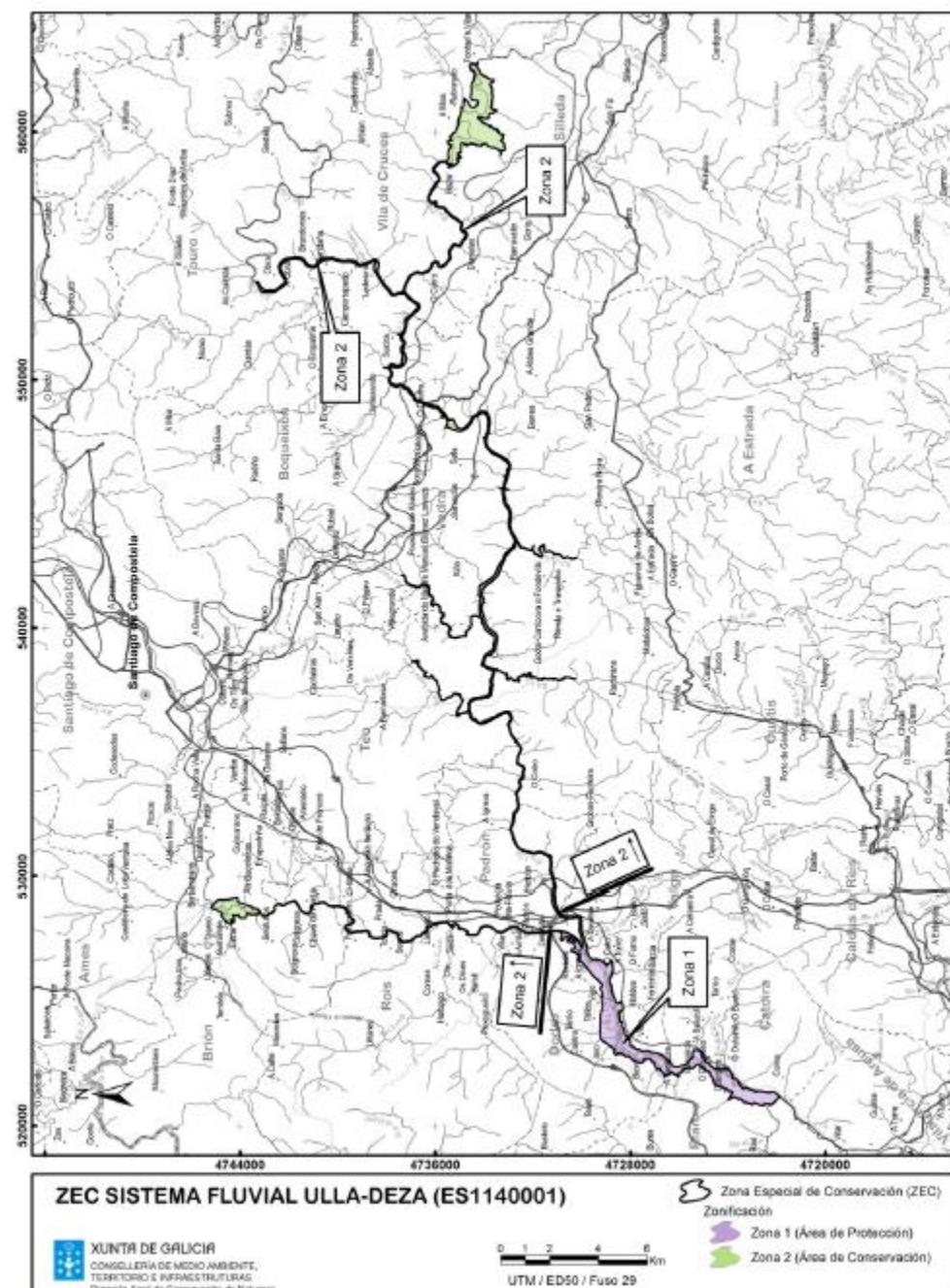
Fonte: Decreto 37/2014, do 27 de marzo, polo que se declaran zonas especiais de conservación os lugares de importancia comunitaria de Galicia e se aproba o Plan director da Rede Natura 2000 de Galicia. Consellaría de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas.

1.16. ZEC RÍO TAMBRE (ES1110016).

Fonte: Decreto 37/2014, do 27 de marzo, polo que se declaran zonas especiais de conservación os lugares de importancia comunitaria de Galicia e se aproba o Plan director da Rede Natura 2000 de Galicia. Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas.

1.44. ZEC SISTEMA FLUVIAL ULLA-DEZA (ES1140001).

Fonte: Decreto 37/2014, do 27 de marzo, polo que se declaran zonas especiais de conservación os lugares de importancia comunitaria de Galicia e se aproba o Plan Director da Rede Natura 2000 de Galicia. Consellería de Medio Ambiente, Territorio e Infraestruturas.

Anexo II. Relación de Bens de Interese Cultural dos municipio integrantes no Ulla Tambre Mandeo.

Ben	Clasificación	Provincia	Concello	Disposición legal	Data disposición legal	Disposición legal DOG
Igrexa de Santa María de Mezonzo	Monumento	A Coruña	Vilasantar	Decreto	03/06/1931	-
Mosteiro de Santa María de Sobrado	Monumento	A Coruña	Sobrado	Decreto	03/06/1931	-
Camiño Francés	Territorio histórico	A Coruña / Lugo	Arzúa / Melide / Monterroso / Palas de Rei / Paradela / Pedrafita do Cebreiro / O Pino / Portomarín / Samos / Santiago de Compostela / Sarria / Triacastela	Decreto 2224/1962	05/09/1962	-
Castelo de Fruzo	Monumento	A Coruña	Arzúa	Resolución DGBAA	17/10/1994	-
Torre de Andavao	Monumento	A Coruña	Boimorto	Resolución DGBAA	17/10/1994	-
Castelo de Grobas	Monumento	A Coruña	Melide	Resolución DGBAA	17/10/1994	-
Igrexa de Santo Antoíño de Toques	Monumento / Zona arqueolóxica	A Coruña	Toques	Decreto 192/1994	10/06/1994	DOG 121 - 24.06.1994
Cámara megalítica: Forno dos Mouros	Zona arqueolóxica	A Coruña	Toques	Resolución DXPC	15/03/2011	DOG 070 - 08.04.2011
Camiño do Norte do Interior, Camiño Primitivo ou de Oviedo	Territorio histórico	A Coruña / Lugo	A Fonsagrada / Baleira / Castroverde / Lugo / Guntín / Friol / Palas de Rei / Toques / Melide	LPCG. Artigo 75.1	04/05/2016	DOG 092 - 16.05.2016
Camiño do Norte da Costa	Territorio histórico	A Coruña / Lugo	Ribadeo / Trabada / Barreiros / Lourenzá / Mondoñedo / Abadín / Vilalba / Guitiriz / Begonte / Friol / Sobrado / Vilasantar / Boimorto / Arzúa / O Pino / Santiago de Compostela	LPCG. Artigo 75.1	04/05/2016	DOG 092 - 16.05.2016
Hórreo no lugar de Outeiro, parroquia de Loxo	Lugar de valor etnolóxico	A Coruña	Touro	Resolución DXPC	29/11/2017	

Fonte: Relación de bens de interese cultural de Galicia. Consellería de Cultura, Educación e Ordenación Universitaria.